

**KUR'ÂN-I KERÎM'DE HELÂK OLAN KAVİMLER
BAĞLAMINDA İŞ, TİCARET VE YÖNETİM
AHLÂKI**

Orhan YALVAÇ
Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri
Ana Bilim Dalı

Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL
2025

(Her Hakkı Saklıdır)

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**KUR'ÂN-I KERÎM'DE HELÂK OLAN KAVİMLER BAĞLAMINDA İŞ,
TİCARET VE YÖNETİM AHLÂKI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Orhan YALVAÇ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL

BAYBURT- 2025

KABUL VE ONAY

Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL danışmanlığında, Orhan YALVAÇ tarafından hazırlanan “Kur’ân-ı Kerîm’de Helâk Olan Kavimler Bağlamında İş, Ticaret, Yönetim Ahlâkı” başlıklı bu çalışma, 20.06.2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Mustafa KAYHAN

Üye : Doç. Dr. Abdussamet VARLI

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL

Bu tezin kabulü Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun/...../20... tarih ve 20..../.....-..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Bünyamin ALIM
Enstitü Müdürü

BEYANNAME

Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL danışmanlığında hazırlamış olduğum “Kur’ân-ı Kerîm’de Helâk Olan Kavimler Bağlamında İş, Ticaret ve Yönetim Ahlâkı” başlıklı yüksek lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

20.06.2025

Orhan YALVAÇ

ÖN SÖZ

Tez çalışmam boyunca bana anlayış ve yardımlarını esirgemeyen, bilgi ve tecrübesiyle bana her zaman yol gösteren danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL hocama, tefsir alanını seçmemde büyük katkısı olan ve verdikleri kıymetli desteklerinden dolayı Doç. Dr. Abdussamet VARLI ve Doç. Dr. Mustafa KAYHAN hocalarıma, bu süreçte hem yardımını hem de desteğini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Necip Sefa DEMİR ve Arş. Gör. Ömer ÖZTÜRK hocalarıma, her çıkmaza girdiğimde desteklerini esirgemeyen Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi hocalarıma, tez sürecinde yanımda olan ve desteklerini hiçbir zaman eksik etmeyen aileme ve arkadaşlarıma, özellikle kendi işleri olmasına rağmen tezimin yazım sürecinde bana her zaman yardımcı olan ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen Kur'ân kursu öğreticisi Sadık UÇAR hocama, Türkçe bölümde eğitim gören Yusuf Butaku ve Mehmet Ok kardeşlerime gönülden teşekkür ederim.

Orhan YALVAÇ

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'ÂN-I KERÎM'DE HELÂK OLAN KAVİMLER BAĞLAMINDA İŞ, TİCARET, YÖNETİM AHLÂKİ

Orhan YALVAÇ

Bayburt Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL

Bayburt-2025, Sayfa: 112

İnsanlara rehberlik etmek üzere indirilen Kur'ân-ı Kerim'de kıssalar önemli bir yer tutmaktadır. Yaşamışlıklar üzerinden hayata dokunan kıssalar, eğitici özellikleriyle insanlara dünyevi ve uhrevi açıdan ibretler sunmakta ve onların hayatlarına çekidüzen vermelerini sağlamaktadır. Aynı şekilde helâk olan kavimler inançsızlık, zulüm ve ahlâki zaaflar bakımından eleştirilmektedirler. Ayrıca helâk kıssaları, helâk olan kavimlerle benzer suçları işleyen günümüz toplumlarına da birçok açıdan ibret dersleri sunmaktadır. Bu çalışmada helâk olan kavimler bağlamında, iş, ticaret ve yönetim ahlâkı ele alınmakta ve önceki toplumların helâk sebepleri üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda, günümüz toplumlarının ahlâki sorunlarıyla karşılaştırmalar yapılarak bazı çözümler sunulmaya çalışılmaktadır. Toplumlari helâk sürecine götüren davranışlar irdelenerek günümüz toplumlarının benzer yanlışlardan ve kötü sondan korunması noktasında Kur'ân'ın rehberliği ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Önceki toplumlar, iş, ticaret ve yönetim ahlâkı açısından incelenmekte ve insanların daha adaletli ve düzgün bir yaşam sürmeleri için öneriler yapılmaktadır. Bu çalışmada, ilgili âyetlerden, klasik ve modern tefsirlerden, ilgili makale ve tez çalışmalarından faydalanılmaktadır. Bu bağlamda Kur'ân çerçevesinde, adalet, dürüstlük ve sorumluk gibi özelliklerin, insanlar ve toplumların dengeli bir şekilde işleyişindeki önemi vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, kıssa, helâk, iş ahlâkı, yönetim ahlâkı, ticaret ahlâkı.

ABSTRACT

M. SC. THESIS

BUSINESS, TRADE AND MANAGEMENT ETHICS IN THE CONTEXT OF DESTROYED TRIBES IN THE QURAN

Orhan YALVAÇ

Bayburt University

Institute of Graduate Studies

Department of Basic Islamic Sciences

Thesis Advisor: Assist. Prof. Dr. Resul ERTUĞRUL

Bayburt-2025, Pages: 112

Stories have an important place in the Holy Quran, which was revealed to guide people. Stories that touch life through experiences offer lessons to people in terms of worldly and otherworldly aspects with their educational features and enable them to put their lives in order. Similarly, the destroyed nations in the stories are criticized in terms of disbelief, cruelty, and moral weaknesses. In addition, the stories of destruction offer many lessons to today's societies that commit similar crimes to the destroyed nations. In this study, the ethics of business, trade and management are discussed in the context of the destroyed nations and the reasons for the destruction of previous societies are emphasized. In this context, comparisons are made with the moral problems of today's societies and some solutions are tried to be offered. In this study, in the context of the destroyed nations, the ethics of business, trade and management are discussed and the reasons for the destruction of previous societies are emphasized. In this context, some solutions are tried to be offered by making comparisons with the moral problems of today's societies. By examining the behaviors that lead societies to the destruction process, the guidance of the Qur'an is tried to be revealed in terms of protecting today's societies from similar mistakes and bad endings. Previous societies are examined in terms of business, trade and management ethics and suggestions are made for people to live a more just and proper life. In this study, relevant verses, classical and modern commentaries, relevant articles and theses are used. In this context, within the framework of the Qur'an, the importance of features such as justice, honesty and responsibility in the balanced functioning of people and societies is emphasized.

Keywords: Interpretation, parable, destruction, business ethics, management ethics, business ethics.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	II
BEYANNAME	III
ÖN SÖZ	IV
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR.....	IIIX
GİRİŞ.....	1
Araştırmanın Konusu ve Problemi	1
Araştırmanın Amacı	2
Araştırmanın Önemi ve Gerekçesi	3
Araştırmanın Yöntemi	4
Varsayımlar	4
BİRİNCİ BÖLÜM.....	6
1. KISSA, HELÂK TERİMLERİ VE AHLÂK OLGUSU	6
1.1. KISSA TERİMİ, KISSALARIN MAHİYETİ VE AMAÇLARI.....	7
1.1.1. Kıssa Teriminin Kavramsal Analizi	7
1.1.2. Kıssa Anlamında Kullanılan Terimler.....	8
1.1.3. Kıssa Çeşitleri.....	9
1.1.3.1. Tarihî ve temsili kıssalar.....	10
1.1.3.2. Nüzûl dönemindeki hadiselerden bahseden kıssalar	11
1.1.3.3. Bazı önemli olay ve kişilerle ilgili kıssalar	11
1.1.4. Kıssaların Özellikleri.....	12
1.1.5. Kıssaların Amaçları	15
1.1.5.1. İnsanların ders almalarını sağlama	16
1.1.5.2. Kur’ân’ın ilahi kaynaklı olduğunu ispat etme	17
1.1.5.3. Peygamberlerin gönderiliş amaçlarındaki birlikteliğini belirtme	18
1.1.5.4. Gelecek toplumlara örneklik teşkil etme	18
1.1.5.5. Saatin gerçekliliğini vurgulama.....	19
1.1.5.6. İnsanların dini ve ahlâklı bir hayat yaşamalarını sağlama.....	19
1.2. HELAK TERİMİ VE HELAK OLAN KAVİMLER.....	20
1.2.1. Helâk Teriminin Kavramsal Analizi.....	22
1.2.2. Helâk Sünnetullah İlişkisi.....	24
1.2.3. Helâkin Sebepleri	26
1.3. AHLÂK TERİMİ VE AHLÂKIN MAHİYETİ, ÖNEMİ VE KISIMLARI.....	33
1.3.1. Ahlâk Teriminin Kavramsal Çerçevesi	33
1.3.2. Ahlâk İlminin Konusu	34
1.3.3. Ahlâkın Amacı.....	35
1.3.4. Bireysel ve Toplumsal Ahlâk	36
1.3.5. İş ve Ticaret Ahlâkı	38
1.3.6. Yönetim Ahlâkı	40
İKİNCİ BÖLÜM	41

2. KUR'ÂN'DA HELÂK OLAN KAVİMLERDE İŞ, TİCARET, YÖNETİM AHLÂKİ VE GÜNÜMÜZLE MUKAYESESİ.....	41
2.1. KUR'ÂN-I KERÎM'DE HELAK OLAN BAZI KAVİMLER	41
2.1.1. Nûh Kavmi	42
2.1.2. Âd Kavmi	48
2.1.3. Semûd Kavmi	51
2.1.4. Lût Kavmi.....	54
2.1.5. Şuayb Kavmi	58
2.1.5. Firavun ve Benî İsrâil	65
2.1.5.1. Firavun.....	65
2.1.5.2. Hâmân ve Kârûn.....	66
2.1.5.3. Bütün milletlerin şımarıkları mele' ve mütref.....	68
2.2. KUR'ÂN'IN ÖNERDİĞİ İŞ, TİCARET VE YÖNETİM AHLÂKİ	71
2.2.1. İş Ahlâkı	71
2.2.1.1. Dürüstlük ve güvenilirlik.....	73
2.2.1.2. Üretimde kalite	75
2.2.1.3. İş ve ticarete sorumluluk	76
2.2.1.4. İşçinin ücretini ödeme ve başkalarının hakkını verme	77
2.2.2. Ticaret Ahlâkı	79
2.2.2.1. Dürüst tüccar	80
2.2.2.2. Hilekârlık ve dolandırıcılık.....	81
2.2.2.3. Rüşvet ve yolsuzluk.....	83
2.2.2.4. İhtikâr	84
2.2.3. Yönetim Ahlâkı	86
2.2.3.1. Meşruiyet.....	87
2.2.3.2. İdarede ehliyet ve liyakat.....	89
2.2.3.3. Adalet ve eşitlik	90
2.2.3.4. Yönetimde istişare	93
2.2.3.5. Yönetimde insana saygı.....	94
2.3. ÇAĞIMIZIN AHLÂKİ YAPISININ KUR'ÂN PERSPEKTİFİNDE VE HELAK OLAN KAVİMLER BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	95
SONUÇ	102
KAYNAKÇA.....	104
ÖZ GEÇMİŞ	112

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
d.	: Doğum
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
m.	: Miladî
no.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm Tarihi
(r.a.)	: Radıyallahu anh
s.	: Sayfa
(s.a.s.)	: Sallallahü Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
vd.	: Ve Diğerleri

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm, insanlığa yol gösteren kutsal bir kitap olarak geçmişten günümüze insanlara ve toplumlara rehberlik etmiştir. Barındırdığı kıssalar, geçmiş kavimlerin tecrübelerini aktararak insanlara ve toplumlara yönelik çözümler sağlamaktadır. Bu kıssalarda, tarihî olayların anlatılmasının yanı sıra ilâhî adaletin nasıl tecelli ettiğini, toplumların refahı ve olayların nedenleri de ele alınmaktadır. Kur'ân, kişilere hakkı gösterirken, toplumsal düzenin sağlanması için kurallar ve ahlâki ilkeler de sunmaktadır. Bilhassa iş, ticaret ve yönetim ahlâkına yönelik kurallar elde edilerek toplumların refah ve mutluluk içinde varlıklarını devam ettirebilmeleri için önemi bir kılavuz niteliği taşımaktadır.

Bu bağlamda çalışmada, Kur'ân'da helâk edilen toplumların iş, ticaret ve yönetim bağlamındaki yanlış tutumları değerlendirilerek, bu yanlışların toplumsal çöküşe nasıl neden olduğu incelenmiştir. Helâk olan toplumların ortak özellikleri ve bu toplumların yok olma nedenleri, modern toplumlar için önemli öğütler içermektedir. Helâk olan toplumlardaki çöküntünün sebeplerine bakıp, toplumların yanlışlarından ders çıkararak, modern dünyada iş ahlâkı, yönetim ahlâkı ve ticaret ahlâkı anlayışının nasıl sağlanması gerektiği üzerine incelemelerde bulunulmuştur.

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm temel olarak tevhit, âhiret ve risâlet konularını ele almaktadır. Bununla birlikte bireysel ve toplumsal hayatı şekillendiren birçok farklı meseleye de değinmiştir. Kur'ân'ın önemli bir kısmını oluşturan kıssalarda onun temel ve tikel konuları, tarihsel süreçteki kavimler üzerinden incelenmektedir. İşte Kur'ân'ın önemli bir bölümü oluşturan bu kıssalar, insana evrensel ilkeler sunmaktadır. Kıssalar insanın, Allah ile olan ilişkisinin nasıl gerçekleşeceği hususunda misaller vererek, önemli tarihsel ve dinsel bilgiler de sunmaktadır. Bu anlatılar, müşriklerin ilâhî çağrıya olumlu yanıt vermelerini sağlamak amacıyla teşvik edici öğretiler içermektedir. Aynı zamanda olumsuz tutum sergileyenleri de yaşamları üzerinden uyararak ibret almaya teşvik etmektedir.

Kur'ân'da kıssalar, Tevrat'ta olduğu gibi tarih kitabı görüntüsünü veren bir yapıya sahip değildir. Tevrat'taki kıssalarda olaylar ayrıntılarıyla zikredilmekte ve tarihin temel unsurlarından olan yer, olay ve zaman gibi faktörler belirtilmektedir. Buna karşın Kur'ân kıssalarında gerekli olmadıkça detaylara girilmemekte, yer ve zaman gibi unsurlara değinilmemektedir. Mesela Nûh (a.s) kıssası, Kur'ân'ın farklı yerlerinde tekrar edilmesine rağmen muhatabın dikkatini dağıtan veya farklı yönlerle çeken lüzumsuz detaylara girilmemektedir. Gemiye kimlerin bindiğinden, gemide kaç gün kaldıklarından, ondan nasıl ve

ne zaman indiklerinden bahsedilmemektedir. Bu kıssalarda mekâna ve zamana yer verilmemesi yahut bunların ikincil unsur olması, onların gerçekliğinin olmadığına işaret olarak anlaşılmamalıdır. Kur'ân, tarih kitabı değilse bile tarihsel birçok konuyu içerisinde barındırmaktadır. Bu açıdan Kur'ân kıssalarının en önemli özelliği olayların kronolojik bir şekilde anlatılmamasıdır. Olayların kronolojik sıraya göre anlatılması, bilimsel kitapların işidir. Kur'ân ise tevhidi hakikatleri anlatmaktadır. Bu yüzden tarihi kendi amacına hizmet ettirmektedir.

Kur'ân'da kıssalar, olayları canlandırıcı şekilde anlatılmaktadır. Kıssaları okuyanlar sanki onların önlerinde gerçekleştiğini düşünmektedirler. Bu bağlamda hak ile batılın, iyilikle kötülüğün mücadelesinde en etkileyici misaller kıssalarda yer almaktadır. Ayrıca kıssalardaki tarihi bilgiler, kısmen de olsa toplumlara ve insanlara yön veren kimi unsurlar içermektedir. Bu bağlamda tarihte yaşanmış olayların benzer yönlerinin çokluğu, insanların ve toplumların olaylar karşısında nasıl tavır aldıklarını göstermektedir. Yine onların karşılaştıkları olumlu ya da olumsuz durumlardan elçileri, imân edenleri ve inkârcıları bağlamında anlatılmaktadır. Böylece tarihin doğru bir şekilde anlaşılmasına, olayların temel unsurlarının fark edilmesine ve geleceğe doğru bir şekilde bakılmasına önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Neticede kıssalar Kur'ân'ın hedeflerini gerçekleştirme hususunda önemli görevler üstlenmektedir. Bu sebeple Kur'ân kıssalarının çeşitli açılardan özellikle günümüze yansımaları bağlamında incelenmesi büyük bir önem arz etmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, Kur'ân'ın helâk edildiğinden söz ettiği topluluklar için ahlâken yozlaşmalarından söz edilmiştir. Özellikle bu yozlaşmanın temelinde, inkârcılık, haksızlık, eşitsizlik, zulüm ve yanlış toplumsal uygulamaların yattığına temas edilmiştir. Günümüz toplumlarının bunlara karşı alınabilecek dersler olduğunu ortaya koymak amaçlanmaktadır. Buradaki temel gaye, iş, ticaret ve yönetim alanındaki etik değerlerin ihlalinin, geçmişteki milletlerin yıkımına ne derece etki ettiğini göstermek ve bu çerçevede günümüz toplumlarına örnek olacak ahlâki öneriler sunmaktır. Kur'ân kıssalarının sadece dini bilgiler veren ahlâki anlatılar olmadığı, aksine ahlâki ve toplumsal ilkelerin oluşmasında yol gösterdiği belirtilmiştir.

Burada kıssa, helâk ve ahlâk terimleri detaylı bir şekilde incelenmektedir. Kur'ân kıssalarından örnekler verilerek meselenin daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır. Yine bu çalışmada helâk olan kavimlerin helâk oluş sebeplerinden bahsedilmektedir. İrdelenen bu sebeplerin günümüz toplumlarıyla benzerlikleri işlenmiştir. Bu nedenle toplumda meydana gelen ahlâki yozlaşmaların nereden doğduğu, onlara karşı nasıl bir önlem almak gerektiği dile getirilmektedir. Böylece insanların daha düzgün ve âdil bir yaşam sürmeleri için gerekli ortam

hazırlanmış olacaktır. Bunun yanında insanlığın var olduğu günden beri, varlığını devam ettiren ahlâki değerlerin, modern toplumların karmaşık yapısında da geçerli olduğu vurgulanmaktadır. Bu değerlerin önemini belirtmek, insanların bu değerlere bağlı kalmalarını teşvik etmek, toplumsal sistemin devamlılığı için büyük önem arz etmektedir.

Araştırmanın Önemi ve Gerekçesi

Kur'ân-ı Kerîm, insanlığın doğru yolu bulmasına rehberlik eden kutsal bir kitap olup, asırlar boyunca vuku bulan olaylardan öğüt alınmasını sağlayan anlatımlar içermektedir. Bu anlatımlar içerisinde bulunan helak edilen toplumlar hakkındaki bireyler ve olaylar, toplumların ahlâki bozulmalarının ve sapkınlıklarının nasıl bir yıkımla sonuçlandığını ortaya koymaktadır. Kur'ân'da anlatılan bu kavimlerin ortak özelliği, ilâhî emirlere aykırı davranışları ve ahlâki ilkeleri önemsemeyerek haksız, adaletsiz ve yanlış bir düzeni benimsemelerinden kaynaklanmaktadır.

Bu çerçevede, *“Kur'ân-ı Kerîm'de Helâk Olan Kavimler Bağlamında İş, Ticaret ve Yönetim Ahlâkı”* başlıklı bu çalışmada hem ahlâki hem de tarihsel bir analiz yapılmıştır. Önceki dönemlerde meydana gelen ahlâki bozulmanın ve ahlâki sapmaların toplumsal çöküşe nasıl neden olduğu bugünün dünyası ile ilişkili bir şekilde incelenmektedir. Günümüz toplumlarında aynı sıkıntılarla karşı karşıya olup, ticârî, siyasi ve ekonomik bozulma noktasında helâk olan toplumlarla benzerlik gösterdikleri görülmektedir. Bu nedenle bu araştırma, Kur'ân'ın tarihsel bakış açısından hareketle, çağımız toplumlarına ahlâki ve etik kurallar noktasında kılavuz niteliğinde öneriler sunmayı hedeflemektedir.

Bu çalışmanın bir diğer dikkate değer gerekçesi, Kur'ân'da aktarılan helâk olaylarının sadece tarihsel olaylardan sınırlı olmadığı ve öğüt alma hususunda her dönemde geçerliliğini koruduğunun ifade edilmesidir. Helâk olan toplumlar bağlamında ele alınan İş, Ticaret ve Yönetim Ahlâkı, sadece kişisel ve toplumsal ahlâkla bağlantılı değil, aynı zamanda siyasi ve ekonomik sistemlerin etkinliği açısından da stratejik bir konuma sahiptir. Bu araştırma, ilgili âyetlerden, tefsirlerden, İslâm ahlâkı ve iktisat hakkında kaleme alınmış akademik çalışmalar ile güçlendirilerek, özellikle ahlâki çöküşün engellenmesi ve sosyal adaletin sağlanması hususunda çözüm merkezli bir anlayış geliştirmeyi amaçlamaktadır. Netice itibarıyla, bu çalışma hem pratik hem de teorik yönden önemli analizler sunarak, çağımız toplumlarının ahlâki, yönetsel ve ticârî yozlaşmaları karşısında Kur'ân çerçevesinde bir yol haritası oluşturmayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada tefsir literatürü esas alınmakta ve Kur'ân'da helâk olan kavimler hakkında tarih kitaplarından ve önceki kutsal kitaplardan yararlanılmıştır. Öncelikli olarak gerekli dokümanlar incelenmekle işe başlanılmıştır. Bu okumalardan hareketle konu güzel bir şekilde incelenmiştir. Burada nitel araştırma yöntemiyle, konuyla ilgili verileri toplanıp incelenerek o konu hakkında derinlemesine bir anlayış oluşturmaya çalışılmıştır. Literatür taraması, ilgili konuyla bağlantılı mevcut bilgi birikiminin ve akademik çalışmaların düzenli bir şekilde incelenmesini içermektedir. Metin analizi, çalışmanın kapsamındaki metinlerden ilgili ve anlamlı bölümlerin çıkarılması amaçlanmıştır. Veri toplama ve analiz işleyişi, çalışmanın amaçları doğrultusunda toplanan verilerin detaylı bir şekilde incelenip değerlendirilmesi yoluyla sağlanılmıştır. Elde edilen sonuçlar ise sentezleme süreciyle toparlanarak bütüncül bir sonuç sunulmuştur. Ayrıca, bunlara ek olarak konulu tefsir yönteminden yararlanılarak çalışmaya yön verilmiştir.

En başta kavimlerin helâk sebepleri belirtilerek ve bu hedef çerçevesinde o toplumların sosyal ve siyasî yönleri tetkik edilmiştir. Bu kavimlerin helâk sebepleri iş, ticaret ve yönetim gibi üç başlık etrafında değerlendirilmiştir. Onların davranışları ile toplumların çöküş sebepleri arasında bağ kurulmuştur. Varılan sonuçlar bugünkü toplumların yaşadığı ahlâki problemlerle karşılaştırılarak özellikle Müslüman toplumların ahlâki duyarlılığına dikkat çekilmiştir. Bu süreçte kıssaların evrenselliği temele alınmakta ve sonuçların günümüz toplumlarına uygulanabilirliği üzerinde bazı çıkarımlarda yapılmıştır.

Bu çalışmada başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere ilgili tefsirler, helâkle ilgili kitaplar, bu konularla ilgili tezlerden ve makalelerden yararlanılmaktadır. Başlıca tefsirlerden Taberî'nin (ö. 310/923) *Taberî Tefsîri*, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *Hadîslerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, Seyyid Kutub'un (1906-1966) *Fî Zılâli'l-Kur'ân tefsiri*, Mâturîdî'nin (ö. 333/944) *Te'vîlâtü'l-Kur'ân tefsiri*, ilgili tefsirler ve meâllerden faydalanılmıştır. Hadîs külliyyatı, İslâm tarihi, ahlâk literatürü ve sosyal içerikli eserlerden azami düzeyde yararlanılmış; ayrıca kıssalara kaynaklık eden ve ahlâki mesajlar barındıran diğer ilgili kaynak eserlerden de istifade edilmiştir. Son olarak kişisel ve toplumsal açılardan kavimleri ele alan kaynaklara da bu çalışmada yer verilmiştir. Bu kaynaklar da kavimlerin toplumsal ve dinî yaşantıları incelenmekte ve bunlar üzerinden geleceğe ışık tutma amaçlanmaktadır.

Varsayımlar

Bu çalışmada, helâk olan toplumların ahlâki bozulmalarının toplumsal yapılarını zedeleyerek sonunda bu durumun sonlarının gelmesine sebep olduğu öngörülmektedir. Bu bağlamda, kıssaların modern toplumlara ahlâki, sosyal ve bilimsel açıdan detaylı kurallar ve

öğretiler sunduğu kabul edilmektedir. Ayrıca, kıssalar ahlâki bozulmaların sosyal boyutlarını anlamak ve incelemek için önemli bir kaynak sağladığı düşünülmektedir.

Araştırmanın temel yaklaşımı, Kur'ân'da bulunan bu kıssaların, günümüz toplumların, iş, ticaret ve yönetim ahlâkı bakımından genel ilkeler barındıran genel ilkeler sunması gerektiği öngörüsüne dayanmaktadır. Özellikle, söz konusu kıssaların iş etiğine uygunluk, ticarete hakkaniyet ve yönetimde liyakat gibi temel prensiplere dikkat çektiği, bu prensiplerin göz ardı edilmesinde ise kişisel ve toplumsal çöküşe neden olabileceği değerlendirilmektedir.

Bu çerçevede, Kur'ân'da yer alan helâk kıssalarının yalnızca tarihi ikaz taşımadığı, bilakis insanlığı ortak bir paydada birleştiren ve toplumsal sistemin sürekliliğini sağlamaya yönelik genel mesajlar barındırdığı varsayılmaktadır. Çalışmada bu kıssaların çağımız toplumları için yol göstereceği ve günümüz dünyasına ahlâki değerlerin muhafazasına yönelik farklı bir bakış açısı getireceği düşüncesi öne sürülmektedir. Ayrıca, Kur'ân'da yer alan kıssaların sadece tarihi olayların anlatımıyla sınırlı olmadığı, bununla birlikte genel olarak ahlâki ve toplumsal kuralları içeren bir rehber özelliği taşıdığı ortaya konulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KISSA, HELÂK TERİMLERİ VE AHLÂK OLGUSU

Kur'ân-ı Kerîm birçok konuyu içerisinde bulundurmaktadır. Bunlardan biri olan kıssalar, tarihi gerçekliğiyle insanlara yol göstermektedir. Kıssalar, insanların geçmişte yaşayan kavimleri inceleyerek, onların yaptıkları hatalara bakıp, helâk nedenlerini gözden geçirip, ahlâki açıdan kendilerine çeki düzen vermelerini istemektedir.¹

Kur'ân'da kıssalara çokça yer verilmektedir. Bu kıssalar değişik açılardan ele alınıp incelenmektedir. Kıssaların bir de öğretim metodu olarak önemli işlevlere sahip olduğu bilinmektedir.² Bu metotta belirli bir zümre esas alınmamakta, aksine herkesi kapsayacak şekilde geniş tutulmaktadır. Bu metot iyiliklerin yerleştirilmesi ve kötülüklerin silinmesi üzerine kurulmuştur. Bu yüzden kıssalarda önceki dönemlerde yaşayan insanların yaptıkları olumsuz tutum ve davranışlar gözler önüne serilmektedir. Böylelikle insanın kendisini düzeltmesini, ahlâki olarak önemli dersler çıkarmasını sağlamaktadır.³ Bu bağlamda Kur'ân kıssaları; insanların ve toplumların kendisini ıslah etmesi için bir araç olarak işlev görmektedir.

Helâk, Kur'ân-ı Kerîm'de önceki kavimlerin ilahî uyarılara karşı sergiledikleri davranışlar sonucunda uğradıkları azabı ifade eden önemli bir kavramdır. Bu kavram, ilâhî adaletin bir tezahürü olarak sosyal düzeni bozan, haksızlığa, zulme ve ahlâki çöküşe batan toplumların maruz kaldıkları kaçınılmaz sonu belirtmektedir. Helâk edilen kavimlerin ortak özelliklerinin genellikle adaletsizlik, inkârcılık, ahlâki yozlaşma ve değerlerden uzaklaşma olduğu görülmektedir.⁴ Helâk kavramı, bununla birlikte ilâhî uyarıların ehemmiyetine dikkat çekmekte ve bu ikazları önemsenmemesinin sonuçlarını ortaya koymaktadır. Kur'ân'da bu toplumların kıssaları, yalnızca geçmişte vuku bulan olaylar değil çağımız toplumlarına da bir rehber ve ibret mahiyetinde aktarılmaktadır.

Ahlâk, toplumların yapısını ve var olmasını sağlayan en önemli değerlerdir. Kur'ân, ahlâki kuralları vurgulayarak insanı geliştirmekte ve erdemli bir hayat inşa etmeye çalışmaktadır. Geçmiş dönemlerden beri helâk olan toplumların ortak özelliklerinden biri ahlâki yozlaşmadır. Toplumlarda bulunan liyakatsizlik, adaletsizlik, haksızlık, çıkarıcılık gibi temel

¹ Remzi Kaya, "Kur'ân-ı Kerîm Kıssaları ve Düşündürdükleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2002), 33.

² Hanifi Özcan, "Maturidi'ye Göre Kur'ân'daki Kıssa ve Meselelerin Epistemolojik Amaç ve Önemi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2002), 103.

³ Muhammed Aydın, "Çocuk Eğitiminde Kur'ân Kıssalarının Önemi", *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 14 (2007), 70.

⁴ Duran Aliş Yıldırım, "Kur'ân Kıssalarında Toplumların Helâki ve Sebepleri Üzerine", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2020), 256-257.

sıkıntılar helâk olma sebeplerinin başında gelmektedir. Helâk olan toplumların bu özellikleri Kur’ân’da ele alınarak çağımız toplumlarına yol gösterilmektedir.

1.1. KISSA TERİMİ, KISSALARIN MAHİYETİ VE AMAÇLARI

1.1.1. Kıssa Teriminin Kavramsal Analizi

Kıssa terimi, Arap lügatinde “k-s-s” kökünden türemiştir. İbn Düreyd (ö. 321/933) kassa fiilinin ya da el-kassu mastarının, bir kimseyi takip etmek, birinin peşinden gitmek, hikâye etmek, anlatmak ve birine haber bildirmek, haber gibi manalara geldiğini belirtmektedir.⁵ Kıssa sözcüğünün çoğulu ise kısas olarak gelmektedir. Kur’ân’da kıssa ifadesi, direkt olarak kullanılmamakta, buna mukabil daha çok, kass, kasas ve kassa gibi kullanımlarına rastlanılmaktadır.⁶ Kıssa kelimesinin kullanımına Kur’ân’dan şu âyet örnek verilebilir: إِنَّ هَذَا

أَنَّ هَذَا هُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ âyetinde kasas sözcüğü geçmektedir.

Âyetteki bu sözcüğe “İşte bunlar gerçek haberdır...”⁷ şeklinde haber manası verilmektedir.

“Kıssa” sözcüğünün Arapça’da iki farklı anlamı bulunmaktadır: Bunlardan ilkinin dinî ve ahlâki mahiyette olan hikâyeleri; ikincisinin ise bir üst makama sunulan istek, istida, hak talebi gibi durumları ifade ettiği beyan edilmektedir.⁸ Her ne kadar kıssa yerine hikâye sözcüğü kullanılsa da hikâye ve kıssa arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu açıdan hikâye, olması muhtemel olan veya gerçek olan olayların anlatıldığı metinler olarak değerlendirilmektedir. Buna karşın kıssalar ise yaşanmış, dini geçerliliği kesin olarak bilinen metinler olarak kabul edilmektedir. Kıssaların yazarı ve anlatıcısı Allah’tır. Hikâyelerin yazarı ve anlatıcısı ise insandır.⁹ Dini ve ahlâki bağlamda kıssalar, geçmiş zamanlarda meydana gelmiş, çoğu zaman insanların hatırlamadığı veya gafil olduğu tarihi, ahlâki, insanî ve dinî değeri olan, kişisel, sosyal olaylar veya yaşantıların anlatıldığı metinlerdir.¹⁰ Bunlar hak-batıl mücadelesinde elçilerin ve müminlerin en büyük destekçisidir.

⁵ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd, thk. Remzi Münir Baalbaki (Beyrut: Dârü’l-İlm li’l-Melayin, 1987), 1/3142.

⁶ Ebü’l-Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab* (Beyrut: Darü’s-Sadr, 1993), 7/73.

⁷ Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin (ed.), *Kur’ân-ı Kerim Meâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012), Âl-i İmrân 3/62.

⁸ Ebü’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibi’l-Kur’ân*, thk. Safvan Adnan Davudi (Beyrut: Darü’l-Kalem, 1991), 671.

⁹ İdris Şengül, “Kıssa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/449.

¹⁰ Kaya, “Kur’ân-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri”, 33.

Kıssalar, belirli dönemlerde gerçekleşmiş ve önceki nebîlerin toplumuyla ilişkilerinde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda onlar, sonraki toplumlara birçok yönden örnek olmakta, ibretlik ve öğretici hâdiseleri anlatmaktadır.¹¹ Bir tür tarihsel deneyim olarak sonraki zamanlarda insanlara ve toplumlara derin bir öğretici düşünce perspektifi sunarak tarih ve hayat şuuru oluşturmaktadır.¹² Özetle kıssa, “*Doğrusu bunda, âhiret azabından çekinenler için muhakkak bir ibret vardır.*”¹³ âyeti bağlamında âhiret azabından korkanlar için bir uyarı içermektedir. Kıssaların doğal olarak amaçlarından biri âhirete inanmayanların başlarına aynı şeyin gelmesinden korkup kendilerine çeki düzen vermeleri için yardımcı olmaktır.¹⁴

1.1.2. Kıssa Anlamında Kullanılan Terimler

Kur’ân’da kıssa sözcüğüyle benzerlik ifade eden farklı terimler de bulunmaktadır. Bunların ilki “nebe” نَبَا sözcüğüdür. Bu sözcüğün, sözlükte: haber vermek, bildirmek, büyük fayda sağlamak, kendisiyle ilim elde edilmek veya zannı galip oluşturmak¹⁵ gibi anlamları bulunmaktadır. Nebe’ sözcüğü ve bu kökten türeyen çok fazla terim, Kur’ân’da kıssaları beyan etmek için kullanılmaktadır.¹⁶ İkinci olarak Arapça’da kıssa, hikâye ve rivâyet gibi manalarda kullanılan “haber” خَبَر sözcüğüyle yakın bir anlamı vurgulanmaktadır. Haber, sözlükte “bir nesneyi doğru bir şekilde bilmek için yoklamak ve bir şeyin özünden haberdar olmak”¹⁷ gibi manalarda kullanılmaktadır. Râgıb el-İsfahânî, nebe’ ile haber terimleri arasında bir kıyaslama yapmaktadır. İsfahânî biri hariç bu kullanımlarda nebeyi olay, haber manasında kullanılmaktadır. Aynı şekilde İsfahânî, kendisiyle kesin bilginin veya zannın mevcut olduğu önemli haber¹⁸ olarak nebe’ terimini tanımlamıştır. Bu sebeple birkaç özelliği kendisinde bulundurmayan bir haberin nebe’ olarak isimlendirilemeyeceğini ifade etmektedir. Buna göre nebe’ denildiğinde kesin ve doğrulanmış bir haber vurgulanırken buna karşın haber denildiğindeyse doğru veya yanlış olabilen bir bilgi kastedilmektedir.¹⁹

¹¹ Şengül, “Kıssa”, 499.

¹² Ramazan Barman, “‘Esâtîru’l-Evvelîn’ Bağlamında Kıssa ve Mitoloji İlişkisi”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 8/3 (2021), 642.

¹³ Hûd 11/103.

¹⁴ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, thk. Mecdî Baslum (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2005), 6/180.

¹⁵ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, 788.

¹⁶ Kevser Kasaboğlu, *Tefhîmü’l-Kur’ân’da Kur’ân Kıssaları* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019), 27.

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 4/258.

¹⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Haber”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/346-347.

¹⁹ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, 788.

Üçüncü olarak kıssa terimiyle yakın anlamli olarak bir de “hadîs” حديث sözcüğü kullanılmaktadır. Hadîs sözcüğü, Kur’ân’da kıssaları ifade etmek için kullanılan terimlerden biridir. Kur’ân’da bu anlamda hadîsü Musâ, hadîsü’l-cünûd, hadîsü dayfi İbrahim ve hadîsü’l gaşiye şeklinde yer almaktadır.²⁰ Ayrıca bu sözcük, önceki kavimlerin Kur’ân’ın belirttiği sözleri söylediklerini ve peygamberlere karşı olumsuz tavır aldıklarını göstermektedir.²¹ Son olarak “darabe” ضَرْب sözcüğü de kıssayla yakın anlamli olarak kullanılmaktadır. Bu sözcük ve mastarı darb, farklı manalar içermektedir. Râgıp el-İsfahânî, darabe terimini “izah amacıyla benzeri hakkında söylenen söz” olarak tanımlamaktadır.²² Bu manadan farklı olarak darebe sözcüğü; bereketli kazanç aramak, seyahate çıkmak, gerçekleştirmek, süratli yürümek, müdahale etmek, yoksun bırakmak, elde etmek, istemek ve yüzmek gibi manalara da gelmektedir.²³

Netice olarak Kur’ân’da kıssa sözcüğüyle yakın anlamları bulunan diğer terimler arasında nebe’, haber, hadîs ve darabe yer almaktadır. Nebe’, kesin ve doğrulanmış bilgiyi belirtirken haber, yanlış veya doğru olma ihtimali olan bilgiye dikkat çekmektedir. Hadîs ise kıssaları anlatmak için kullanılan Kur’ânî bir ifade olarak önümüze çıkmakta ve belirli olaylara gönderme yapmaktadır. Darabe ise benzetme aracılığıyla açıklama, detaylandırma gibi işlevler taşımaktadır. Bu çerçevede Kur’ân’da kıssa sözcüğü, çeşitli bağlamlarda yer alan bu terimlerle zenginleşmekte ve anlam dünyasına farklılık sağlamaktadır. Bu çerçevede her terim, kıssaların ayrı bir boyutunu veya işlevini vurgulayarak bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır.

1.1.3. Kıssa Çeşitleri

Kur’ân’da kıssalar, çeşitli içeriklere sahip olmakla beraber tevhit ve âhiretle ilgili temel konuları bünyesinde barındırarak çok yerde karşımıza çıkmaktadır. Bunlar arasında elçilerin hayatlarından tevhit bağlamında bahseden, nebîlerin toplumlarıyla yaşadıkları ibretlik olayları anlatan ve ahlâki güzellikleri tavsiye eden kıssaları saymak mümkündür. Bunlar insanların dünya ve âhiret mutlulukları için dersler çıkarmasına yardımcı olmakta ve hayatlarında manevî bir destek veya bir dayanak sağlamaktadır.²⁴

²⁰ İlgili âyetler için bk. Tâhâ 20/9; el-Burûc 85/17; ez-Zâriyât 51/24; el-Gaşiye 88/1; Tâhâ 20/9; en-Nâziât 79/15.

²¹ Mustafa Kayhan, “Kur’ân Kıssalarının İbadât Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2013), 136.

²² el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, 617.

²³ Ebû’l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *Mücmelü’l-Luga*, thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultân (Beyrut: Resâle Vakfı, 1986), 577.

²⁴ Merjeme Kqiku, *Kur’ân Kıssalarında Geçen Eş Tasvirleri* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 8.

1.1.3.1. Tarihî ve temsili kıssalar

Bir bakış açısına göre kıssalar, tarihi ve temsili olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tarihî kıssalar Kur'ân'da önemli bir yer işgal etmektedir. Bunlar, tarihin belirli dönemlerinde gönderilen elçiler bağlamında meydana gelen kıssalardır.²⁵ Kur'ân'da ibret alınması için çoğunlukla bu kıssalar yer almıştır. Bunlarda meydana gelen olaylar ve kişiler tamamen tarihsel bir hakikat ve gerçekliktir. Bunların Nûh, Hz. Hûd, Hz. Salih ve Semûd, Hz. Şuayb, Hz. Lût, Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. Mûsa, Hz. İsa ve diğer nebîlerin toplumlarıyla yaşadıkları tevhide çağrısı anlatan, toplumların olumsuz yanıtları sonucu bir kısmının helâk edildiği beyan edilen kıssalardır.²⁶ Kur'ân kıssaları denilince ilk olarak bu kıssalar akla gelmektedir.²⁷

Yine bu kıssalar, resûllerin toplumlarıyla olan çekişmelerini ve mücadelelerini, peygamberliklerini ispat etmek için kavimlerine gösterdikleri olağan üstü durumları anlatmaktadır.²⁸ Bu kıssalar insanlık tarihi boyunca ilk peygamber Hz. Adem'den günümüze kadar gelen ve ilelebet de devam edecek olan imanî, ahlâki, uhrevî, ferdi ve toplumsal sorunlara değinmektedir. Kıssalar bazen ortaya çıkan sorunlara kesin çözümler öneren, sadece geçmiş anlatmakla yetinmeyen bunun yanında geleceğe yön verme özelliğini de bünyesinde barındıran anlatılardır.²⁹

Tarihi kıssaların yanında bir de temsili kıssalardan bahsedilmektedir. Temsili kıssalardaki olaylar, tarih boyunca meydana gelmemiş olsalar da zihnen bu olayların gerçekleşme imkân ve ihtimali olabilecek anlatılardır.³⁰ Bu kıssalar Kur'ân kıssaları altında değerlendirilmekte, ayrıca öğüt ve hüküm içermesi hususunda darb-ı mesel olarak görülmektedir.³¹ Mesela Yasin suresinin 13-27. ayetlerinde bir şehir halkına elçiler gelmiş, fakat halk onlara inanmamış ve inkârlarında diretmişlerdir. Halkın iman etmesi konusunda elçilerin ve şehrin uzağından koşarak gelen adamın tavsiyelerini dinlememiş ve sonunda helâk olmuşlardır.³² Bu şehir halkı misali, insanların Allah'ın elçilerine uymalarını ve onların öğütlerine kulak vermeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Bunun yanında bu kıssalar ve meseleler, ilahî davete uyma çağrısı yapmak, ders vermek ve ahlâki ilkeleri aktarmak için Kur'ân'da yer almaktadır.³³

²⁵ Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açından Kur'ân Kıssaları*, 58.

²⁶ Zeki Tan, *Kur'an'a Göre Hz. Salih, Hz. Lut, Hz. Şuayb Kavimlerinin İnkârında Ma'siyetin Rolü* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1994), 7.

²⁷ Mustafa Kara, *Güncel Değeri Açısından Kur'ân Kıssaları* (Samsun: Selamet Yayınevi, 2011), 72.

²⁸ İlgili âyetler için bk. Hûd 11/25-49 eş-Şuarâ 26/141-159 el-Hicr 15/61-77.

²⁹ Abdullah Yıldız, *Hz. Şuayb* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2009), 7.

³⁰ Muhammed Abay, *Kur'ân Kıssaları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 16.

³¹ Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açından Kur'ân Kıssaları*, 58.

³² Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1981), 26/259-261.

³³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî (Riyad: Dâru'l-Hicre, 2001), 19/412-424.

1.1.3.2. Nüzûl dönemindeki hadiselerden bahseden kıssalar

Kur'ân, sadece önceki ümmetlerin rasûlleri ile olan hadiselerinden bahsetmez, aynı zamanda indiği dönemde Hz. Muhammed'in müşriklerle ilişkilerinden doğan olaylardan da bahsetmektedir. Bu bağlamda Bedir, Uhud, Hendek muharebeleri gibi savaşlar, Kur'ân'ın indirildiği dönemde gerçekleşen olayları anlatan kıssalara örnek olarak zikredilmektedir.³⁴ Bu kıssalara baktığımızda Hz. Muhammed'in hicretini, yaptığı savaşlarını ve insanlar arasındaki ilişkilere getirdiği yenilikleri bizlere analiz etme imkânı sunmakta ve dönemin sosyal, dinî ve siyasî dinamiklerinin kavranmasına yardımcı olmaktadır.³⁵ Bu dönem kıssalarını bunlarla sınırlamak mümkün değildir. Sosyolojik ortamda Kur'ân'ın ilgi tuttuğu tüm olaylar bu kıssaları vurgulamaktadır. Mesela Hz. Muhammed'e operasyon yapan kadınlar, ifk hadisesindeki olaylar, Hz. Zeynep'le evlenilmesindeki aktarımlar hep bu tür kıssaları vurgulamaktadır.

Kur'ân'da bulunan kıssalar, Hz. Peygamber'in tebliğ sürecine yardımcı olan ve toplumun zihinsel değişikliğini hedefleyen temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Nûh (a.s.)'ın kıssası bu çerçevede kayda değer bir örnek sunmaktadır; kıssa, peygamberliğin mücadele ve sabır gerektiren özelliğini vurgulamaktadır. Hz. Peygamber'in Mekke dönemindeki sıkıntıları, Hz. Nûh'un kavmi ile yaşadıkları üzerinden anlatılarak müminlere hem teselli vermiş hem de ilham kaynağı olmuştur. Bu tür kıssalar, peygamberlik görevinin devamlılık arz ettiğini ve sıkıntılar karşısında ilâhî yardım ile zaferler kazanacaklarını öğretmektedir.³⁶ Bu bağlamda diğer kıssalar da insanlara yol göstermek ve ibretler sunmak için Kur'ân'da yer almaktadır.

1.1.3.3. Bazı önemli olay ve kişilerle ilgili kıssalar

Kur'ân'da bazı önemli olaylar ve bu olayların kahramanlarıyla ilgili kıssalara da yer verilmektedir. Kur'ân'da yahûdîlerin hükümdarı³⁷ olarak bahsedilen Tâlût,³⁸ onun krallığı döneminde Benî İsrâîlin savaştığı düşman kavimlerden birinin reisi olarak Câlût³⁹ ve güneşin doğduğu ve battığı yere giden Zülkarneyn⁴⁰ bunlar arasındadır. Yine Allah'a iman eden, inançlarını koruyabilmek amacıyla toplumu terk eden, Allah'ın nusretini ve merhametini isteyen Ashâb-ı Kehf, Ashâb-ı Sebt ve Ashâb-ı Rakim⁴¹ kıssaları da buna dahil edilmektedir.

³⁴ Kasaboğlu, *Tefhîmü'l-Kur'ân'da Kur'ân Kıssaları*, 31.

³⁵ Qudratullah Nasimi, *Tâ-hâ Sûresi ve Hz. Mûsâ Kavmi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 62.

³⁶ Elif Erdoğan, "Kur'ân Kıssaları ve Hz. Peygamber'in Sîreti Bağlamında Sûreleri Tarihlendirme Denemesi -Nûh Kıssası ve Hicret Örneği-", *Bitlis İslamiyat Dergisi* 5/2 (2023), 46-48.

³⁷ Ebû'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî, *Tefsîr-i Mücâhid*, thk. Muhammed Abdüsselâm Ebu'n-Nil (Mısır: Dârü'l-Fikrî'l-Arabi, 1989), 241.

³⁸ Ali Osman Kurt, "Tâlût", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/552.

³⁹ Abdurrahman Küçük, "Câlût", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/38.

⁴⁰ Mustaf Öztürk, "Zü'l Karneyn", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/564.

⁴¹ Mehmet Şirin Yıldırım, *Musulman Gençlere Bir Rol-Model: Ashâb-ı kehf* (Muş: Muş Alparsalan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 27.

İslâm'da övgüyle zikredilen, iffet ve itaatin sembolize edildiği bir kişi olarak belirtilen ve İsa'nın (a.s) annesi olan Hz. Meryem⁴² kıssası da yine belli kişi ve olaylardan söz eden kıssalar kategorisinde değerlendirilmektedir. Kur'an'da son olarak inananların hendeklere atılıp yakılmasının anlatıldığı Ashâb-ı Uhdud kıssası da bu tür kıssalara örnek verilmektedir.⁴³

Sonuç olarak Kur'an'daki muayyen olaylara ve şahıslara dayandırılan kıssalar, İslami düşünce ve inanç sisteminde önemli bir yere sahiptir. Bunlar, geçmişe dair olayları ve karakterleri anlatmakla sınırlı kalmayarak, kişiler ve toplumlar için yol gösterici yönleri bulunmaktadır. Ashâb-ı Kehf kıssasında olduğu gibi inançlarını muhafaza etme uğruna fedakârlık yapanların sabır ve mücadeleleri vurgulanırken, Hz. Meryem'in kıssası sadakat ve iffeti sembolize eden ahlâki bir örnek ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Ashâb-ı Uhdud kıssası, iman konusunda zulme karşı gösterdikleri sabır ve direnç, ibret verici ders sunmaktadır. Bu anlatılar, Kur'an'ın tüm zamanlarda geçerliliğini koruyan ilâhî mesajını, tarihsel perspektifle harmanlayarak hem kişilerin manevî olgunluğu hem de sosyal dönüşüm bakımından rehber niteliği taşımaktadır. Bu nedenle, Kur'an kıssaları sadece geçmişe ışık tutmakla yetinmeyip geleceği yönlendirebilecek ilâhî bir çerçeve sunmaktadır.

1.1.4. Kıssaların Özellikleri

Allah, âyetlerinde insanlara yol göstermiş ve muradını daha iyi anlatmak için kıssalar yoluyla soyut hakikatleri somut bir şekilde sunmuştur. Bu durum, Allah'ın muradını anlamamız için tesirli hususlardan sayılmıştır.⁴⁴ Allah, bunu yaparken belirli bir yer, kişi ve kahramana önem yüklememiştir. Önemli olan kıssadan hisseyi alıp hayata yansıtmının gerekliliğidir.⁴⁵ Kur'an'da kıssaların anlatımında günümüz edebiyat eserlerinde olduğu gibi sistemli bir şekilde olayların başlangıcı ve sonucu belli bir halde bize sunulmamıştır. Yûsuf Sûresi hariç, diğer kıssalar genellikle pasajlar halinde Kur'an'a serpiştirilmiştir.⁴⁶ Bu olayların, sadece belirli bir sahnesi sunulmuş ve Hz. Nebî'nin durumuyla paralellik kurularak aktarılmıştır.⁴⁷ Mesela, Hz. Mûsa ve Firavun arasında vuku bulan kıssada belirli bir sahne gösterilmiş, inkârcıların inkârlarına temas edilmiş ve müfsidlerin akıbetinden bahsedilmiştir. Aynı yerde müfsidlerin ve gerçeğe karşı çıkanların sonunun suda boğulmak olduğu belirtilmiştir.⁴⁸ Âyette, belirli bir durum anlatılmış ve müfsidlerin akıbeti tasvir edilmiştir.

⁴² Ömer Faruk Kahraman, "Hz. Meryem", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/236.

⁴³ Muhammed Eroğlu, "Ashâbü'l-Uhdûd", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/471.

⁴⁴ Kçiku, *Kur'an Kıssalarında Geçen Eş Tasvirleri*, 6.

⁴⁵ Tan, *Kur'an'a Göre Hz. Salih, Hz. Lut, Hz. Şuayb Kavimlerinin İnkırazında Ma'siyetin Rolü*, 8.

⁴⁶ Yıldırım, "Kur'an Kıssalarında Toplulukların Helâki ve Sebepleri Üzerine", 251.

⁴⁷ Kaya, "Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri", 35.

⁴⁸ Ebû'l-Hasen Mukatil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *et-Tefsîrû'l-Kebîr*, thk. Abdullah Mahmud Şihata (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 2002), 2/52.

Kıssalar, doğru yolu göstermek adına insanlara çeşitli dersler vermektedir. Kur'ân'ın bu üslûbu umûmî olmakla birlikte meselelere getirdiği çözümler bütün çağlarda geçerliliğini hala korumaktadır.⁴⁹ Bu nedenle kıssaların izleri, her ne kadar insanların önünde cansız materyallerden oluşsa da geçmişte yaşanan hâdiseleri anlattığı ve insanlardan ibret almalarını istediği bilinmektedir.⁵⁰ Bu durum kıssaların en önemli özelliğini göstermektedir. Kıssalar Kur'ân'da farklı ifadeler ve hitaplarla yer almıştır. Kur'ân'da bulunan bu ifadelerin hepsinin beyânıyla ve belâğatıyla mucize olduğu çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir.⁵¹ Mesela, “Yoksa Onu uydurdu mu? söylüyorlar? Onlara: Eğer hakikati söyleyenler iseniz, haydi Allah'tan başka erişebildiklerinizi de(yardıma) çağırıp, siz de onun gibi (kurgusal) on sûre getirin. Diye söyle.”⁵² âyetinde bu durum mevcuttur. Kur'ân'ın belâğatının, beyânının ve anlamının gerçekten bir mucize olduğu ve insanların bir benzerini getirmekten aciz bulunduğu da bilinmektedir. Çünkü Allah kelamının, bir beşerin sözüne benzeme imkânı hiçbir şekilde yoktur.⁵³

Kıssaların önemli bir diğer özelliği yaşanmış olaylardan seçilmiş olmalarıdır. Bu anlamda son yüzyılda kıssaların tarihi gerçekliği epeyce tartışma konusu yapılmıştır. Genel itibarıyla önceki dönemlerde de kıssaların gerçekliğiyle ilgili söylemler geliştirilmiştir. Mesela kıssaların sadece bir tanesinin temsili olduğu dile getirilmiştir. Bunu da Niyâzi Mısırî⁵⁴ yapmıştır. Diğer müfessirler bu konuda Niyâzi Mısırî gibi net şeyler söylememiştir.⁵⁵ Kur'ân ihtiyaç hasıl olduğunda insanların açıp bakacakları bir kitap değildir. Aksine Kur'ân, tarihsel yaşanmışlıklarıyla insanlığa yol gösteren ilâhi bir kitaptır.⁵⁶ Bu bağlamda Kur'ân kıssalarında geçmişte yaşanmış olaylardan bahsedilmektedir. Kur'ân'da anlatılan bu olaylarda, benzeri olumsuzlukları yaşayan toplumların aynı sonuçlarla karşılaşacaklarına dikkat çekilmiştir. Bunu yaparken olayları, tarihî bilgilerden arındırmakta ve etkileyici bir üslûpla bizlere sunmaktadır. Ayrıca kıssaların bazı tarih unsurlarından soyutlanarak Kur'ân'da verilmesi kıssaların tarihî değerini yükselten etkilerden olmuştur.⁵⁷ Kıssaların değerini düşüren bir olgu değildir.

⁴⁹ Mehmet Demirhan, *Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Şuayb'ın (as) Kıssasında Helak-Ahlak İlişkisi* (İğdır: İğdır Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 13.

⁵⁰ Fazl Hasan Abbas, *Kur'ân Kıssaları*, thk. Recep Orhan Özel- Semih Yolaçan (İstanbul: Erkam Yayınları, 2022), 87.

⁵¹ Abbas, *Kur'ân Kıssaları*, 85.

⁵² Hûd 11/13.

⁵³ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Muhtasarı Tefsîri İbn Kesîr* (Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kur'âni'l-Kerim, 1981), 2/214.

⁵⁴ Niyâzi-i Mısırî, 17. yüzyılda hayatını idame ettirmiş, Halvetiyye tarikatının Ahmedîyye koluna mensup Mısriyye şubesinin pîri olarak tanınan değerli bir mutasavvıftır. Yaşamını tasavvufun ilkelerine adanmış olan Niyâzi-i Mısırî, eserlerinde ilim ve irfanı harmanlayarak insanları manevî derinlik kazanmaya çağırmıştır. Mustafa Aşkar, “Niyâzi-i Mısırî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 166,167.

⁵⁵ Mahmut Ay, *Kuran Kıssalarını: Siret Bağlamında Okumak; Hz. Mûsa Kıssası Örneği* (İstanbul: Ensar Nesriyat, 2017), 47-48.

⁵⁶ Eyüpoğlu, “Ku'ân ve Tarihsellik: Beşerî Eylemin Toplumsal Sınırı”, 111.

⁵⁷ Kara, *Güncel Değeri Açısından Kur'ân Kıssaları*, 75.

Kıssaların başka bir özelliği ise iman esaslarını bizlere teyit etmeleridir. Kıssalara baktığımızda, genelinde peygamberlerin tevhid mücadelesini ispatlamak için çalıştıkları görülmektedir.⁵⁸ Bu bağlamda, kıssalarda insanlara yol gösterme, hakikatleri ortaya çıkarma ve ibretler sunma gibi unsurlar öne çıkmaktadır.⁵⁹ Ayrıca, onların içerisinde Allah'ın birliğini ve insanın her zaman Allah'ın kontrolü altında olduğunu hatırlatan mesajlar da bulunmaktadır. Bir nevi insanın başı boş yaratılmadığını ve ibadet etmek için var edildiği anımsatılmaktadır.⁶⁰ Bu bağlamda bir âyetle, “*Nûh: Ey Halkım! Söyleyin bakalım; eğer ben Rabbimden gelen kesin bir delil üzerindeyseniz ve O, kendi katından bana bir rahmet vermiş de siz onu görmek istememişseniz, onu kabul etmediğiniz hâlde, biz sizi ona zorlayacak mıyız?*”⁶¹ buyrulmaktadır. Bu âyetle, Hz. Nûh'un kavmi karşısından yaptıkları anlatıldıktan sonra, yaşanan durumun sıradan bir doğa olayı olmadığını belirtmenin yanı sıra Allah'ın gücüne ve birliğine vurgu yapılmaktadır.⁶²

Kıssalar, Hz. Muhammed'i teselli etmek ve motivasyonunu sağlamlaştırmak gibi özelliklere de sahiptir. Aynı zamanda, resûllerin insanları doğru yola çağrılarını ve zorluklarla dolu değişik serüvenlerini içermektedir. Bu serüvenler dahilinde peygamberlerin devamlı manevî desteğe ve motivasyona ihtiyaçları vardır.⁶³ Bu bağlamda, kıssalarda nebîlerin böyle meşakkatli bir görevi yüklendikleri, Allah'ın yardımıyla bu zorlu görevin üstesinden geldikleri anlatılmakta ve manalarla birlikte kendilerine teselli verilmektedir.⁶⁴ Bu durum, “*(Ey Nebî) O hâlde, güçlü irade sahibi resûllerin dayandığı gibi sen de dayan. Onlar için aceleci davranma. Onlar tehdit edildikleri azapla karşılaştıkları gün, sanki dünyada gündüzün bir saatinden başka kalmadıklarını sanırlar. Bu bir tebliğdir. Fakat yoldan çıkmış kavimler helâk edilir.*”⁶⁵ âyetinde açıkça görülmektedir. Burada Allah, kavimlerin inkâr etmeleri, davete karşı çıkmaları, elçilerin buna dayanması gibi durumlara karşılık, peygamberlere ulû'l-azm elçileri gibi sabretmelerini emretmektedir.⁶⁶

Bazı bilginler, Kur'ân kıssalarını uzunluk kısalık olarak da değerlendirmektedir. Kıssalar, Kur'ân'ın farklı yerlerinde zikredilmesine rağmen her geçtiği yerde o günkü ortamla uyuşan farklı detayları bize vermektedir.⁶⁷ Farklı yerlerde geçen aynı kıssalar, sûrelerin konu

⁵⁸ Neslihan Polat, *Kur'ân'daki Kıssaların Karakter Eğitimi Açısından Tahlili* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 16.

⁵⁹ Demirhan, *Kur'ân-ı Kerîm'de Hz.Şuayb'in (as) Kıssasında Helak-Ahlak İlişkisi*, 15.

⁶⁰ Kara, *Güncel Değeri Açısından Kur'ân Kıssaları*, 78.

⁶¹ Hûd 11/28.

⁶² Muhammed Hamdi Yazır, *Hak dîni Kur'ân dili*, thk. Sıtkı Güllü (İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım, 2008), 5/121.

⁶³ Demirhan, *Kur'ân-ı Kerîm'de Hz.Şuayb'in (as) Kıssasında Helak-Ahlak İlişkisi*, 18.

⁶⁴ Ay, *Kur'ân Kıssalarını: Siret Bağlamında Okumak; Hz. Mûsa Kıssası Örneği*, 41.

⁶⁵ el-Ahkâf 46/35.

⁶⁶ Ebu'l-Fidâ İsmâîl İbn-i Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed Selâme (Kuveyt: Dâru İbni'l-Cevzi li'n-Neşr ve't-Tevzi, 1999), 7/305.

⁶⁷ Kara, *Güncel Değeri Açısından Kur'ân Kıssaları*, 74.

bütünlüğü açısından çeşitli mesajlara ihtiva etmektedir. Kur'ân'da kıssaların bu şekilde farklı yerde geçmesinin nedeni, siyak ve sibaka uygun olarak her yerde farklı bir mesaja muhatabın dikkatinin çekilmesidir.⁶⁸ Yine kıssaların farklı detaylarla farklı yerlerde geçmesinin sebebi, muhataba daha doğru bir tavır için bilgi vermektir.⁶⁹ Hz. Âdem ile Havva, Nûh Tufanı, Hz. Mûsa ve Firavun, Hz. İbrahim, Hz. İsa, Hz. Hûd kıssaları uzun kıssalara örnektir, Fil ve Kureyş suresinde geçenler ise kısa kıssalara örnektir.⁷⁰

Kıssaların diğer bir özelliği ise Kur'ân'ın farklı yerlerinde farklı amaç ve hedeflerle birlikte yer almasıdır. Hz. Yûsuf kıssası hariç diğer kıssaların hepsi, bir bütün olarak değil de pasajlar halinde Kur'ân'da yer almaktadır.⁷¹ Bu durum, davetin boyutu, elçilerin durumu ve müminlerle inkârcıların pozisyonunu ele vermektedir. Kur'ân'ın bu tarz anlatımı, daha önceki kutsal kitaplardaki anlatım üslûplarından tamamen farklıdır. İslâmiyet'ten önceki dönemlerde olaylar, daha uzun ve ayrıntılı bir şekilde anlatılırken, İslâm'da bunun yerine daha sade ve ders verme odaklı olarak olaylardan bahsedilmiştir. Bu anlatıma bağlı kalınarak kıssaların anlatılması, insanlara yeni bir üslûp ve canlılık olarak gelmiştir.⁷² Buna, Hz. Mûsa kıssası örnek verilebilir. Bu kıssa Kur'ân'ın birkaç yerinde geçmektedir. Mesela, doğumu, büyümesi, elçi olarak görevlendirilmesi, halkını Firavunun zulmünden kurtarması gibi hususlar Tâhâ suresinde anlatılmaktadır.⁷³ Bu kıssanın devamının ise A'râf sûresi'nde geçtiği ifade edilmektedir.⁷⁴

Sonuç itibarıyla kıssalar hem üslûp hem de içerik olarak ilahî mesajın etkili bir şekilde sunulmasına yarayan önemli anlatım metotlarından biridir. Kıssalar geçmişten beslenmekle birlikte, bunun yanında itikadî, ahlâki ve eğitsel bilgiler vermeyi amaçlamaktadır. Kıssalar, önceki toplumların hayatlarından dersler alınmasını sağlayarak kişilerin ve toplumların düzelmesine katkıda bulunmaktadır. Her dönemde bünyesinde insanlara mesajlar bulunduran bu kıssalar hem moral kaynağı olmuş hem de karşılaşılan zorluklara karşı dayanma gücü sağlamıştır. Bu doğrultuda kıssalar, Kur'ân'ın edebî ve evrenselliği mucizesini ortaya koyan ana unsurlar arasında bulunmaktadır.

1.1.5. Kıssaların Amaçları

Kur'ân'da bulunan kıssalar, yalnızca geçmişte yaşanan olayları dile getirmekle sınırlı kalmayıp aynı zamanda ilahî muradın etkili bir şekilde aktarılmasını amaçlayan başlıca anlatım

⁶⁸ Polat, *Kur'ân'daki Kıssaların Karakter Eğitimi Açısından Tahlili*, 50.

⁶⁹ Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açıda Kur'ân Kıssaları*, 60.

⁷⁰ Polat, *Kur'ân'daki Kıssaların Karakter Eğitimi Açısından Tahlili*, 50.

⁷¹ Kara, *Güncel Değeri Açısından Kur'ân Kıssaları*, 77.

⁷² Ay, *Kur'ân Kıssalarını: Siret Bağlamında Okumak*; Hz. Mûsa Kıssası Örneği, 36.

⁷³ Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Tefsîrû'n-Nesefî (Medârikü't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vîl)*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî, ed. Muhyiddin Dîb Mestû (Beyrut: Dârü'l Kelimî't-Tayyîb, 1998), 2/356-393.

⁷⁴ İlgili âyetler için bk. el- A'râf 7/59-64.

yollarındandır. Bu kıssalar, Kur'ân'ın başlıca amacı olan insanı doğruya sevk etme ve fitratına uygun bir hayat oluşturma gayesinin bir unsuru olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda kıssaların amacı; Kur'ân'ın ana gayesiyle örtüşmekte, kişi ve toplumun hem itikadî hem de kişilik gelişimine katkıda bulunmaktadır.⁷⁵ Dolayısıyla Kur'ân kıssaları, tarihsel örnekler aracılığıyla evrensel hakikatleri ortaya koyan ve her dönemin insanını ilgilendiren öğütler barındırmaktadır. Bu sebeptendir ki kıssaların amaçları, esasen Kur'ân'ın amaçlarıdır. Kur'ân'ın amacı, hitap ettiği toplumu yaratılış ve varoluş amacına uygun bir şekilde hayatını idame ettirmesini sağlamaktır.⁷⁶ Bu bağlamda Kur'ân kıssaları, insanın yaratılış gayesine uygun hareket etmesi için vahyedilen ilâhî mesajları önceki toplumlardan örneklemeye yoluyla desteklemektedir. Bunun için kıssayla anlatım Kur'ân'da tercih edilmiştir.⁷⁷ Bu amaçlar değişik çalışmalarda ele alınmış ve incelenmiştir. Burada özet olarak bu hususlara değinilecektir.

1.1.5.1. İnsanların ders almalarını sağlama

Kur'ân, âyetler üzerinde tefekkür etmeyi, hâdiselerden dersler çıkarmayı emretmektedir. Bunun yanında insanın hayatına değer katması için Rabbinin bağışladığı akıl nimetini kullanması, hayatını daha anlamlı ve değerli kılacak işlerle dizayn etmesi gerekmektedir.⁷⁸ Bu bağlamda bir âyette, *“Yeryüzünde dolaşmadılar mı ki düşünecek kalpleri ve duyacak kulakları olsun? Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler kör olur.”*⁷⁹ buyrulmaktadır. Buna göre Allah, insanların ibret nazarıyla yeryüzünü gezmesini, detaylı olarak incelemesini teşvik etmektedir. Böylece geçmişte yaşayan kavimlerin yaşantılarından geriye kalanları görmesini ve onlardan ibret almasını sağlamaktadır. Böylelikle insanın Allah'ın varlığını, birliğini ve kudretini düşünmesi, bunlar hakkında tefekkür etmesi ve ibretler alınması arzu edilmektedir.⁸⁰ Kur'ân kıssaları da aynı şeyi yani ibret ve ders alınmasını tavsiye etmektedir.

Aklını kullanmayan ve kendisini sorgulamayan insanların kıssalardan ders çıkarmaya gerek duymadıkları, aklını kullananlar için ise kıssalarda hayatlarını düzene sokacakları ve ibret alacakları beyanlar bulunmaktadır.⁸¹ Diğer bir âyette: *“Elçilere ait haberlerden, gönlünü yatıştıracak olanlarını, sana anlatıyoruz ve bunlarda, sana gerçek haberleri veriyoruz. İnananlara da bunlarda öğüt ve ibretler vardır.”*⁸² buyrulmaktadır. Allah, geçmişte yaşanan

⁷⁵ Tan, *Kur'an'a Göre Hz. Salih, Hz. Lut, Hz. Şuayb Kavimlerinin İnkırazında Ma'siyetin Rolü*, 10.

⁷⁶ Ömer Faruk Yavuz, “Kur'ân'ın Temel Amaçlarının İfade Edilmesinde Bir Anlatım Tekniği Olarak ‘Kıssa’nın Rolü”, *Milel ve Nihal* 6/1 (2009), 114.

⁷⁷ Kara, *Güncel Değeri Açısından Kur'ân Kıssalar*, 71.

⁷⁸ M. Said Şimşek, *Kur'ân Kıssalarına Giriş* (İstanbul: Yöneliş, 1993), 79.

⁷⁹ el-Hac 22/46.

⁸⁰ Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Haka'iki Gavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekavil fî Vücûhi't-Te'vil* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2010), 3/162.

⁸¹ Hayreddin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), 3/362.

⁸² Hûd 11/120.

hâdiseleri Kur'ân'da aktardığını, insanların bu olaylardan ahlâki erdemlerini canlı tutacak ilkeleri çıkarmaları gerektiğini vurgulamaktadır.⁸³ Kur'ân; aklını kullanmayı, düşünmeyi, tefekkür etmeyi, insanların başına gelen olaylardan ders çıkarmayı, hadiseler arasında ilişkiyi kurmayı ve hayatı daha güzel hale getirmeyi emretmektedir. Bu bağlamda, geçmişte yaşayan kavimlerin elçilerle olan hayatlarına bakarak günümüz insanların aynı şeyleri yapmaktan kaçınmaları, kıssalardan dersler çıkarmaları ve ibretler almaları gerektiği vurgulanmaktadır.⁸⁴

Kur'ân, insanı tefekkür etmeye, sorgulamaya ve olaylar arasındaki bağlantıları anlayarak ders almaya yönelten ilâhî bir rehberdir. Kıssalar ise bu ilahî rehberliğin temel unsuru olarak insanın tefekkür etmesini sağlayan anlatılar bütünüdür. Önceki dönemlerde gerçekleşmiş olayların ve helâk edilen toplumların sonlarının hatırlatılması, kişinin hem kişisel hem de toplumsal görevlerini idrak etmesine yardımcı olmaktadır. Bu açıdan kıssalar, yalnızca geçmiş anlatmakla kalmayıp; bununla birlikte imanî derinlik, ahlâki inşa ve sosyal bilinç sağlama yönünden önemli vasıflara sahiptir. Kur'ân kıssalarının başlıca hedeflerinden biri, bireyin bulunduğu konumu gözden geçirerek yaşantısını ilahî murada uygun bir şekilde yönlendirmek için düşünsel bir temel sağlamasıdır.

1.1.5.2. Kur'ân'ın ilahi kaynaklı olduğunu ispat etme

Kıssaların genelinde nübüvvetin ilâhî kaynaklı olduğunu, Peygamberin Allah katından gönderilmiş bir elçi olduğunu ve onun faziletini vurgulamaktadır.⁸⁵ Allah'ın insanlar ile haberleşmesi Hz. Âdem ile başlamıştır. Allah, ilâhî mesajını pek çok elçi vasıtasıyla insanlara ulaştırmıştır. Bu da: Allah'ın birliğini insanların zihnine yerleştirmekte ve fitrata uygun bir yaşam sürmelerini sağlamaktadır.⁸⁶ Nitekim âyeti kerimede, “*Yemin olsun ki, onların kıssalarında düşünenler için ibret vardır. Kur'ân, uydurulabilecek bir söz değildir. Ancak kendinden öncekileri doğrulayan, her şeyi tek tek izah eden ve iman eden bir toplum için de bir rehber ve bir rahmettir.*” buyrulmaktadır.⁸⁷ Âyetin tefsirine baktığımızda Kur'ân-ı Kerîm'in sıradan bir kitap olmadığı Tevrat, Zebur ve İncil gibi ilâhî kitapları destekleyici bir kitap olduğu dile getirilmektedir. Ayrıca, Kur'ân-ı Kerîm'in beşer sözü olmadığını, insanların hayatlarını düzene sokan ilâhî bir kitap olduğunu da bize göstermektedir.⁸⁸ Kur'ân'da geçen kıssalar insanlara doğru düşünmeyi de öğreterek onları eğitmektedir. Amel tasavvurun düzelmesiyle düzelir. Bu bağlamda, kıssaların sadece bilgilerin nakledilmesi amacıyla anlatılması eksik

⁸³ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 3/208.

⁸⁴ Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açısından Kur'ân Kıssaları*, 90.

⁸⁵ Ahmet Uyar, “Hadislerde Kıssa ve Kıssacıların Hadisler Üzerindeki Olumsuz Etkileri”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/20 (2015), 37.

⁸⁶ Kara, *Güncel değeri açısından Kur'ân kıssaları*, 114.

⁸⁷ Yûsuf 12/111.

⁸⁸ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 3/265.

kalmaktadır. Kıssalar, insanlara düşünmeyi ve aklını kullanmayı teşvik etmediği sürece onların anlatımı tam olarak amacına ulaşmayacaktır.⁸⁹

1.1.5.3. Peygamberlerin gönderiliş amaçlarındaki birlikteliğini belirtme

Peygamberlerin gönderildiği toplumlara bakıldığında tebliğ ettikleri ilâhî din, yalanlardan ve putperestlikten arındırılmış temiz bir tevhîd dinidir. Kıssalar ile ilgili kaynaklarda, anlatılmak istenilen durum belirtildikten sonra o topluma özel uyarılar yapılmıştır. Bu durum bütün peygamberlerde aynı sebep çerçevesinde gerçekleşmiştir.⁹⁰ A'râf sûresinde, *“Yemin olsun, Nûh'u kendi halkına peygamber olarak yolladık da “Ey Halkım! Allah'a itaat edin. Sizin için Allahtan başka hiçbir yaratıcı yoktur. Muhakkak ben sizin için büyük bir günün azabından korkuyorum” dedi.”*⁹¹ ifadesi yer almaktadır. Başka bir âyeti kerimede ise Hûd kıssası kastedilerek, *“Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u peygamber olarak yolladık. Onlara, “Ey halkım! Allah'a itaat edin. Sizin için O'ndan başka hiçbir yaratıcı yoktur. Allah'a karşı gelmekten korkmaz mısınız?” dedi.”*⁹² buyrulmaktadır. Bu âyetlere baktığımızda bütün peygamberlerin insanlara tebliğ ettiği din de ortak bir birlikteliğin bulunduğunu göstermektedir.

1.1.5.4. Gelecek toplumlara örneklik teşkil etme

Kıssalara Kur'an'da yer verilmesinin amaçlarından bir tanesi de geçmişte yaşayan toplumların gelecekte yaşayan insanlara örnek oluşturmalarıdır.⁹³ Bu örnekliği oluştururken tarihi bir olay anlatır gibi değil, insanların okuyup hayatlarını kıssalardan kesitlerle ilişkilendirerek kendilerine çeki düzen vermeleri amaçlanmaktadır. Kıssaları düz bir şekilde okumaktan ziyade anlayarak okumak çok önemlidir.⁹⁴ Şâtıbî (ö. 790/1388)'nin de belirttiği üzere, sözün bir söylediği bir de söylemek istediği vardır. Söylenmek istenilen söz, mana aleminde derinleşip üzerinde düşünmektir.⁹⁵

Helak olan kavimlere baktığımızda genel olarak ahiret hayatını yok sayıp dünyevi zevkleri peşinden koşmuşlardır. Halkı inkâra şartlanmış bazı kavimler; dünyaya çok önem atfetmeleri sebebiyle Allah'ın insanı yaratması, kitap verip elçi tayin etmesindeki muradını anlamamış ve küfürlerinde ısrarcı olmuştur.⁹⁶ Bu yüzden Kur'an kıssalarını bir hikâye gibi okumamak, onlardaki manayı anlamaya çalışmak ve dahası hayata yansıtmak gerekmektedir.

⁸⁹ Kara, *Güncel Değeri Açısından Kur'an Kıssalar*, 116.

⁹⁰ Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açıda Kur'an Kıssaları*, 117.

⁹¹ el-A'râf 7/59.

⁹² el-A'râf 7/65.

⁹³ Kara, *Güncel Değeri Açısından Kur'an Kıssalar*, 117.

⁹⁴ Ay, *Kur'an Kıssalarını: Siret Bağlamında Okumak*; Hz. Mûsa Kıssası Örneği, 83.

⁹⁵ Mehmed Erdoğan, “el-Muvâfakat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 41/408.

⁹⁶ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakat İslâmî İlimler Metodolojisi*, çev. Mehmed Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 3/372.

Mesela Hz. Nûh'un kavmi ve risaletiyle ilgili olarak *“Doğrusu biz Nûh'u da kendi kavmine elçi göndermiştik. Nûh da onlar arasında elli yıl eksiğiyle bin sene kalmıştı. Onlar iyice zulme gömülüp gitmiş bir haldeyken tufan onları yakalayivermişti. Fakat onu ve gemide bulunanların tümünü kurtardık ve bunu, bütün insanlığa bir ibret kıldık”*⁹⁷ buyrulması, bu durumu en güzel biçimde açıklamaktadır.

1.1.5.5. Saatin gerçekliliğini vurgulama

Kur'ân'da kıssalara yer verilmesinin başka amaçları da vardır. Bunlardan biri de mutlak olarak saatin (kıyametin) gerçekleşmesine dair oluşan şüpheleri ortadan kaldırmaktır.⁹⁸ Bu bağlamda, *“Böylece biz, onların hâlerinden insanları haberdar ettik ki, Allah'ın vaadinin hak olduğunu ve saatin gerçekleşmesinde de hiçbir şüphe olmadığını bilsinler.”*⁹⁹ buyrulmaktadır. Burada, Ashâb-ı Kehf'in yıllarca mağarada kaldıklarından bahsedilmektedir. Ancak bu husus, sanki insanların tekrar dirilip kabirden kalktıklarında Allah'ın merhametinin geleceği, saatin hak olduğu ve onun muhakkak gerçekleşeceği vurgulanmaktadır.¹⁰⁰ Ashâb-ı Kehf kıssasında kıssaların farklı bir amacı vurgulanmaktadır. Bu olay, saatin ve âhiret gibi gerçeklerin, müşahhas ve tarihsel bir örnek ile onaylanması bakımından göze çarpmaktadır. Zira kıssalar, sadece geçmişe ait bilgi vermekle yetinmez; bununla birlikte inanç esaslarını destekleme, zihinlerde bulunan şüpheleri ortadan kaldırma ve hakikatin kavranmasını sağlama gibi görevler de üstlenmektedir. Ashâb-ı Kehf misalinde olduğu gibi, kişinin Allah'ın gücünü idrak etmesine ve âhiret hayatına yönelik yakînî bir anlayış geliştirmesine yardımcı olmaktadır.

Bu bağlamda, Hz. Mûsa kıssasında her ne kadar zamanı belli olmasa da herkesin yaptıklarının karşılığının verileceği ve kıyâmetin kesinlikle gerçekleşeceği buyrulmaktadır.¹⁰¹ Kur'ân'da, kıyâmetin ne zaman kopacağı ve zamanının sadece Allah ilmi dahilinde olduğu belirtilmiştir. İnsanlar bunu bilmesine rağmen çoğu insan bunu görmemezlikte gelmektedir. Bundan dolayı kıssaların bir amacının da kıyâmetin hak olduğunu bildirmek ve bu konudaki şüpheleri ortadan kaldırmaktır.¹⁰²

1.1.5.6. İnsanların dini ve ahlâklık bir hayat yaşamalarını sağlama

Kıssaların amaçlarından biri de dini korumak ve insanların Allah'ın istediği ahlâk üzere yaşamalarını sağlamaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de birçok kıssada dinin ve ahlâkın korunmasına

⁹⁷ el-Ankebût 29/14-15.

⁹⁸ Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açıdan Kur'ân Kıssaları*, 97.

⁹⁹ el-Kehf 18/21.

¹⁰⁰ Yazır, *Hak Dini*, 5/552.

¹⁰¹ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, thk. Sadkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dârü'l-Fîkr, 1999), 7/306.

¹⁰² Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açıdan Kur'ân Kıssaları*, 98.

vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda, Ashâbu'l-Karye ve Nûh kıssaları misal olarak verilebilir.¹⁰³ Kasas suresin de geçen âyeti kerimede, “İman eden bir kavim için Mûsâ ile Firavun’un haberlerinden bir kısmını sana gerçek olarak anlatacağız.”¹⁰⁴ buyurulmaktadır. Hz. Mûsa ve Firavun arasında geçen olaylara baktığımızda bu kıssalar, huzurlu bir toplum için iman eden insanın, isteklerinin peşinden koşmaması gerektiğini bize öğretmektedir. Sürekli istekleri peşinde koşan insan bir zaman sonra o istekleri gerçekleştirmek için hırsının esiri olmaktadır. Bu sebeple hem kendine hem de topluma zarar vermektedir.¹⁰⁵ Bu bağlamda, kıssalar imanlı ve huzurlu bir hayat yaşamamızda bizlere yardımcı olmaktadır. İnsanların doğru kullandığında hem bu dünya hem de âhirette mutlu olmasını sağlayan ahlâki erdemler, insana hayat boyu yol göstermektedir.¹⁰⁶

Ahlâki erdemlerin bireylere aktarılması iki şekilde gerçekleşir; bir tanesi insanın kendi hür iradesiyle içinden gelerek ortaya çıkan ahlâki erdemdir. Diğeri ise insanın içerisinde meleke halinde bulunan kabiliyettir. Bu nedenle Kur’ân’da geçen kıssalar, ahlâki erdemlerden bahsederken insanlara ahlâk ve olgunluk oluşturmayı amaçlamaktadır.¹⁰⁷ Bu bağlamda âyeti kerimede, “Lût’u da Peygamber olarak gönderdik. Hani o kavmine şöyle demişti: “Sizden önce âlemlerden hiçbir kimsenin yapmadığı çirkin işi mi yapıyorsunuz?” “Hakikaten siz kadınları bırakıp, şehvetle erkeklere yaklaşıyorsunuz. Hayır, siz haddi aşan bir toplumsunuz. Kavminin cevabı ise sadece, “Çıkarın bunları memleketinizden! Güya onlar kendilerini fazla temiz tutan insanlar!..” demek oldu.”¹⁰⁸ buyrulmaktadır. Bu örnekte de görüldüğü üzere Allah, insanları iman ve ahlâk bağlamında kıssalar vasıtasıyla uyarmaktadır. İman ve ahlâk bir bütündür. Kur’ân, insanların düşünceleri için vurgu yaptığı gibi bir o kadar da iç dünyasına hitap etmektedir. Bu bağlamda, Allah kıssalar vasıtasıyla insanlara iman ve ahlâkı öğretmeyi amaçlamaktadır.¹⁰⁹

1.2. HELAK TERİMİ VE HELAK OLAN KAVİMLER

İnsan, dünyada ilâhî emre mazhar olan en kıymetli varlık olarak var edilmiştir. Allah Teâlâ, insanı hem fiziki hem de manevî boyutlarıyla en güzel biçimde yaratmış ve onu yeryüzünün halifesi tayin etmiştir. Bu yüksek derece, bireye aynı zamanda önemli görevler de yüklemiştir. İlâhi emrin kılavuzluğunda hayatını yönlendirmesi gereken insan, iman ve küfür

¹⁰³ Yavuz, “Kur’ân’ın Temel Amaçlarının İfade Edilmesinde Bir Anlatım Tekniği Olarak ‘Kıssa’nın Rolü”, 129.

¹⁰⁴ el-Kasas 28/3.

¹⁰⁵ Tevfik Yücedoğru, “Kur’ân’da İman Kavramı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2006), 23.

¹⁰⁶ Fatmanur Dikmen vd., “Ahlâk, Değerler ve Eğitimi”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2015), 167.

¹⁰⁷ Kara, *Güncele Değeri Açısından Kur’ân Kıssalar*, 120.

¹⁰⁸ el-A’râf 7/80-83.

¹⁰⁹ Talip Özdeş, “Ahlak-Vahiy İlişkisi ve Kur’ân’da İman-Ahlak-Amel Bütünlüğü”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2006), 12.

temelinde bir seçim yapmak durumundadır. İman edip güzel işler yapan kimseler hem bu dünyada huzur bulmakta hem de âhirette ebedî huzura kavuşmaktadır. Bunun aksine Allah'ı ve hesap gününü inkâr eden, istek ve arzularına uyarak sorumluluktan uzak duran kişiler ise Kur'ân'da kesin olarak cehennemle uyarılmıştır.¹¹⁰ Allah, kişilerin ve toplumların huzuru için birtakım genel kurallar belirlemiş, bu ilkeleri reddeden toplumları ise farklı biçimlerde cezalandırmıştır. Bu cezalandırma şekillerinden biri de “helak” gerçeğidir. Helak, Allah'ın hakkaniyetinin ve kudretinin bir yansıması olarak geçmişten günümüze inkârcı ve zalim kavimlerin sonlarını ifade etmektedir.¹¹¹ Kur'ân'da bulunan kıssalar, bu hakikati ortaya koyarak hem kişisel hem de sosyal sistemde insanlara ikaz ve ibret sebepleri sunmaktadır.

Allah, insanı en güzel biçimde yaratmıştır.¹¹² İlâhi vahyin muhatabı olan insan, dünya ve âhiret mutluluğuna ulaşmak için vahyin ışığında kendisine bir yol çizmektedir. Kâinatın hizmetine sunulan nimetler için insan, yaratıcısına karşı sorumluluklarını yerine getirmelidir. Bu açıdan Allah'ı tanımak, kulluk bilincinde olmak ve Allah'ın kulu olduğunu hatırdan çıkarmamak insanın görevlerindendir.¹¹³ Bütün bu nimetler karşısında insanın, Allah'a yönelik davranışları iman ve küfür olarak ortaya çıkmaktadır. İman ederek iyi işler yapan müminlerin dünyada huzur ve mutluluğa, âhirette de cennete gireceği kesin olarak belirtilmesi karşısında;¹¹⁴ Allah'a ve âhiret gününe inanmayan ve zevkleri peşinde koşanların ise âhirette varacağı yerin cehennem olduğu net olarak bildirilmektedir.¹¹⁵ Allah, insanların ve toplumların huzuru için belirli kurallar inzal etmiştir. Zaman içerisinde toplumlar bu kurallara uymayarak fesada uğramış ve yok olmuşlardır. Helak olarak isimlendirilen bu olay Allah'ın mutlak gücünü ve adaletini göstermektedir.¹¹⁶ Nitekim Kur'ân'da kıssasından bahsedilen birçok kavim, kudret-i ilâhîyi görmediği, görmeyi istemediği ve kendini düzeltmediği için yok olduğu belirtilmektedir. Allah'ın emirlerine karşı gelmekte ısrarcı olan ve sapkınlıklarına devam eden toplumlar, bu tutumları sebebiyle helak olmuştur.¹¹⁷

İnsanın ilâhî emre muhatap kılınması, ona hem kişisel hem de sosyal düzeyde önemli görevler vermektedir. Kur'ân'da anlatılan helak kıssaları, bu görevlerin göz ardı edilmesi durumunda yaşanacak akıbetin net bir göstergesidir. İlâhi emri kabul etmeyen ve yeryüzünde fesatçılığı benimseyen toplumların karşılaştığı helak, evrensel bir uyarı niteliği taşımaktadır.

¹¹⁰ Râzî, *et-Tefsîrû'l-Kebîr*, 10/83-84.

¹¹¹ Yıldırım, “Kur'ân Kıssalarında Toplumların Helâkı ve Sebepleri Üzerine”, 254.

¹¹² Sâbûnî, *Muhtasarü Tefsîri İbn Kesîr*, 2/654.

¹¹³ Abdullah Emin Çimen, *Niçin Helak Oldular* (İstanbul: Işık Akademi Yayınlar, 2008), 24.

¹¹⁴ Râzî, *et-Tefsîrû'l-Kebîr*, 6/589.

¹¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/383.

¹¹⁶ Seyithan Can, “Allah'ın Adaleti ve Sünneti Bağlamında Günümüz Toplumsal Helâkının İmkânı”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 13/1 (2022), 12.

¹¹⁷ Ahmet Çelik, “Birey ve Toplumun Islahı Açısından Kur'ân Kıssaları”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2005), 60.

Bu çerçevede, insanın yaratılış amacını unutmadan yaşaması ve Allah'a karşı imân şuuruyla hareket etmesi gerekmektedir.

1.2.1. Helâk Teriminin Kavramsal Analizi

Allah'ın adaletinin bir tezahürü olan "helâk" kavramı, kişilerin ve kavimlerin yaptıkları sapkınlıklar ve isyanlar sonucunda ilâhî müdahaleye uğramalarını ifade etmektedir. Kur'ân'da bulunan helâk kıssaları, tarihsel bir olay olmanın yanı sıra, insanlığa itikadi ve ahlâki telkinler sunan genel mesajlar barındırmaktadır. Bu açıdan helâk, sadece inkârcı bir kavmin ortadan kaldırılması değil bununla beraber toplumsal düzenin temizlenerek erdemli bireylerin refah içinde hayatlarını sürdürmelerini sağlayan ilâhî bir iradedir. Zira Kur'ân'daki misallerde helâk, bir müeyyide değil sapkınlığı temizleme yoluyla ortadan kaldıran bir yöntem olarak sunulmaktadır.¹¹⁸ Bu açıdan helâk kıssaları, sadece önceki kavimlerin akıbetini haber vermekle kalmaz, bununla beraber çağımız birey ve toplumlarına karşı ahlâki sorumlulukları güçlendirmeyi amaçlayan evrensel bir ikaz niteliği taşımaktadır.

Helâk هلك sözcüğü sözlükte: helak olmak, mahvolmak ve harab olmak,¹¹⁹ yok olmak, telef olmak, bitkinin köklerinin yok olması gibi manalarda kullanılmıştır.¹²⁰ Râgıb el- İsfahânî, helâk kelimesinde üç farklı anlamın olduğunu belirtmiştir: Birincisi; bir şeyin, bir kişinin yanında olmaması esasen onun olmadığını göstermez. O şey, yanında olmasa bile başkasının yanında olabilir.¹²¹ Bir âyette, “*Saltanatım da yok olup gitti.*”¹²² buyrulmaktadır. Bu âyeti kerîmeyle dünyada sarıldığımız saltanat elimizden gittiği zaman bizim için hiçbir faydasının olmadığı ortaya konulmuş olmaktadır. Bu saltanat elimizden gitse bile ortadan kalkmayarak başkasında zuhûr edebilmektedir.¹²³ Helâkın ikinci manası; herhangi bir şeyin değişmesi ve zarar görmesi demektir.¹²⁴ Bu anlamda bir âyette; “*O, yanından ayrılınca yeryüzünde bozgunculuk yapmağa, ekin ve nesli yok etmeğe çalışır.*”¹²⁵ buyrulmaktadır. Zemahşerî (ö. 538/1144) tefsirinde, insanların yaptıkları zülüm sebebiyle Allah'ın yağmuru engellediğini belirtmektedir. Bundan dolayı, neslin ve ekinin yok olmasından bahsedilmektedir. Burada helâk, bir şeyin zarar görmesi anlamında kullanılmıştır.¹²⁶ Üçüncü olarak helak; ölüm manasında kullanılmaktadır.¹²⁷ Âyeti kerimede, “*O'nun zatından başka her şey yok*

¹¹⁸ Mukatil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/101.

¹¹⁹ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, 844.

¹²⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1993, 503.

¹²¹ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, 844.

¹²² el-Hâkka 69/29.

¹²³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 10/184.

¹²⁴ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, 844.

¹²⁵ el-Bakara 2/205.

¹²⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/250.

¹²⁷ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, 844.

olacaktır.”¹²⁸ âyetinde bu anlamda kullanılmıştır. Âyetin tefsirine baktığımızda Allah’ın zatı dışında herkesin ve her şeyin öleceği belirtmektedir. Âyette "هلك" kelimesi ölüm manasında kullanılmıştır.¹²⁹ Helâk kelimesi ayrıca azap, fakirlik ve korku manasında da kullanılmaktadır.¹³⁰

Kâinat, kendine has bir düzen içinde işlemesine rağmen Allah Teâlâ’nın zaman zaman insanlığın gidişatına ve hayatlarına etki edecek müdahaleleri bulunmaktadır. Bu müdahaleler bazen bir peygamberin gelmesi bazen de helâk olayının vuku bulmasıdır.¹³¹ Dini bir terim olarak helâk, bireylerin ve toplumların ortadan kaldırılması suretiyle cezalandırılmasıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de, geçmişte yaptıkları suçlar sebebiyle cezalandırılan topluluklar açıklanmaktadır.¹³² Kur’ân’da helâk olan kavimler anlatılırken helakin yok olmaktan ziyade bir nevi temizlik olduğu belirtilmektedir. Nasıl ki bir meyve sepetinden ayırt edilen çürük meyve diğerlerinin kurtulmasını sağlıyorsa bu durumda böyledir.¹³³ Günahkâr toplumların cezalandırılmaması sâlih kimselere karşı haksızlık olacaktır. Bu nedenle bozulan toplumların ortadan kalkması iyi insanlar için bir nimettir. Dünyadaki kötülüklerin ve pisliklerin giderilmesini sağlamaktadır. Bu nedenle helâk dünyada huzur ve barışın yaşanabilmesi için Allah’ın insanlara gönderdiği bir nimettir. Bu nimet sayesinde daha güzel toplumların oluşmasının önü açılmış olacaktır.¹³⁴

İnsanları helâka götüren nedenlerin başında; nefret, kin, intikam, düşmanlık, zulüm gibi Allah’ın sevmediği davranışlar gelmektedir. İnsanlar yaptıkları yanlışlarda fütursuzca Allah’ın koyduğu sınırı aşmamalıdır. Yapılan yanlışlar kendi sınırını aşıp topluma zarar vermeye başladığında kişi, toplumun tepkisi ve Allah’ın müdahalesiyle karşılaşabilir. Kişinin yaptığı yanlışlar, toplumsal bir sorun oluşturmayıp kendi içerisinde kalsa bile dünyada ya da âhirette Allah’ın müdahalesiyle karşı karşıya kalacaktır.¹³⁵

Helâk olgusu Kur’ân’ı Kerîm’de sıkça geçmektedir. Bunun sebebi, helâk olan kavimlerin gücünü ve imkânlarını belirtmek içindir. Onların kendilerine verilen bu kadar nimete karşılık yaptıkları azgınlık ve şımarıklık karşısında Allah, belli bir müddet verdikten

¹²⁸ el-Kasas 28/88.

¹²⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/437.

¹³⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3/377.

¹³¹ Resul Ertuğrul, “Kur’ân’da Helâk Olan Kavimlerde Suç-Ceza Uyumu -I”, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2017), 169.

¹³² İsmail Karagöz- Fikret Karaman (ed.), *Dinî Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017), md. “Helâk” 250.

¹³³ Seyyid Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'ân (Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsîri)*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 2/391.

¹³⁴ Bîrsel Balcı, *Kurtuluş ve Helâk Edilmesi Açısından Kur'ân'a Göre İnsan* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 97.

¹³⁵ Çimen, *Nişin Helak Oldular*, 428.

sonra insanlara azabını tattırmaktadır.¹³⁶ Bu şekilde yaparak Allah, azgın ve kendini bilmezliği adet edinenlere karşı ne kadarda aciz olduklarını göstermektedir. Allah, Lût kavminin yaşadığı yerlerin altını üstüne çevirerek yok etmeye ve Semûd kavmini tek bir çığlıkla helak etmeye elbette kadir. Allah böyle yapmakla yegâne gücün kendisine ait olduğunun bilinmesini arzulamaktadır. İnsanların bunun farkına varmaları, içinde yüzdükleri sapkınlıktan kurtulmayı arzulamaları ve kâinatın yegane sahibine imân etmeleri için bu helâklar tek tek ve sürekli olarak tekrarlanmıştır.¹³⁷

Tabiatı gereği her insan hata yapmaya meyillidir. Ancak Allah'ın yol göstermesini dikkate aldığında kendisini hatalara düşmekten koruyabilmektedir. Bu bağlamda, toplumun helâk olmasına neden olan şey o toplumun yaptığı hatalar değildir. Aslında helak, yapılan hatada ısrar etmekten, işlenen suçların bilinçli bir şekilde sürdürülmesinden kaynaklanmaktadır.¹³⁸ Bu açıdan helak edilen toplumlar yaptıkları günahları küstahca işlemiş, elçilerin her türlü uyarısını kulak ardı etmiş ve tehdit edilen cezaya aldırış etmemişlerdir. Ayrıca bu kavimler, her türlü ahlâksızlığı ve günahı sıradanlaştırmış, öyleki Allah'a ve onun muhterem elçisine meydan okumuştur. Neticede girdikleri çıkmaz sokak belli bir müddet sonra helâk olmalarının sebebi olmuştur.¹³⁹

Netice olarak helâk olgusu Kur'ân'da sadece tarihî bir olay olarak değil, Allah'ın adaletinin ve sosyal temizlenmenin bir aracı olarak ortaya konmaktadır. Kavimlerin helâke maruz kalması; kişisel hataların ötesinde bu hatalarda diretilmesi, ahlâki bozulmanın düzenli hâle gelmesi ve Allah'ın ikazlarının hiçe sayılmasıyla bağdaştırılmıştır. Bu açıdan helâk kıssaları hem kişi hem de sosyal ölçekte sorumluluk bilincini sağlamlaştıran, insanlığı tefekküre ve düzeltmeye yönlendiren anlam yüklü ifadeler içermektedir.

1.2.2. Helâk Sünnetullah İlişkisi

Kur'ân, işlediği konular içerisinde bazılarını özellikle değinerek insanın yaratılış amacını kavramasını ve bu gaye çerçevesinde fitratına uygun bir hayat sürmesini amaçlamaktadır. Bu olay, Kur'ân'da "Sünnetullah" terimiyle belirtilen ilâhî yasaların bir tezahürü olarak yorumlanmaktadır.¹⁴⁰ Sünnetullah, yüce Allah'ın hem somut âlemde hem de toplumsal düzen üzerinde geçerli kıldığı evrensel hükümleri ifade etmektedir. Bu yasalar bağlamında, hakikate kör olan, inkâr ve azgınlıkta ısrar eden kavimlerin Allah tarafından

¹³⁶ Şükrü Ulutaş, *Kur'ân-ı Kerim'de Anlatılan Helak Olmuş Kavimlerin Ortak Özellikleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 18.

¹³⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/200,201.

¹³⁸ Balcı, *Kurtuluş ve Helâk Edilmesi Açısından Kur'ân'a Göre İnsan*, 98.

¹³⁹ Ulutaş, *Kur'ân-ı Kerim'de Anlatılan Helak Olmuş Kavimlerin Ortak Özellikleri*, 32.

¹⁴⁰ Bilal Atik, *Kur'ân'a Göre Nübüvvet Bağlamında Değişmeyen Sünnetullah Olarak Mucize Olgusu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018), 112.

cezalandırılması tarih boyunca devam eden ilâhî işleyişin neticesidir. Bu nedenle helâk gibi durumlar, sadece bir ceza değil bununla beraber Sünnetullah’a aykırı davranan kişi ve toplumlara dikkat çekici bir müdahaledir.¹⁴¹

Sünnetullah, lügatte bir şeyi ortaya çıkarmak, kötü veya iyi bir yöntem bulmak anlamındaki s-n-n kelimesinden türeyen sünnet sözcüğünün Allah kelimesiyle birleşmesiyle oluşmaktadır.¹⁴² Bu terkinin İslâm öncesinde de kullanıldığı görülmektedir. Fakat sünnetullah kelimesi, Kur’ân’a has bir kullanımdır.¹⁴³ Sünnetullah, Allah’ın kâinatı yaratıp daha sonra belli bir düzen içerisinde devam etmesi için koyduğu değişmeyen ve Allah’ın sadece insanlar arasına koyduğu yasalardır.¹⁴⁴ Bu bağlamda, kâinatta meydana gelen olayların her biri belirli bir ölçü ve düzen içerisinde meydana gelmektedir. Bu ölçü ve düzenin her bir birimini normal hayatta ve bilimsel çalışmalarda görmek mümkündür. Bu şekilde hem kâinatta hem de toplumlar içerisinde meydana gelen bu harika düzene ise âdetullah denilmektedir. Bu yüzden sünnetullah da değişiklik olmaz dönüşüm olmalı. Âdetullahta bir dönüşüm olur. Bunun için de sıradan bir olay değil harikulâde denilir.¹⁴⁵

Kâinat bu düzende devam etmesine rağmen insan, evrene yerleştirilen bu düzeni bozmaktan hiçbir zaman geri durmamıştır. İnsanların bu şekilde davranmaları, Allah’ın özel müdahalelerini gerektirmektedir.¹⁴⁶ Bu bağlamda, “eğer, o şehirlerin insanları, Allah’ın emirlerine karşı gelmeselerdi, muhakkak onların üstüne gökten ve yerden nice hayırlı kaplar açardık. Fakat onlar inkâr ettiler, biz de yaptıkları yüzünden onları yakalayiverdik.”¹⁴⁷ âyeti oldukça ilginç bir yere oturmaktadır. Toplumların ifsadından kaynaklanan Allah’ın müdahalesi, sünnetullah’ın bir gereği olarak gerçekleşmektedir. Bu, hemen hemen bütün elçilerde böyle olmuştur. İnsanların Allah’a ve nebilerine uygun olmayan bir hayat benimsemeleri, Allah’ın toplumlara mücadelesini gerektirmektedir. Helâk da bu müdahalelerden biridir.¹⁴⁸

Kur’ân’da “Sünnetullah” kavramı bağlamında bulunan helâk kıssaları, sadece geçmiş kavimlerin tarihi birer hikâyesi değil bununla beraber ilâhî adaletin ve evrensel kanunların devamlılığını vurgulayan öğretici anlatılardır. Bu kıssalar, kişi ve toplumların Allah’ın yarattığı düzene uygun bir hayat sürmeleri gerektiğini öğretirken yaratılışa aykırı davranışların, inkârın ve zulmün kesin olarak karşılıksız kalmayacağını göstermektedir. Helâk, Allah’ın adaletinin bir

¹⁴¹Ali Duyku, *Kur’ân’da Sünnetullah Olgusunun Toplumsal Yansımaları* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 113.

¹⁴²İlyas Çelebi, “Sünnetullah”, *TDV İslâm İlyas Çelebi, “Sünnetullah”, TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2010), 38/159.si (Ankara, 2010), 38/159.

¹⁴³Ömer Özsoy, *Sünnetullah Bir Kur’ân İfadesinin Kavramlaşması* (Ankara: Fecr Yayınları, 1994), 46.

¹⁴⁴Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 9/307.

¹⁴⁵Mustafa Kayhan, “Yaklaşan Son Sâat’in Ön Göstergeleri”, *Amasya İlahiyat Dergisi* 21 (2023), 720,721; Ömer Mahir Alper, “Sünnetullah: Bir Kur’an İfadesinin Kavramlaşması”, *Haksöz Okulu* (Ekim 1994).

¹⁴⁶Ertuğrul, “Kur’ân’da Helâk Olan Kavimlerde Suç-Ceza Uyumu -I”, 169.

¹⁴⁷el-A’râf 7/96.

¹⁴⁸Ertuğrul, “Kur’ân’da Helâk Olan Kavimlerde Suç-Ceza Uyumu -I”, 169.

sonucu olarak değerlendirildiğinde, sosyal yozlaşmanın ve ahlâki bozulmanın önüne geçilmesi adına insanlığa evrensel bir ikaz ve sorumluluk bilinci yüklemektedir.¹⁴⁹ Bu çerçevede helâk olgusu, sadece geçmiş kavramaya yönelik bir değil bununla beraber günümüz kişi ve toplumları için ilâhî sisteme uyum noktasında mühim mesajlar içeren dinamik bir uyarıdır.

1.2.3. Helâkin Sebepleri

Kur’ân’da anlatılan kıssalar, yalnızca tarihî olaylar değil, bununla beraber ilâhî adaletin, ahlâki şuurun ve ifsat olan toplumsal düzenin akıbeti olarak meydana gelen ilâhî müdahalelerdir. Bu bağlamda, toplumların helâk edilmesinin ardında yatan sebepler araştırıldığında yalnızca inkârcılık değil, bu inkârcılığın doğurduğu ahlâki bozulma, ölçsüzlük, zulüm, israf, kibir, hak gaspı ve nebîlere karşı inatçı bir tutum sergilenmesi etkili olmuştur. Kur’ân, bu durumlardan bahsederken hem geçmiş toplumların ibretlik sonlarını gözler önüne sermeyi hem de gelecek nesillere dair ahlâki ve sosyal sorumluluk bilincini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede, helâk olgusunu sadece maddî bir yok olma olarak değil, Allah’ın adaletinin vuku bulduğu bir süreç olarak yorumlamak gerekmektedir.

Kur’ân’da toplumların helâkinin farklı sebeplerden doğduğuna temas edilmektedir. Bunlardan bazıları ve belki de en önemlileri inançtaki sapmalardan, uyarıları dikkate almamaktan, zulmün yayılmasından ve ahlâki bozulmalardan doğmaktadır.¹⁵⁰ Mesela kavmi Hz. Nûh’a inanmamış, davetine icabet etmemiş, destek olmamış aksine hakaret etmiş ve onunla dalga geçmiştir.¹⁵¹ Yine Âd kavmi kendilerine verilen zenginlikler karşısında şırmamış, güçsüzleri köleleştirmiş, insanların mallarına el koymuş ve onlara zulmetmiştir.¹⁵² Bu örnekler, helâkin aslında ahlâksızlığı ve kötülüğü engelleyen ilâhî bir ceza olduğunu göstermektedir.¹⁵³ Helâkin sebeplerinden bazıları, bireysel ve toplumsal davete karşı geliş, fakirlere aldırış etmeyişi ve malla ilgili tutumlardır.

1) Elçileri Yalanlamak

Toplumların helâk olma sebeplerinden biri, gönderilen elçileri o toplumların yalanlamalarıdır. Kur’ân’ı Kerîm’de kavimlerin peygamberleri yalanlamalarından dolayı başlarına azabın ve sonlarının geldiğine işaret edilmiştir.¹⁵⁴ Bir âyette, “Sizden önce de yasalar uygulanmıştır. Yeryüzünde dolaşın da yalanlayıcıların sonunun nasıl olduğunu görün.”¹⁵⁵

¹⁴⁹ Abdullah Emin Çimen, “Helâk, Devam Eden Bir Süreç Midir?”, *Usûl İslam Araştırmaları* 4/4 (2005), 71.

¹⁵⁰ Ertuğrul, “Kur’ân’da Helâk Olan Kavimlerde Suç-Ceza Uyumu -I”, 170.

¹⁵¹ İlgili âyetler için bk. en-Nûh 71/21-23.

¹⁵² Cemalettin Sancar, *Kur’ân’da Helâk Olan Kavimler* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1996), 56.

¹⁵³ Yıldırım, “Kur’ân Kıssalarında Toplumların Helâki ve Sebepleri Üzerine”, 254.

¹⁵⁴ Abdülbaki Güneş, “Kur’ân’da Sünnetullah ve Toplumların Çöküş Nedenleri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/4 (2005), 70.

¹⁵⁵ Âl-i İmrân 3/137.

buyrulmaktadır. Bu âyetin tefsirinde, insanların geçmiş ümmetlerin yaşadığı yerleri gezip görmeleri için salık verilmiştir. Böyle yaparak o topluma tarihsel bir davet yapılmış, peygamber yalanlayanların nasıl hüsrana uğradıkları belirtilmiş ve ibretlik sonlarının nasıl olduğunun görülmesi tavsiye edilmiştir.¹⁵⁶

Bazı toplumların helâki, Kur'ân'da beyan edilmiştir. Bu bağlamda gelen bir âyette, *"Sonra arka arkaya elçilerimizi gönderdik. Her ümmete kendi peygamberi geldikçe, o ümmet onu yalanladı. Biz de onları birbiri ardından helâk ettik ve onları birer ibretli hikâye yaptık. Artık inanmayan bir kavim, Allah'ın rahmetinden uzak olsun!"*¹⁵⁷ buyrulmaktadır. Bu âyette Allah ümmetlere hakikatleri açıklayan elçiler seçtiğini fakat onların peygamberlere iman etmediğini, elçileri yalanladığını beyan etmiştir. O toplumların başına gelenin aslında bir helâk olduğu ve Allah'ın onları sonrakiler için ibret verici birer hikâyeye dönüştürüldüğü beyan buyrulmaktadır.¹⁵⁸

2) Mucizelere İnanmamak

Kur'ân'da mucizeler, nebîlerin risalet iddialarını ispatlayan ve Allah'ın izniyle meydana gelen olağanüstü hadiseler olarak anlatılmaktadır. Tarihsel bağlamda birçok toplum, nebîlerden mucize isteğinde bulunmuş; fakat bu istekleri karşılandığında dahi imân yolunu seçmemiş ve sonuç itibarıyla ilâhî azaba maruz kalmışlardır. Kur'ân'da özellikle helâk olan kavimlerin, kendilerine gelen açık mucizeleri inkâr etmeleri ve bu davranışları nedeniyle helâke uğramaları, bu ilâhî düzenin çarpıcı misallerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede, mucizelerin inkârı sadece bir inançsızlık belirtisi değil, bununla beraber Sünnetullah bağlamında helâki gerektiren önemli bir dalâlet olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle Kur'ân'da, geçmiş toplumların bu davranışları üzerinden sonraki kavimlere ibret ve uyarı kapsamında ciddi mesajlar verilmektedir.

Mucize, peygamberlik veya resûllük iddiasında bulunan kişinin Allah'ın izniyle gösterdiği olağanüstü olay olarak anlatılmıştır.¹⁵⁹ Kur'ân'da helak olan kavimlerden bazılarının mucize istediği ve verilen olağanüstülüğe inanmadığı zaman ise yok edildiği haber verilmektedir. Buna değinilen o âyette, *"Bizi, (Kureyş'in istediği) mucizeleri göndermekten, ancak, öncekilerin onları yalanlamış olması alıkoymdu. (Nitekim) Semûd kavmine dişi deveyi apaçık bir mucize olarak verdik de onlar bu yüzden zalim oldular. Oysa biz, mucizeleri sırf korkutmak için göndeririz."*¹⁶⁰ buyrulmaktadır.

¹⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 6/70.

¹⁵⁷ el-Mü'minûn 23/44.

¹⁵⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/469.

¹⁵⁹ Karagöz- Karaman, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 454.

¹⁶⁰ el-İsrâ 17/59.

Allah'ın son nebîye mucize göndermemesinin nedeni, önceki kavimlere gelen mucizelerin yalanlanmasıdır. Yani sonrakilerin de mucizeleri yalanlayacaklarının bilinmesi, yeni mucizelerin verilmesini engellemiştir. Önceki toplumlara verilen mucizelerin sonrakilerden esirgenmesi şöyle açıklanmıştır: Mucizeyi elçinin ve mesajın doğruluğu için istemek ve mucize gerçekleşikten sonra inkar etmek, ilâhî yasalar açısından affedilir gibi değildir. Mucizeye inanmamak veya reddetmek, kesin healk sebebi sayılmıştır. Allah'ın kanunu bu şekilde tecelli etmektedir ¹⁶¹

İbn. Abbas (ö. 68/687-88)'tan gelen bir rivâyete göre: Müşrikler, Hz. Muhammet'ten kendilerine mucize göstermesini istemiştir. Bu bağlamda, mesela Safa tepesini altına çevirmesini ve dağları ekip biçecekleri şekilde dümdüz bir arazi haline getirmesini istediler. Bunun üzerine Allah, "istersen onların isteklerini yerine getir, istersen onların isteklerini ertele. Ancak onların isteklerini yerine getirir fakat iman etmezlerse önceki ümmetler gibi onları da helâk ederim." buyurmuştur. ¹⁶² Zira Semûd kavmi mucize olarak gönderilen dişi deveyi kesince helak olmuştur. Onlar Hz. Salih'ten mucize istemiş ve süt ihtiyaçlarını karşılamak için gönderilen deveyi yük oluyor diye kurban etmişlerdir. Bununla beraber Allah onları korkunç bir çığlık ve şiddetli sarsıntıyla helâk etmiştir. ¹⁶³

Allah Kur'ân'da kıssalar yoluyla kendilerini üstün gören, elçilerin getirdiği haberlere inanmayan ve üstüne üstlük bir de mucize isteyen toplulukları bize bildirmiştir. Bu toplumların akıbeti her zaman hüsrarla sonuçlanmıştır. Çünkü mucizeyi talep edip sonra onu inkâr etmek toplulukların helâke sürüklenmelerinin temel nedenidir. Bu nedenle Allah daha sonraki kavimlerin mucize taleplerini geri çevirmiştir. Refah ve şımarıklığın üst seviyede olduğu toplulukların geçici hevesleri, zor ve sıkıntılı durumlarda gerçekleri görmelerine engel olmuş ve helâk edilmelerine sebep olmuştur. ¹⁶⁴ Mucizeyi ve daveti inkâr edince artık iş işten çoktan geçmiştir ve acı bir son onları beklemektedir.

3) Zulmün Yaygınlaşması

Helâk terimi, Kur'ân'da kişisel ve toplumsal sapmaların Allah'ın adaleti doğrultusunda cezayla sonuçlanması sıkça zikredilmektedir. Bu kavram, özellikle sosyal çöküşün belirli seviyelere gelmesiyle birlikte ortaya çıkan ilahî müdahaleyi belirtmektedir. Kavimlerin helâk olmasının özünde zulmün yaygınlaşması önemli bir sebep olarak göze çarpmaktadır. Zulüm, yalnızca kişisel bir ahlâki yozlaşma değil bununla beraber toplumu çürüten ve Allah'ın gazabını

¹⁶¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/70, 71.

¹⁶² Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 14/634.

¹⁶³ Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî, *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Şam: Dârü'l-Kalem, 1994), 639.

¹⁶⁴ Güneş, "Kur'ân'da Sünnetullah ve Toplulukların Çöküş Nedenleri", 74.

çeken sistematik bir sapma olarak belirtilmektedir. Kur'an'ın birçok âyetinde zulüm, Allah'a karşı gerçekleşen şirk, insanlara karşı ortaya konan adaletsizlik ve kişinin nefesine karşı ihmal biçiminde ele alınmaktadır. Bu çerçevede zulmün hem kişisel hem toplumsal boyutta devamlılık kazanması, helâkin başlıca sebepleri arasında bulunmaktadır.

Kavimlerin helâk sebeplerinden biri de kendi içlerinde zulmün yaygınlaşmasıdır. Sözlükte zulüm, bir şeyi bir yerden almak ve onu başka bir yere koymak, doğru yolu bırakmak ve yanlış yola girmek, başkasının malını gasp etmek ve bireysel durumlarda aşırıya gitmek olarak tarif edilmiştir.¹⁶⁵ Terim olarak ise Allah'ın koyduğu sınırları aşarak yanlış meyletmektir.¹⁶⁶ Zulüm, Allah'a ve resûllerine karşı yapıldığı gibi insanların birbirleri arasında da yapılmaktadır. Kur'ân'da ve hadîslerde zulmün, sosyal açıdan ne denli tehlikeli bir hata ve kusur olduğu açıklanmıştır. Zulmün devamlı olması ve ıslah edicilerin görevlerini yapmamasıyla cezanın da ümûmî olacağını vurgulamaktadır.¹⁶⁷ Bu bağlamda bir âyette, *“Sadece içinizden zulmedenlere erişmekle kalmayacak olan bir azaptan sakının ve bilin ki Allah'ın, azabı çok çetindir.”*¹⁶⁸ buyrulmaktadır.

Birkaç çeşit zulümden bahsedilmiştir: Bu bağlamda yaratıcıya karşı insanların yaptığı zulümler vardır. Zulmün bu çeşidinin şirk, nifak ve küfür olduğu belirtilmektedir.¹⁶⁹ İlgili âyette, *“Sakın, zalimlerin yaptıklarından Allah'ı habersiz sanma! Allah, onları ancak gözlerin dehşetle bakakalacağı bir güne erteliyor.”*¹⁷⁰ buyrulmaktadır. İkinci çeşit zulüm ise insanların birbirine karşı sergiledikleri zulüm olarak belirlenmiştir. Bu bazen haksızlık, bazen şiddet, bazen de baskı olarak tezahür etmektedir.¹⁷¹ Bu konudaki âyette, *“İman edip salih ameller işleyenlere gelince, Allah onların mükâfatlarını tastamam verecektir. Allah, zalimleri sevmez.”*¹⁷² buyrulmaktadır ve benzeri âyetlerde insanın insan kardeşine olan zulmü konu edilmektedir.

Bazı ulema, insanın kendi benliğine karşı sergilediği zulmü de zulmün çeşitlerinden saymıştır. Mesela, insanın kendine zarar vermesi, kendini beğenmesi ve başkalarını küçümsemesi bu kapsamda değerlendirilmektedir.¹⁷³ Bu durum bir âyette, *“Sonra biz, o kitabı kullarımızdan seçtiğimiz kimselere miras olarak verdik. Onlardan kendine zulmedenler de vardır. Onlardan ortada olanlar da vardır. Yine onlardan Allah'ın izniyle hayırlı işlerde öne*

¹⁶⁵ İbn Düreyd, 2/934.

¹⁶⁶ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî el-Hanefî, *Arapça-Türkçe terimler sözlüğü*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 148.

¹⁶⁷ Cemalettin Sancar, *Kur'ân'da Helâk Olan Kavimler* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1996), 111.

¹⁶⁸ el-Enfâl 8/25.

¹⁶⁹ Abdullah Emin Çimen, *Niçin Helak Oldular* (İstanbul: Işık Akademi Yayınlar, 2008), 501.

¹⁷⁰ İbrâhîm 14/42.

¹⁷¹ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, 537.

¹⁷² Âl-i İmrân 3/57. Benzer âyet için bk. Âl-i İmrân 3/140.

¹⁷³ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, 537.

geçenler vardır. İşte bu büyük lütuftur.”¹⁷⁴ buyrulmuştur. Burada insanın kendi kendine yaptığı zulmü gündeme taşımaktadır. Zulmü yaygınlaştırmakla ilgili âyetler bu türden zulmü ele almaktadır.

Zulmü bu şekilde sınıflandıran İsfahânî, aslında bu üç kısım zulmünde insanın kendi benliğine karşı işlediği bir zulüm olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁵ Bunu da şu âyeti kerimeyle desteklemektedir: “Bulutı üstünüze gölge yaptık. Size, kudret helvası ile bildircin indirdik. “Verdiğimiz rızıkların iyi ve güzel olanlarından yiyin” (dedik). Onlar (verdiğimiz nimetlere nankörlük etmekle) bize zulmetmediler, fakat kendilerine zulmediyorlar.”¹⁷⁶ Burada insanın kendi kendine yaptığı zulmü gündeme taşımaktadır. Zulmü yaygınlaştırmakla ilgili âyetler bu türden zulmü ele almaktadır.

Nihai olarak, zulüm kavramı geçmişten buyana birçok toplumun helâk sebebi olarak önümüze çıkmakta ve bu olay Kur’ân’da açık bir şekilde ifade edilmektedir. İster Allah’a karşı yapılan inanç kaynaklı bir sapma, ister sosyal adaletin bozulması, isterse kişinin kendi nefesine karşı ihmal şeklinde ortaya çıksın; zulmün devamlılık göstermesi, ilahî uyarıyı ve azabı beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede zulüm, sadece ahlâki bir sıkıntı değil, bununla beraber toplumsal çöküşün ve helâkin işareti olarak değerlendirilmelidir.

4) Küfür

Tarihsel aşamada birçok kavmin helâk olmasında etkili olan başlıca sorunlardan biri de küfürdür. Küfür, kişinin Allah’a karşı ortaya koyduğu en köklü kabullenmeme şekli olarak, sadece teolojik bir bozulma değil, bununla beraber sosyal çözülmeye temel oluşturan önemli bir inanç sorunudur.¹⁷⁷ İslâmi kaynaklarda bu sözcük hem kişisel sorumluluk bağlamında hem de sosyal sapmanın başlıca sebebi olarak incelenmiştir. Nitekim tarihsel süreçte helâke uğrayan toplumların ortak noktalarından biri de küfrün, inançsızlıkla beraber yaygın olarak hayat içerisine sirayet etmesidir. Bu da küfrün yalnızca uhrevî bir yükümlülük değil, bununla beraber dünyevî bir azap nedeni olduğunu vurgulamaktadır.¹⁷⁸

Sözlükte küfr, bir şeyin üzerini örtmek ve gizlemek anlamlarına gelmektedir.¹⁷⁹ Terim olarak küfür, Allah’a inanmamak, onu inkâr etmek, verdiği nimetlere nankörlük etmek ve onu gizlemek anlamına gelmektedir.¹⁸⁰ Küfür, dilsel anlamlar dışında Kur’ân’da bazı farklı manalarda da kullanılmaktadır. Bu bağlamda, bilerek inkâr etmeye caht, ortak koşmaya şirk ve

¹⁷⁴ Fâtır 35/32. Benzer âyet için bk. Âl-i imrân 3/135.

¹⁷⁵ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur’ân*, 538.

¹⁷⁶ el-Bakara 2/57.

¹⁷⁷ Mustafa Sinanoğlu, “Küfür”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/534.

¹⁷⁸ Ebû Hayyân, *Bahrü'l-Muhîti't-Tefsîr*, 4/241.

¹⁷⁹ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur’ân*, 715.

¹⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5/144.

yalancı olana tekzîb kavramları, küfrü ve inanmayanları belirtmek için kullanılmıştır.¹⁸¹ Küfür, toplumların helak edilmesinde önemli bir unsur olarak tarihte hep var olmuştur. Bu bağlamda gelen bir âyette, *“Ey iman edenler! Allah’a, Resûlüne, ona indirdiği kitaba ve daha önce resûllere verdiği kitaba iman edin. Kim Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, resûllerini ve âhiret gününü inkâr ederse, derin bir sapıklığa düşmüş olur.”*¹⁸² buyrulmaktadır. Burada Allah’a iman edin denilmekte ve tevhidin tümüne iman etmeleri emredilmektedir. Aksi halde insanlarla birlikte toplumların küfre düşecekleri bildirmektedir.¹⁸³ Bu tür âyetlerde Allah’a inanmayanların kalplerine korkular salınacağı ve onları bulundukları yerde zelil edileceğine işaret edilmektedir. Bu, kâfirlerin küfrü ve onların Allaha ortak koşmaları sebebiyle oluşmaktadır.¹⁸⁴

Kur’ân’da küfür, daha çok imanın zıddı olan inkâr manasında kullanılmaktadır. Bu nedenle küfürle ilgili fazlaca örnek bulunmaktadır.¹⁸⁵ Bir âyette, *“Gerçek şu ki, kâfir olanları (azap ile) korkutsan da korkutmasan da onlar için birdir. Asla iman etmezler.”*¹⁸⁶ buyrulmaktadır. Başka âyette ise *“İman ettikten sonra kâfir olan bir kavme Allah nasıl yol gösterir?”*¹⁸⁷ denilmiştir.

İnançsızlık, küfür ve inkâr insanın olumlu gelişmelere kendisini kapatması olarak anlaşılmaktadır. Bu nedenle küfür, insanın Rabbine karşı sergileyebileceği en olumsuz davranış biçimi olarak bilinmektedir. Küfür içinde bulunan kimsenin, inkâr dışında kalan günahlarına oranla birey üzerindeki etkisin daha hafif olduğu bilinmektedir. Çünkü bir kişi günahları işlerken asla Allah’a bir başkaldırı, bir inkâr ya da yeni bir ilah bulma düşüncesiyle yapmamıştır. Bunları olsa olsa gafletinden kaynak yapmıştır.¹⁸⁸

Küfür, yalnızca kişisel bir inançsızlık değil, sosyal yozlaşma ve Allah’ın azabın ana nedenlerinden biri olarak tezahür etmektedir. Kur’ân’ın farklı âyetlerinde küfrün hem toplumsal hem de ahlâki yönleriyle ele alınması, bu durumun tarihsel süreçte helâke neden olan faktörlerden biri olduğunu belirtilmektedir. Bu nedenle küfür, kişinin özünde şekillenen ancak zamanla toplumsal düzeni etkileyen bir yozlaşma şeklidir.

5) Fesadın Yaygınlaşması

Kur’ân’da önceki toplumların helâk edilme nedenlerine bakıldığında, ahlâki sapma, zulüm, azgınlık, inkâr ve sosyal bozulma gibi birçok faktörün ortak noktada birleştiği

¹⁸¹ Sinanoğlu, “Küfür”, 26/534.

¹⁸² en-Nisâ 4/136. Benzer âyet için bk. Âl-i imrân 3/151

¹⁸³ İbn-i Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur’âni'l-Azîm*, 2/434.

¹⁸⁴ Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, 9/376.

¹⁸⁵ Çimen, *Niçin Helak Oldular*, 512.

¹⁸⁶ el-Bakara 2/6.

¹⁸⁷ Âl-i İmrân 3/86.

¹⁸⁸ Çimen, *Niçin Helak Oldular*, 514.

görülmektedir. Bu çerçevede “fesad” sözcüğü, Allah’ın azabını celbeden temel helâk nedenlerinden biri olarak göze çarpmaktadır. Fesad, yalnızca kişisel ahlâki çöküntüyü değil, bununla beraber toplumsal sistemin düzenini bozan ve sosyal yapıyı sarsan her türlü bozulmayı ifade etmektedir. Kur’ân’daki örnekleri esas alındığında, fesadın bir toplumun sosyal, ahlâki ve manevî yapısına zarar verebilecek önemli bir bozulma şekli olduğu görülmektedir. Bu açıdan fesad, diğer helâk nedenleriyle doğrudan bağlantılı olup, bir toplumu Allah’ın müdahalesine muhatap kılacak şekilde etkili bir etken olarak ele alınmaktadır.

Fesad sözcüğü sözlükte “salâh” sözcüğünün zıddı olarak kullanılmaktadır. Buna göre fesad az ya da çok olsun bir şeyin dengesini bozması ve dengeden sapması anlamına gelmektedir.¹⁸⁹ Fesad başlangıçta düzenli ve faydalı olan bir şeyin daha sonradan bu özelliklerini kaybetmesini, bozulmasını ve değişmesini ifade etmek için kullanılmıştır. Başka bir ifadeyle belirli bir düzende ilerlerken yoldan çıkmak ve istikametini bozmak olarak anlaşılmıştır.¹⁹⁰

Kur’ân, fesada sebep olanları ve yeryüzünde düzeni bozanları, farklı ifadelerle anlatmaktadır. Bunlardan öne çıkanlar dünyayı yıkıma sürüklemek, ortalığı karıştırmak, nesle ve ekinlere zarar vermek, halkın izzetini küçültmek, toplumu gruplara ayırmak, toplumu güçsüz ve etkisiz bırakmak, hemcinsleriyle ilişkide bulunmak, eşkıyalık yapmak ve insanlara toplum içinde çirkin işler yapmak, Allah’a karşı gelmek, Allah yolundan insanları alı koymak, zulmetmek ve kendini üstün görmek şeklinde sıralamak mümkündür.¹⁹¹ Kur’ân’ın fesad fiilini nitelendirdiği kelimeler üzerinden fesadın, bireysellikle kalmayıp toplumsal hayata etki ettiği görülmektedir. Böyle olunca fesadın kişisel bozulmalardan ziyade toplumsal sorunları ve bozulmaları ele aldığı anlaşılmaktadır. Bozulmalar özellikle, dinin kutsallarında ve örfte meydana gelmektedir.¹⁹² Bu bağlamda fesadın, zarar verme açısından çok etkili ve tehlikeli olduğu anlaşılmaktadır.

Fesad terimi sadece kişisel bozulmaları değil, bununla beraber toplumsal çöküşü harekete geçiren yaygın bir ahlâki ve toplumsal bozulmayı ifade etmektedir. Kur’ân’da helâk olunan toplumların örnekleri irdelendiğinde, fesadın ilahî müdahalesine olanak sağlayan temel nedenlerden biri olduğu göze çarpmaktadır. Bu açıyla fesad, tarihsel süreçte kıssalar bağlamında günümüze yönelik ahlâki ve sosyal bir uyarı niteliği taşımaktadır. Toplumsal düzenin muhafaza edilmesi ve saptmaların önlenmesi, kişisel sorumluluk kadar toplumsal

¹⁸⁹ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, 636.

¹⁹⁰ H. Yunus Apaydın, “Fesad”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1995), 12/417.

¹⁹¹ İlgili âyetler için bk. el-Bakara, 2/205 Neml, 27/34 Bakara, 2/30 Kasas, 28/4 Ankebût, 29/28-29 Yunus, 10/91 Nahl, 16/ 88 Neml, 27/14.

¹⁹² Çimen, *Niçin Helak Oldular*, 534,535.

bilinçle de doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle fesadın önlenmesi, yalnızca dini bir yükümlülük değil, bununla beraber toplumların mevcudiyetini sürdürebilmesi için zorunlu bir ihtiyaçtır.

1.3. AHLÂK TERİMİ VE AHLÂKIN MAHİYETİ, ÖNEMİ VE KISIMLARI

1.3.1. Ahlâk Teriminin Kavramsal Çerçevesi

Bu çalışmada helak edilen kavimlerde, iç yönetimde ahlâk konumu incelenmektedir. Bu açıdan ahlâk konusu bu bağlamda incelenecektir. Ahlâk sözcüğü Arapçada “huy, mizaç, seciye ve tabiat” gibi anlamlarda kullanılır. Bu sözcük “hulk” veya “huluk” sözcüklerinin çoğuludur. Bunlardan biri genellikle insanların dış görünüşlerini ifade etmekte diğeri ise manevî özellikleri ifade etmekte kullanılmaktadır. Hulk dış görünüşü, huluk manevî yönü anlatır. Kur’ân’da ahlâk terimi geçmemektedir. Fakat gelenek¹⁹³ ve ahlâk¹⁹⁴ anlamında huluk kelimesi iki yerde geçmektedir.

Ahlâk, nefislerde yer edinmiş fiillerin meydana gelmesini sağlayan melekeye denilmiştir.¹⁹⁵ Bu meleke dinde ve akılda güzel olan davranışları ortaya çıkarıyorsa güzel ahlâk, kötü olan davranışları ortaya çıkarıyorsa kötü ahlâk olarak tasvir edilmektedir. İslâm literatüründe ahlâk ve huluk terimleri güzel ve kötü huyları ifade etmek için kullanılmıştır. Güzel huylar ve erdemli davranışları ifade etmek için “ahlâku’l-hamîde, mekârimü’l-ahlâk, mehasînu’l-ahlâk, ahlâku’l-hasene, hüsnü’l-hulk” gibi ifadeler kullanılmaktadır. Kötü davranış ve huyları belirtmek için ise “ahlâk, seyyie, suü huluk, ahlâku zemime” gibi ibareler kullanılmaktadır. Gazali’ye göre ahlâk, insanda bir meleke halinde bulunmaktadır ve herhangi bir zorlama olmaksızın insanın duygularında ve düşüncelerinde davranış olarak ortaya çıkmasıdır denmiştir.¹⁹⁶ İbn Miskeveyh ahlâkı ifade ederken, insan tabiatının davranışlarına kolayca etki etmesi olarak anlatmıştır.¹⁹⁷

Bununla birlikte, günlük yaşamda yer alan eğitim, sohbet, yeme, içme, sefer, görgü kuralları, yani insanın nerede nasıl hareket edeceğini hikmetli sözler ve kıssalarla anlatan eserlere edep veya âdap denilmiştir. Literatürde edep terimi ilk dönemlerden itibaren karşımıza çıkmakta ve insana özgü fiilleri ifade etmektedir. Ahlâk ise daha çok manevî bir süreci ifade etmektedir. Ahlâk toplumların helak edilmesinde önemli rollere sahiptir. Elçiler, ahlâkı

¹⁹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/327.

¹⁹⁴ Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib b. Abdirrahmân b. Galib. el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî İbn Atıyye, *el-Muharrerü’l-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed (Beyrut: Dâr’ül-Kütüb’l-İlmiyye, 2001), 5/346.

¹⁹⁵ Muhammed A’lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Ömerî el-Fârûkî et-Tehânevî, *Keşşâfu İstilahati’l-Fûnun ve’l-Ulum* (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1996), 1/762.

¹⁹⁶ Zeki Tan, *Kur’an’a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü* (İstanbul: Özgü Yayınları, 2010), 264; Mustafa Çağrı, “Ahlâk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/1.

¹⁹⁷ Muhammed Şevki Aydın, *İslâm Ahlakı Temel Konular Güncel Yorumlar*, ed. Ahmet Hadi Adanalı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2023), 17.

tamamlamak için gönderilmiştir. Fakat kavimler, elçilerin bu görevlerine engel olmuş ve ardından da helak edilmişlerdir.

1.3.2. Ahlâk İlminin Konusu

Ahlâk İslâm'ın temel yapı taşlarından biridir. Ahlâk ilmi, İslâm'ın temellerini açıklamak adına vaz edilmiştir. Bu bağlamda ahlâk ilminin çalışma alanı, bireylerin iyi veya kötü diye nitelendirilmelerine sebebiyet veren manevî özellik, karakter ve bunların etkisiyle meydana gelen bilinçli davranışların tamamıdır.¹⁹⁸ Ahlâk ilmi, bireylerin manevî boyutunu ele almaktadır. Bireylerin fiziki özellikleri ahlâk açısından değerli değildir. İnsanın kendi benliğini ortaya koyabilmesi için bu iç alemini düzeltmesi gerekmektedir. Bu nedenle insanların giyimi, şekli ve şemali ne kadar güzel olursa olsun, manevîyatı güzel olmadığı sürece bunların ona hiçbir katkısı olmayacaktır. İşte ahlâk insanın manevî değerleri yönlendirmesine yardımcı olmak için vardır.¹⁹⁹

İnsanın doğuştan gelen ve birlikte yaşamaktan doğan bazı görevler bulunmaktadır. Bunların en başında insanların birbirinin haklarına tecavüz etmemesi gelmektedir. İnsanlar davranışlarını zorbalıkla değil, içlerinden gelen bir duyguyla yapmalıdır. Çünkü baskıyla ve zorbalıkla yapılan her şey, yaptırım gücü ortadan kalktıktan sonra değişmeye mahkûmdur. Bu nedenle tevhid akidesini anlatan dinlerde Allah inancından sonra kişinin kalbini düzeltmesi, ahlâkını güzelleştirmesi, yardımseverlik göstermesi, doğruluktan sapmadan iyilikleri çoğaltması gibi değerlerle kendini süslemesi ve özünü koruması gerekmektedir. Kendini içsel zevk ve ihtiraslarının esiri olmaktan kurtarmalıdır. Bunlar ahlâkın toplumlar ve bireyler için ne denli önemli olduğunu açıklamaktadır.²⁰⁰

İnsanın ahlâki yapısıyla karakteri arasında doğru orantı bulunmaktadır. İnsanın yaptığı olumlu veya olumsuz bir davranış, onun karakteri hakkında bilgiler sunmaktadır. Ancak insanda bulunan bir huy kendisiyle bütünleşmediği halde, yakınlarının etkisiyle onu harekete geçirmesi, bu huyun onda olduğu anlamına gelmemektedir. Yani çevresinin etkisiyle birilerine bir şeyler ısmarlamak onun bonkör olduğu anlamına gelmez. Çünkü bu davranış, zor koşullarda ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda ahlâkın kişide meleke halinde bulunması gerekmektedir. Böyle bir olayın yaşanması, psikolojik bir dış etki sebebiyle gerçekleşmiştir. Kanın vücutta dolaşmasını ve karanlıkta ışığın aniden açılmasıyla gözlerin kırılması, kişileri ahlâki olarak aynı kefeye koymamaktadır. Çünkü yapılan davranışın bilinçli olması ve kişinin kendi özgür

¹⁹⁸ Mehmet Said Aydın, "İslâm Felsefesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/10.

¹⁹⁹ Aydın, *İslâm Ahlakı Temel Konular Güncel Yorumlar*, 25.

²⁰⁰ Mustafa Çağrı, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk* (İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayıncılık, 2016), 36; Saffet Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlakı*, ed. Sinan Polat (İstanbul: İgiad Yayıncılık, 2017), 15.

iradesiyle yapması gerekmektedir. Bunun için ahlâkın, insanların iradesiyle gerçekleşmesi durumunu inceleyen ilim dalı olduğunu söyleyenler bulunmaktadır.²⁰¹

İnsanın değeri ahlâkı mukabilinde ortaya çıkmaktadır. Ahlâk, insan hayatına yön vererek bu sayede çevresini şekillendirmekte ve sosyal ilişkilerini düzenlemektedir. Ahlâki değerlerine dikkat etmeyen insan, o çevrenin dışında kalmaktadır. Yaşamındaki değişik ilişkileri insan, ahlâki ölçülerle sınırlamaktadır. Çünkü insan, yaşamış olduğu dünyayla sınırlı değildir. Yaratıcıyla manevî bir bağı bulunmaktadır. Bundan dolayı ahlâk ilmi, insanın ahlâki dengeyi gözetebilmesi için bu konuları ele almaktadır.²⁰²

1.3.3. Ahlâkın Amacı

Ahlâk, kişinin güzel ve çirkin olanı ayırt etmesine yardımcı olan, davranışlarına yol gösteren ve kişisel gelişimini yönlendiren temel bir disiplindir. İnsan tabiatı gereği hem güzele hem de çirkin meyilli olarak meydana gelmiştir. Bu iki durum arasındaki muvazeneyi sağlamak ise sadece ahlâki eğitimin kılavuzluğunda mümkündür. Ahlâk ilmi, insanın yaratılışında bulunan erdem ve fazilet tohumlarının bilincinde olmasını, bunları geliştirerek olgun insan olma yolunda gelişmesini hedeflemektedir.²⁰³ Bu çerçevede ahlâki eğitim, yalnızca kişisel bir gelişim aracı değil bununla beraber sosyal huzurun ve âhiret mutluluğunun temel unsurlarından biri olarak görülmektedir.²⁰⁴ Nitekim kaynaklarda ahlâk ilmini alimler, insan ruhunu düzeltmeye yönelik oluşu sebebiyle “ruhanî tıp”²⁰⁵ olarak belirtmişlerdir. Bu bakış açısı, ahlâkın eğitilebilir bir durum olduğunu ve kişinin manevî yapısını geliştirilmesinde önemli bir rol oynadığını gözler önüne sermektedir.

Ahlâki kurallar, aslında insanın fitratına yerleştirilmiştir. Ancak bunların bilkuvve halinde ortaya çıkması için insanın var olan melekeleri olumlu yönde kullanıp çaba göstermesi gerekmektedir.²⁰⁶ Bunu yapmanın en iyi yolu, ilâhî emirleri bilmek ve onları hayata uygulamaktan geçmektedir. Çünkü Rabbimiz bizden daha iyi bilmektedir.²⁰⁷ İnsanın ruhsal ve psikolojik yapısını, neyin iyi neyin kötü olduğunu en iyi bilen Allah’tır.²⁰⁸ Ahlâkın amaçlarından biri, insanın güzel ve iyi olan şeylere karşı kabiliyetini ve potansiyelini kavramasını sağlamaktır. Aynı zamanda insanı psikolojik olarak kuşatıp onu iyiliğe

²⁰¹ Aydın, *İslâm Ahlakı Temel Konular Güncel Yorumlar*, 24; Recep Kılıç, “Ahlâk Kavramı Analizi” (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 38.

²⁰² Kılıç, “Ahlâk Kavramı Analizi”, 42.

²⁰³ İsmail Karagöz- Fikret Karaman (ed.), *Dinî Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017), 14.

²⁰⁴ Müfit Selim Saruhan, “İslam Düşüncesinde Ahlâk İlmi”, *Eskişen* 28 (2014), 58.

²⁰⁵ Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya’kub İbn Miskeveyh, *Tehzîbü’l-Ahlâk* (Birleşik Krallık: Hindawi Vakfı Yayınları, 2024), 113.

²⁰⁶ Abdullah Draz, *Kur’ân Ahlakı*, çev. Ünver Günay- Emrullah Yüksel (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009), 124.

²⁰⁷ Râzî, *et-Tefsîrü’l-Kebîr*, 30/589.

²⁰⁸ Draz, *Kur’ân Ahlakı*, 39.

yönlendirmektir. İnsan kendinde var olan takvayı beslemezse, nefsin arzularının peşinden sürüklenip gidecektir. Neticede böyle bir insan, kötü huy ve davranışlara yönelecektir. Ahlâkın bir diğer amacı ise insanın kötü huy sahibi olmasını önlemektir.²⁰⁹

İnsan doğası gereği takvaya ve fücûra meyilli olarak yaratılmıştır. Bu duygular, insanlarda düzensiz bir şekilde bulunmaktadır. Ahlâk, tam bu sırada konuya el atarak kötülüğü engellemekte ve insanın kâmil bir mümin olmasını sağlamaktadır.²¹⁰ Ahlâk, bireylerde istenilen olumlu ve güzel vasıfların ortak ismidir. Bu vasıfların en güzel şekilde elde edilebilmesi için bazı birikimlere ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacı da elde edebilme konusunda ahlâk ilmi bize yol göstermektedir. Diğer taraftan ahlâk ilmi, şahıslarda bulunan üstün meziyetleri sadece kendilerinde bulunan bir meziyet olarak bırakmayıp potansiyele dönüşmesi gerektiğini bize sunmaktadır. Bunun için ahlâkın amacı insanların vasıflarını keşfedip iyinin veya kötünün, erdemin veya erdemsizliğin ne olduğunu bilip özelliklerini doğru tarafa yönlendirmesine yardımcı olmaktır. Bundan dolayı insanların âhiret mutluluğunu yakalayabilmeleri, iyiye ve doğruya yönelebilmeleri için ahlâk ilmine başvurmaları kaçınılmazdır. Bu bağlamda bazı alimler ahlâk ilmine “ruhani tıp ilmi” demişlerdir. Ahlâk ilminin tıp ilminden daha önemli olduğunu söylemişlerdir. Bunun için ahlâkın insanlara eğitim yoluyla aktarılması gerektiği düşünülmüştür.²¹¹

1.3.4. Bireysel ve Toplumsal Ahlâk

Bireysel ahlâk, kişilerin kendilerini korumasını, mutluluğunu ve gelişimini sağlayan davranışlar bütünüdür. İnsanın, kendi kişiliğini bozmaması, duygularına hâkim olması, kendi özgür alanını daraltmaması, insanları ve hakikati sevmesi gibi hususlar bireysel ahlâkın gelişiminde önemli rol oynamaktadır. Toplumla iç içe yaşadıkları için toplumsal ahlâk, kişiler üzerinde doğrudan etkilidir. Kişi bir şey yaptığında iki durum ortaya çıkar: Yaptığı şeyden dolayı övülmekte veya yerilmektedir. Kişi, bu davranışları kendi isteği doğrultusunda yapmaktadır. Kötü davranışlar toplum tarafından daima yerilmektedir. Ancak bu durumda kişinin o davranışı isteyerek mi yoksa istemeyerek mi yaptığına bakılmalıdır. Ardından kişinin durumuna göre karar verilmelidir. Bireylerin ahlâkı, toplumun ahlâkına göre şekillenmektedir.²¹²

²⁰⁹ Mustafa Çağrı, *İlmihal, İnsan ve Toplum* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 2/493,494.

²¹⁰ Ebû Zekeriyâ b. Adî b. Hamîd b. Zekeriyâ Yahyâ b. Adî, *Tehzîbü'l-Ahlâk, Ahlâk Eğitimi*, ed. İlhan Kutluer, çev. Harun Kuşlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 52.

²¹¹ Şükran Gölbaşı, “Ahlâki Davranışların Kurumsallaşmasında İşletmecilik Okullarının Rolü”, *İş Ahlakı Dergisi* 2/4 (2009), 22; Çağrı, *İlmihal, İnsan ve Toplum*, 2/494,495; Mehmet Akif Altunışık, “Bireysel-Toplumsal Farklılıklar ve Ahlâki Görecelik Sorunu”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (2018), 263.

²¹² Bilal Eryılmaz, “Kamu Yönetiminde Hesap Verebilirlik ve Etik”, ed. Hale Biricikoğlu, *İş Ahlakı Dergisi* 1/7 (2011), 37; Hayrani Altıntaş, *İslâm Ahlakı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1999), 184.

Kur'an'da, kişisel ahlâkın toplumların geleceği üzerindeki etkisine önemle vurgu yapılmaktadır. İnsan, ahlâki yükümlülüğü gereği güzel ile çirkini ayırt edebilme ve seçimini bilinçli bir şekilde yapabilme gücüne sahip bir varlık olarak yaratılmıştır. Kişinin sergilediği ahlâki davranışlar, sadece bireysel bir durum değil bunun yanında toplumun genel ahlâki sistemine yön veren ana unsurlardandır.²¹³ Kur'an'da helâk olan toplumların anlatıldığı kıssalarda, kişilerin şahsi sorumsuzluklarının zamanla sosyal yozlaşmaya ve akabinde ilahî müdahaleye neden olduğu belirgin bir şekilde görülmektedir. Nitekim Nûh, Semûd, Âd, Lût ve Şuayb kavimlerinin misallerinde, kişisel ahlâksızlıkların toplumsal bir çürümeye dönüştüğü ve bunun da helâki yanında getirdiği ifade edilmektedir. Bu açıdan bireysel ahlâk, kişinin yalnızca kendisini değil yaşadığı toplumun geleceğini de biçimlendiren önemli bir etkidir. Adalet, iyilik, sadakat ve iffet gibi erdemlerin kişide yaşatılması toplumsal gücü ve Allah'ın rahmetini çekerken; zulüm, haddi aşma, inkâr ve kibir gibi kişisel kötülükler, helâke neden olan temel faktörler içerisinde zikredilmektedir.²¹⁴ Kur'an'ın beyan ettiği bu ahlâki çerçeve, kişinin tutumlarını sadece dünyevî değil uhrevî bir yükümlülük olarak açıklamaktadır. Bu nedenle bireyin ahlâki tutumunun hem kendi kurtuluşu hem de bulunduğu toplumun selameti bağlamında hayati bir önemi bulunmaktadır. Bu bağlamıyla bireysel ahlâk, Kur'an çerçevesinde yalnızca kişisel erdem değil toplumsal huzurun ve ilahî rızanın da anahtarıdır.

Toplumsal ahlâk, insanlar için çok önemli bir konuma sahiptir. Çünkü insan, doğası gereği sosyal bir varlıktır. Bulundukları durum gereği bir toplumda iç içe yaşamak zorundadır. Bu birlikteliğin devamı için belirli ahlâk kurallarına, yönetim sistemlerine ve ehil yöneticilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyacın sağlıklı bir şekilde karşılanması hem halkın hem de yöneticilerin ahlâki yapısıyla alakalı olmaktadır.²¹⁵ Bir toplumda ahlâki açıdan belli bir standardın olması, o toplumda insanların yaşamını kolaylaştırmaktadır. Ahlâki bir standardın olması, o toplumda iş birliğini ve adaletin daha iyi uygulanmasını sağlayacak, insanlar arasındaki ilişkilerin ve birlikteliğin güçlenmesini kolaylaştıracaktır. Ahlâki ilkeler sayesinde yaşanabilecek anlaşmazlıkların önü kesilmektedir. Toplumda ahlâki kuralların geçerli olması, insanların huzurlu bir hayat sürmesinin temelini oluşturmaktadır.²¹⁶

Toplumsal ahlâk, kişilerin yalnızca iç disiplinlerini değil bunun yanında bulundukları toplumun bütüncül düzenini de koruma yükümlülüğünü aldıkları değerler sistemidir. Kur'an'da helâk edilen toplumların kıssalarına bakıldığında, bu kavimlerin yalnızca kişisel sapmalar sebebiyle değil bunun yanında sosyal düzende ahlâki yozlaşmaya uğramaları nedeniyle ilahî

²¹³ M. Akif Özdoğan (ed.), *Uluslararası İslâm ve Model İnsan Sempozyumu* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, 2018), 639.

²¹⁴ Mekki Solmaz, "Kur'an'da Birey ve Toplumun İnşası", *Batman Akademi Dergisi* 6/1 (2022), 38.

²¹⁵ Recep Kaymakcan- Hasan Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2016), 133.

²¹⁶ Muhammet Ali Tiltay- Ömer Torlak, "Materyalist Eğilim, Dinî Değerler, Marka Bağlılığı ve Tüketici Ahlakı Arasındaki İlişkiler", *İş Ahlakı Dergisi* 1/7 (2011), 97.

cezaya uğradıkları görülmektedir. Bilhassa Lût kavmi, toplumsal yozlaşmanın yaygınlaşması ve ahlâki çürümenin normalleşmesi sebebiyle helâk edilmiştir. Bu durum, bir kavimde kötülüğün yaygınlaşmasının, yalnızca kişileri değil aynı zamanda tüm sistemi tehdit eden bir sebep haline geldiğini göstermektedir. Bu çerçevede Kur’ân’da, “*Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez*”²¹⁷ âyeti, sosyal ahlâkın muhafazasının, ilahî yardımın ve toplumsal devamlılığın sürekliliği için vazgeçilmez olduğunu beyan etmektedir. Bu bağlamda, helâk kıssaları yalnızca tarihî bir hikâye değil bununla beraber ahlâki bozulmanın toplumsal boyutuna önem atfeden evrensel bir ikaz özelliği taşımaktadır. Toplumun düzeni ve geleceği, ancak kişilerin ahlâki değerlerin benimsemesi ve bu değerlerin kamusal alanda sistemleşmesiyle mümkündür.

1.3.5. İş ve Ticaret Ahlâkı

İş ahlâkı; yapılan işle ilgili ahlâk kurallarına dayanarak doğruyu veya yanlışı, haklıyı veya haksızı belirleyen amaçlayan prensip ve kurallar bütünüdür. Bu ahlâk, kişinin hem kendisini hem de başkalarını ilgilendirir. Zira kişi yaptığı bir yanlıştan dolayı hem kendisine hem başkalarına zarar verebilmektedir.²¹⁸ Her insan, sahip olduğu işle ilgili kendini geliştirmelidir. Meslekî donanım, kişinin hem kendi hem de yaşadığı toplum açısından önemlidir. Bu yüzden insan helal-haram dengesini iyi bilmeli, yanlışlardan kaçınmalıdır. Yapacağı bir yanlışın hem kendisini hem de toplumu zarara uğratacağının farkında olmalıdır.²¹⁹ Günümüz toplumlarında ahlâki kuralların çokça zayıfladığı görülmektedir. Bu sebeple iş ahlâkı, kişilerin yalnızca kendi menfaatlerini değil, toplumsal çıkarları da gözetmelerini gerektirir. Dürüstlük, güvenilirlik, sorumluluk gibi ahlâki prensipler iş hayatında büyük önem taşır. Bu özelliklere sahip bireyler, iş yerinde ve toplumda huzur ve düzenin oluşmasına katkı vereceklerdir.

Yaşadığımız çağda insanların üzerine düşen en önemli görevlerden bir tanesi, hakkını gözetmek ve insanların hakkına tecavüz etmemektir. Ancak bunu yaparken bir zorlama olmaksızın içimizden gelerek yapılması gerekmektedir. Mutlu ve huzurlu olmamız için ahlâk kaçınılmaz davranıştır. Ticaret hayatının içinde ise ahlâk kavramının sürekli ve etkin olarak varlığının gözlenmesi, ahlâki kurallara sadık kalınmasının önemini vurgulamaktadır. Bunun için böyle ortamlarda daha da dikkatli olmamız gerekmektedir.²²⁰ Ticarete şu husus asla göz

²¹⁷ er-Ra’d 13/11.

²¹⁸ Hulusi Demir- Neşe Songür, “Sosyal Sorumluluk ve İş Ahlakı”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/3 (1999), 160.

²¹⁹ Mustafa Çağrı, *Ana Hatlarıyla İslam Ahlakı* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 258.

²²⁰ Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlakı*, 16.

ardı edilmemelidir: En üstün ticaret, dünyayı satıp âhireti kazanmaktır. Ne kadar maddî kazançta sağlansa Allah için olmadığı sürece asla kazanmış olunmayacaktır.²²¹

Ticarette üç şeyden kaçınmak gerekmektedir: Bunlardan birincisi zulümdür. Zulüm, insanların başka insanlardan zorbalıkla hileye başvurarak malını almasıdır. İkincisi, bir malın satışı esnasında insanın kendini alçaltması yüzüzlük göstergesidir. Çünkü mal kendi alıcısını her zaman temin eder, gereksiz güzellemelere ihtiyacı yoktur. Üçüncüsü ise, yetenekli olup yeteneğinin altında bir tutum sergilemesidir. Yapabileceği şeyleri en güzel şekilde yapıp, bundan kaçmamalıdır.²²² Ticaret ahlâkı bizlere temiz bir niyetle bir iş yapmayı, helal çerçevede üretim ve ticaretini yapmayı ve Allah'ın yasakladığı alanlarda ticari bir kâr gözetmemeyi öğretmektedir.²²³

Netice olarak, iş ve ticaret hayatında ahlâki kuralların korunması hem kişisel hem de toplumsal huzurun sağlanmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Ahlâki yükümlülüğün yalnızca kişinin vicdanına değil bununla beraber sosyal yapının devamlılığına da katkı sağladığı unutulmamalıdır. İş ve ticaret ahlâkı, adalet, güven, sorumluluk ve dürüstlük gibi değerlerin işleyişe eklenmesini zorunlu kılar. Nitekim Kur'an'da, “Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu hem daha iyidir hem de sonucu bakımından daha güzeldir”²²⁴ buyurularak adaletli ticaretin önemine dikkat çekilmiştir. Hususiyetle helal-haram dengesin gözetme, kişinin hem dünya hem de âhiret mutluluğunu kazanmada yardımcı olur. Bir diğer âyette de “Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali dışında mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin...”²²⁵ buyurularak helal kazanca vurgu yapılmıştır. ticaretin maddî boyutunun yanı sıra, ahlâkla şekillendirilmesi, kişinin yalnızca maddî başarıya değil aynı zamanda manevî olgunluğa da erişmesini sağlar. Bu doğrultuda, günümüz dünyasının rekabetçi düzeninde iş ve ticaret ahlâkını önemsememek, kişi ve toplum nezdinde telafisi zor olan zararlara neden olabilir. Bu sebeple, ahlâk kurallarının iş hayatının her evresinde benimsenmesi ve uygulanması, sosyal yapının istikrarı açısından vazgeçilmez bir mecburiyet olarak değerlendirilmelidir.

Ekonomik çıkarlar ve kazanımları önceleyen, insanın kıymetini ve ahlâki görevlerini hiçe sayan anlayışlar, tarihsel bağlamda sosyal yozlaşmalara neden olmuştur. Bu minvalde, Müslümanın iş ahlâkı düşüncesi, sadece helal rızık kazanmakla sınırlı kalmayıp, hizmet ve ürün kalitesini en güzel şekilde yapmayı, hakkaniyetli fiyatlandırmayla herkesin ulaşabileceği

²²¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 7/573-574.

²²² Nasîruddin Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, çev. Anar Gafarov- Zaur Şükürov (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007), 193.

²²³ Çağrı, *Ana hatlarıyla İslam Ahlâkı*, 259.

²²⁴ el-İsrâ 17/35.

²²⁵ en-Nisâ 4/29.

şartları sağlamayı amaçlamalıdır.²²⁶ Allah'ın evrensel sistemdeki mükemmellik ve estetiklik kuralı, Müslümanın iş hayatı ve üretime de yansımalıdır. Nitekim Kur'ân, hayat ve ölümün, bireyin nicelikten öte nitelik, güzel ve insanlığa yararlı işler yapması için bir sınav sebebi olduğu haber verilmektedir.²²⁷ Bu değerli ahlâki özellikleri benimseyen iş pratikleri, yalnızca kişisel dürüstlüğü değil, bunun yanında emeği kullanan ve haksız kazanç elde eden her türlü yanlış davranışların üstesinden gelerek sosyal adaleti sağlama potansiyeli taşımaktadır.

1.3.6. Yönetim Ahlâkı

Yönetimde bulunan kişiler öncelikli hedefi tevhid inancını bütün dünyaya yaymaktır. Ancak bunu yaparken Allah'ın kanunlarını, adaleti, eşitliği ve hoşgörü dengesini iyi korumalıdır.²²⁸ İnsan sosyal bir varlık olması nedeniyle bir arada yaşamak zorundadır. Bu birlikteliğin getirdiği olumsuzlukları çözebilmek için kurallara ve bu kuralları uygulayan yöneticilere ihtiyaç duymaktadırlar. Bu nedenle devlet başkanı toplumdaki adalet ve eşitliliği sağlanmasına yardımcı olan büyük bir güçtür. Ancak devlet başkanı bu gücü yanındakilerle sağlayabilmektedir.²²⁹ Devlet yönetimi insanların adaletini, mal güvenliğini, inanç ve düşünce özgürlüğünü, kişiliğini vb. durumları adalet ve sevgi prensipleri çerçevesinde karşılamak zorundadır. Adalet haksızlığı giderir, sevgi ise bir başkası için iyilik yapabilmeyi sağlamaktadır. Devlet, toplum arasındaki bu bağı kurabilirse erdemli bir toplumun yapı taşı oluşturmuş olur. Aksi takdirde zulmün hâkim olduğu bir sistem meydana gelmektedir.²³⁰

Yöneticilerde yedi özelliğin bulunması gerekmektedir. Bu özelliklerin idarecide bulunmasıyla toplum üzerindeki etkisi daha fazla olmaktadır. Bunlar soy, nefsin arzularını dizginleyen irade, olayları değerlendirebilecek keskin zekâ, kararlılık, çalışkanlık, sabırlılık, zenginlik ve güvenilir yardımcılar olarak sınırlanmıştır.²³¹

²²⁶ Resul Ertuğrul, “Zulüm Karanlığının En Yoğun Olduğu An Rahmet Güneşinin Doğmaya En Yakın Olduğu Andır”, *Törelî Fikir*, (17.06.2025).

²²⁷ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 5/337.

²²⁸ Murat Önder- Züleyha Memiş, “Abdusselam el-Amasi'nin Siyasetnamesi: Tuhfetü'l Umera ve Minhatü'l Vüzera/Siyaset ve Yönetim Ahlakı”, *Uluslararası Amasya Alimleri Sempozyumu, Amasya 2* (2017), 255.

²²⁹ Ayşe Sıdika Oktay, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlak-ı Alai* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 491.

²³⁰ Kaymakcan- Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, 133.

²³¹ Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 291.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KUR'ÂN'DA HELÂK OLAN KAVİMLERDE İŞ, TİCARET, YÖNETİM AHLÂKİ VE GÜNÜMÜZLE MUKAYESESİ

2.1. KUR'ÂN-I KERÎM'DE HELAK OLAN BAZI KAVİMLER

Bazı toplumlar yıkılışlar da tarihinin ilk dönemlerinden günümüze kadar varlıklarını devam ettirmiştir. Her toplum tıpkı bir insan gibi doğar, gelişir ve nihayetinde çeşitli nedenlerle yok olur.²³² Bu bağlamda Kur'ân'da yer alan bir âyette, “*Her topluluğun bir sonu vardır. Onların sonu geldi mi ne bir an geri alabilirler ne de ileri erteleyebilirler.*”²³³ buyrulmaktadır. Bu âyette önceki toplumlar nezdinde hem Mekke toplumuna hem de sonraki yaşayacak toplumlara karşı bir uyarı yapılmakta, toplumun belirli bir süre içerisinde sonu geleceği ve bu sürecin ilâhî bir takdir sonucu oluşacağı haber verilmektedir.²³⁴ İnsanın bu dünyada ebedî bir varlık olmadığı ve ilâhî emirlere karşı geldiği, yasaklara dikkat etmediği takdirde cezalandırılacağı görülmektedir.²³⁵

Kur'ân'da helâk olan kavimlerin sadece inançsızlıkları sebebiyle değil sosyal düzeni bozan iş, ticaret ve yönetim ahlâkındaki çürümeler sebebiyle de ilâhî cezaya uğradıkları görülmektedir. Hz. Nûh'un kavmi, uzun süre devam eden tebliğ rağmen küfürlerinde direterek yalnızca inanç bağlamından değil toplumsal bozgunculuk ve ahlâki yozlaşma nedeniyle de helâk olmuştur.²³⁶ Âd kavmi, elinde bulundurdukları teknik imkânları ve maddî gücü hakkaniyetsiz bir şekilde kullanarak dünyada kibir ve zorbalıkla insanları ezmiş, yönetim ahlâkını ihlâl etmiştir.²³⁷ Semûd kavmi ise Allah'ın nimetlerini görmezden gelerek, zenginlik ve güce güvenerek yöneticilerin çıkarlarına öncelik vermiş ve adaleti sağlamada başarısız olmuştur.²³⁸ Hz. Lût'un kavmi, yalnızca cinsel sapkınlıkla değil aynı zamanda toplumsal ilişkilere zarar veren keyfî ve saldırgan tutumlarıyla da sosyal sistemi ifsat etmiş, böylece toplum ahlâkını tamamıyla yıkıma sürüklemiştir.²³⁹ Medyen ve Eyke halkı ise hususiyetle ticaret ahlâkındaki yozlaşmalarıyla dikkat çekmektedir. Ölçü ve terazide hileye başvurmaları, ekonomik alanda güveni zedelemeleri nedeniyle Hz. Şuayb tarafından sürekli uyarılmışlar,

²³² Nurettin Turgay, “Kur'ân Açısından Kentlerin Yıkılışı”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 1/1 (2010), 108.

²³³ el-A'râf 7/34.

²³⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/101.

²³⁵ Turgay, “Kur'ân Açısından Kentlerin Yıkılışı”, 109.

²³⁶ İbn-i Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/236.

²³⁷ Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, 9/293.

²³⁸ Sâbüni, *Muhtasarü Tefsîri İbn Kesîr*, 2/644.

²³⁹ Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, 14/309-311.

ancak bu ikazlara kulak asmadıkları için helâk edilmişlerdir.²⁴⁰ Bu misaller göstermektedir ki Kur'ân'da bulunan helâk kıssaları, sadece kişisel inanç sapmalarıyla değil bunun yanında toplumsal hayatta ahlâkın ve adaletin göz ardı edilmesiyle ilgilidir. Çağımız toplumlarının da aynı ahlâki ve yapısal yozlaşmadan sakınabilmeleri için Kur'ân'ın bu kıssalarından ibret almaları, iş, ticaret ve yönetim ahlâkını ilâhî kurallara göre tekrardan inşa etmeleri gerekmektedir.

2.1.1. Nûh Kavmi

Kur'ân'da Hz. Nûh'un, gönderilen bir elçi olduğunu ifade edilmiştir. Hz. Nûh, şeyhu'l-mürselîn unvanını taşıyan, en uzun yaşayan ve Allah yolunda en çok sıkıntı çeken nebîlerin en başında gelmektedir.²⁴¹ Hz. Nûh'un ismi, İbranicede Noah, Yunancada ise Nôe olarak geçmektedir.²⁴² Bir rivâyete göre Hz. Nûh'un babası, Allah'ın lanetlediği topraklarda hayat sürmelerinden dolayı, başlarına gelen meşakkati, eziyeti ve sıkıntıları onun yok edeceğini düşünerek bu ismi vermiştir. Talmud'ta göre Hz. Nûh'un babasının Lemeh, annesinin ise İdris'in (a.s.) torunu olan Aşmua olduğu belirtilmektedir.²⁴³ Hz. Nûh'un Hz. İdris peygamberden önce yaşadığı görüşü, ashab arasında yaygındır. Bundan dolayı Suyûtî, resûlleri sıralarken ilk sıraya Hz. Âdem'i, ikinci sıraya ise Hz. Nûh'u koymuştur. Taberânî'deki (ö. 360/971) bir rivâyette, Hz. Muhammed Hz. Nûh'un ikinci resûl olduğunu bildirmiş ve Hz. Âdem arasında da yirmi asırlık bir dönem olduğu ifade edilmiştir.²⁴⁴

Kur'ân'da Nûh kavminin yaşam sürdüğü bölge ile ilgili doğrudan bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat tufandan sonra geminin karaya oturduğu bölgenin, bugünkü Cudi Dağı olduğu yönünde bir inanış geliştirilmiştir. Bu durum, Nûh kavminin Mezopotamya Bölgesi'nde yaşadığını düşündürmektedir.²⁴⁵ Biraz daha alan daraldığında, Nûh kavminin yaşadığı bölgenin bugünkü Irak bölgesi olduğunu rivâyet edenler de bulunmaktadır. Bazı rivâyetler ise Nûh kavminin kalıntılarının Ağrı dağının eteklerinde olduğunu beyan etmektedir. Şöyle ki Nahçıvan şehrinde yaşayanlar, kalıntılarına dayanarak şehrin Nûh kavmi tarafından kurulduğunu iddia etmektedirler.²⁴⁶

²⁴⁰ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemer vd. (Beyrut: Dâru't-Taybe li'n-Neşr ve't-Tevzi, 1997), 4/195.

²⁴¹ Çimen, *Niçin Helak Oldular*, 203.

²⁴² Ömer Faruk Harman, "Hz. Nûh", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/24.

²⁴³ Çimen, *Niçin Helak Oldular*, 120.

²⁴⁴ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es- eş-Şâfiî Süyûtî, *el-İtkan fî Ulûmül Kur'ân*, thk. Fevvez Ahmed Zemerli (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2011), 746.

²⁴⁵ Ali Rıza Yılmaz, *Kur'ân-ı Kerîm'deki Âsi Kavimlerin Helâk Oluş Sebepleri ve Ortak Yönleri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 10.

²⁴⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6/47.

Kur'ân'a göre Hz. Âdem'in soyundan gelen ve öğrettiği hak yolu sapıtan ilk kavmin, Nûh kavmi olduğu açıklanmıştır. Hz. Nûh'un ve Hz. Dâvût'un yaptığı tebliği kabul etmeyen inkârcı topluluk olan bu kavim, klasik itirazın ilk örneğini göstermiştir.²⁴⁷ Kavmi Hz. Nûh'a, *"Dediler ki: Ey Nûh! Bizimle çok uğraştın ve bize karşı koymada sınırı aştın. Eğer doğru söyleyenlerden isen, kendisiyle korkuttuğun felâketi bize getir."*²⁴⁸ şeklinde itiraz etmişlerdir.

Nûh kavmi, putlara tapmaktaydı ve bu putlar, Vedd, Yeğûs, Nesr, Ye'ûk, Süvâ isimlerinde hayvanları simgelemekteydi. Hz. Nûh, kavminin bu putlardan uzak durmaları için çok büyük çaba sarfetmiştir. Fakat bu çabası kavmi üzerinde pek etkili olmamıştır.²⁴⁹ Kur'ân'da da bu putlardan bahsedilmektedir. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, putperestliğin ortaya çıkış süreciyle ilgili olarak şöyle demiştir. Vedd, kendi kavminde çok sevilen ve saygın bir insandır. Vefat edince, Babil halkı memleketinde Vedd'in mezarının başında uzun yıllar yas tutmuş ve çevresine de ordu kurmuştur. Babil halkı ona olan sevgilerini göstermek için suretini yapmıştır. Babilliler ayrıca bu sâlih kişinin heykelleri yapılarak bütün evlere konulması sağlanmıştır. Böylece Babil halkı, Vedd'i rahatlıkla yad edebilmiştir. Çocukları babalarından gördüklerini aynen yapmayı sürdürmüştür. Fakat sonra gelenler Vedd'i niçin yad ettiklerini unutmuş o saygı ve sevginin ölçüsünü Vedd'e tanrı diye taparak kaçırmışlardır. Sonunda iş çığırından çıkıp esas amacını kaybetmiş, Vedd'in ilahlaştırılmasına neden olmuştur. Dünya üzerinde putperestlik, ilk olarak bu şekilde başlamıştır.²⁵⁰

Putperestlik, genel kabule göre kavim içinde sevilen ve saygı gösterilen kimseleri anmak için başlamıştır. Bu durum gitgide putperestlik inancına evrilmiştir. Fakat heykelleri yapan insanların ölmesinden sonra, diğer nesiller bu suretlere duyulan saygının gerçek nedenini unutmuş, bizzat onlara ibâdet etmeye başlamıştır.²⁵¹ Putperestliğin ve sapkınlığın ilk örneklerinin görüldüğü Nûh kavminde, bu durum put severlik ve puta tapıcılık hastalığına evrilmiştir. Bunun en etkili ve yaygın olduğu dönemde Allah, Hz. Nûh'u o millete elçi olarak seçmiştir.²⁵²

Allah, Hz. Nûh'a kavminin yaptıklarını terk etmeleri gerektiğini bildirmesini ve ilâhî emre uymadıkları takdirde azabın kendilerini bulacağını iletmesini emretmiştir. Bu duruma, *"Nûh'u kavmine büyük bir azap gelmeden önce uyarması için gönderdik. Ey kavmim! Kesin olarak bilin ki Allah günahlarınızın bir kısmını affetsin ve sizi belli bir süreye kadar ertelesin diyerek sizi açık bir şekilde uyaran kimseyim. Bilinmeli ki Allah'ın belirlediği vakit geldiğinde,*

²⁴⁷ Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 3/240.

²⁴⁸ Hûd 11/32.

²⁴⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6/475.

²⁵⁰ Yazır, *Hak Dini*, 5/132.

²⁵¹ Süyûtî, *el-İtkan*, 746.

²⁵² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 10/218-222; Ayrıca bk. Çimen, *Niçin Helak Oldular*, 209.

o sonraya bırakmaz. Keşke idrak etseydiniz."²⁵³ âyetiyle değinilmiştir. Hz. Nûh, toplumunu ilâhî çağrıya kulak vermeye davet etmiş ve bu davetine aralıksız bir şekilde devam ettirmiştir.²⁵⁴ Ancak kavmi bildikleri yoldan vazgeçmemiş ve Allah'a itaat etmeye yanaşmamıştır. Bu nedenle o kavim, Hz. Nûh'un davetini gururlu ve kibirli bir şekilde geri çevirmiştir.²⁵⁵ Ayrıca Hz. Nûh'a karşı sergiledikleri olumsuz tavırla yetinmemiş, onu hafife almış, onunla alay etmiştir. Bu tutumun nedeni içlerinden birinin peygamber olarak gelmesini kabul etmemelerindendir. Kur'ân'da bu durum, *"Bunu üzerine Nûh kavminden tebliği kabul etmeyen saygın kişiler şöyle dediler: Bu aynı sizin gibi bir insandır. Şayet Allah dileseydi kesinlikle melekler gönderirdi. Biz bizden önceki atalarımızdan böyle bir şey işitmedik."*²⁵⁶ cümleleriyle dillendirilmiştir.

Hz. Nûh'un toplumunda davet sebebiyle inanalar ve inanmayanlar grubu oluşmuştur. Bu yüzden inanmayanlar, onların alt sınıftan olmakla yargılamış ve onlarla aynı dine inanmayı aşağılayıcı bir durum olarak görmüşlerdir. Aynı durum Hz. Muhammed (s.a.v)'in davetinde de görülmüştür. Kavmi bu durumu Hz. Nûh'a, *"Sana sosyal statü olarak en alt seviyede kişiler inanıp dururken, biz hiç seni doğrular mıyız?"*²⁵⁷ cümleleriyle iletmiştir. Anlaşılabileceği gibi bu inanca göre ayrışma başlamıştır. Hz. Nûh'a inanan kişiler genellikle fakir ve toplumun alt tabakasını oluşturmaktadır. Zengin ve toplumun üst tabakasını oluşturanlar her zaman davete karşı çıkmış ve bulundukları refaktan taviz vermemişlerdir. Mekke'de de aynı durum olmuştur. Zenginler, fakir Müslümanları küçümsemekte ve onlarla eşit kabul edilme düşüncesine bile tahammül etmemektedirler. Bu kibir onları, Hz. Nûh'tan gerçekleşmesi imkânsız olan şeyler istemeye sevk etmiştir.²⁵⁸ Hz. Nûh bu isteklerine, *"Ben bana inanan insanları yanımdan kovacak değilim."*²⁵⁹ şeklinde yanıt vermiştir. Kavminin bu olumsuz tavrı, Hz. Nûh'un hüznlenmesine sebep olmuştur. Allah, onu teselli etmek için, *"Kavmini yapmış oldukları ma'siyetlerden dolayı hüznlenme."*²⁶⁰ buyurmuştur. Allah, Hz. Nûh'a kavminin iman etmeyeceğini ve onların başlarına gelecek şeyler için üzülmemesi gerektiğini bildirmiştir.²⁶¹

Hz. Nûh, yaşadığı putperest toplumda Allah'ın vahyini insanlara ulaştırmak için azim ve kararlılıkla çalışmıştır. Kavmine doğru yolu gösterebilmek için elinden geleni yapmış ve çeşitli örnekler vererek iman etmemekte diretirlerse onları azapla korkutmuş, bazen de cennetle

²⁵³ Nûh 71/1-4.

²⁵⁴ Sâbûnî, *Muhtasarü Tefsîri İbn Kesîr*, 2/552.

²⁵⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Atfîş (Kahire: Dârü'l-Kütüb el-Mısriyye, 1964), 18/300.

²⁵⁶ el-Mü'minûn 23/24.

²⁵⁷ eş-Şu'arâ 26/111.

²⁵⁸ İbn-i Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/652.

²⁵⁹ eş-Şu'arâ 26/114.

²⁶⁰ Hûd 11/36.

²⁶¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 15/607.

müjdelemiştir.²⁶² Fakat bu kavim, Hz. Nûh'un tebliğine kulak vermemiş ve onu akılsızlıkla suçlamıştır.²⁶³ Nihayet uzun yıllar sonra aradaki iletişim kopmuş ve kâfirler, Hz. Nûh'tan kendilerini korkuttuğu azabın bir an önce başlarına getirmesini, *"Bizimle çok uğraştın ve bize karşı mücadelerde haddini aştın. Eğer haklıysan kendisiyle bizi korkuttuğun azabı getir."*²⁶⁴ âyetinde belirtildiği gibi istemişlerdir. Hz. Nûh, kavminin tutumuna aldırış etmeden tebliğine devam etmiştir. Kavmiyle karşılaştığı her durumda onlardan en şiddetli tepkileri görmüştür. Bu küstah tavırdan sonra kavmi Hz. Nûh'a, davetini sonlandırmasını aksi takdirde onu taşılayacaklarını söylemiştir.²⁶⁵ Müşriklerin bu tehdidine karşılık Hz. Nûh, davasından asla ödün vermemiştir. Çünkü davasının hak olduğunu bilen Hz. Nûh, Allah'ın kendisini koruyacağına yürekten inanmıştır. Bundan dolayı müşriklerin karşısında sağlam bir şekilde durmuştur.²⁶⁶

Hz. Nûh'un kavminden korkmadığına Kur'an'da yer verilmiştir. İlgili âyette, *"Hz. Nûh halkına şöyle söylemişti, Ey kavmim, içinde bulunmam ve size Allah'ın delillerini göstermem size zor geliyorsa, iyi bilin ki ben yalnızca Allah'a sığınmaktayım. Bundan sonra ortaklarınız ve siz yapacaklarını birlikte planlayınız. Ortaklarınızla bir araya gelip aldığınız karar daha sonradan sizin başınızı ağrıtmazın. Sonunda benimle ilgili kararlarınızı uygulayın. Gücünüz yetiyorsa bana fırsat vermeyin. demişti."*²⁶⁷ buyrulmuştur. Burada Hz. Nûh'un müşriklerden korkmadığı, Allah'a tevekkülünü gösterdiği ve ona güvenini belirttiği anlaşılmaktadır.²⁶⁸ Kavminin müminlere ve elçiye karşı yaptığı taşkınlık, Hz. Nûh'a sıkıntı oluşturmuştur. Oysa insanların hidayeti için yıllarca çalışan, her türlü zorlukla mücadele eden, sabrı ve dirayetiyle örnek olan bir peygamber daha önce görülmemiştir. Yıllarca süren tebliğ faaliyetlerine rağmen müşriklerin kalplerine bu davet tesir etmemiştir. İnkârda ısrar eden bu kavim, Hz. Nûh'un sabrını tüketmiş ve bu durum sonlarını hazırlanmıştır.²⁶⁹ Hz. Nûh, kavmi karşısındaki aczini ve Allah'a karşı duyduğu güveni, *"Allah'ım! Ben yenildim. Yardımını benden esirgeme."*²⁷⁰ âyetiyle terennüm etmiştir. Hz. Nûh'un kavminin helâk olmasında en dikkat çeken husus, kavminin inanmaya meyilli insanları hak yoldan saptırması olduğu anlaşılmaktadır. Bu duruma, *"Onlar doğrusu birçoğunu isyana sürükleyip yoldan çıkardılar."*²⁷¹ âyetiyle temas edilmiştir. Bu fesatçı halk, sadece kendilerine değil aynı zamanda kendilerinden sonra gelen nesillere de verecekleri zararı gözler önüne sermiştir.²⁷²

²⁶² Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, 23/631-633.

²⁶³ Sâbûnî, *Muhtasarü Tefsîri İbn Kesîr*, 2/563.

²⁶⁴ Hûd 11/32.

²⁶⁵ İbn-i Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 2/653.

²⁶⁶ Çimen, *Niçin Helak Oldular*, 214.

²⁶⁷ Yûnus 10/71.

²⁶⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, 15/147.

²⁶⁹ Çimen, *Niçin Helak Oldular*, 214.

²⁷⁰ el-Kamer 54/10.

²⁷¹ Nûh 71/24.

²⁷² Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, 23/638.

Allah Âdem'i ve Havva'yı bir tek nefsten yaratmıştır. Ardından bu ikisinden pek çok insan var etmiştir. Yine insanı, belli bir yaşa gelinceye kadar sorumlu tutmayan Allah, ergenlik çağına gelince onu imtihanlardan geçirmeyi murad etmiştir. İnkârcı ve zalim bir toplumda yaşayan bir kişi, o toplumun bozuk yapısında kaybolup gidebilir. Bu, neslin bozulmasına yol açabilir. Hz. Nûh bu durumu, *“Sen onları kendi hallerine bırakırsan senin kullarını yoldan çıkarırlar. Yalnızca nankör, ahlâksız nesiller yetiştirirler.”*²⁷³ şeklindeki serzenişiyle Allah'a açmıştır. Yani Hz. Nûh'un kavminin helak edilmesini isteme nedeni kendinden sonraki nesillerin korunmasını sağlamak olmuştur. Zira müşriklerin kötülükleri, yalnızca kendileriyle sınırlı kalmayacak başkalarına da zarar verecektir. Aslında bu zarar, belli bir zamanla sınırlı kalmayacak gelecek nesillerin de ifsadına neden olacaktır. Bu ifsadın önüne geçmenin en etkili yolu, bu duruma sebebiyet verenlerin ortadan kaldırılmasıdır.²⁷⁴ İlâhi iradenin müdahalesiyle kavmin yaptıkları yüzünden helâk edilmeleri, *“Bunlar masiyetleri nedeniyle suda boğuldular.”*²⁷⁵ âyetiyle ifade edilmiştir.

Kavmiyle ilgili ilâhî azap kararı geldiğinde Allah, Hz. Nûh'a bir gemi yapmasını emretmiştir. Bu gemi, peşi sıra gelecek olan büyük bir felâketin habercisidir. Müşrikler bunu anlamak yerine, azgınlıklarını göstermek adına fırsat buldukça Hz. Nûh'la alay etmeye devam etmiş, ona gemi konusunda ve diğer hususlarda sataşmışlardır. Mesela, *“davet bitti marangozluğa mı başladın?”*²⁷⁶ bile demişlerdir. Bunun üzerine Hz. Nûh, *“Şayet bizimle dalga geçiyorsanız şunu bilin ki bizimle dalga geçtiğiniz gibi bizde sizinle dalga geçeceğiz.”*²⁷⁷ diyerek cevap vermiştir. Hz. Nûh, kurtuluş gemisi için gerekli malzemeleri toplamış ve vahyin kontrolünde gemiyi yapmaya başlamıştır. Bu duruma, *“Bunun üzerine Hz. Nûh'a şöyle bildirdik: bizim denetimimizde ve haber verdiğimiz şekilde gemiyi yap.”* âyetinde temas edilmiştir. Bu gemi, müminlerin kurtuluşuna, kâfirlerin ise helâkine neden olacaktır.²⁷⁸ Allah, helâk etmeden evvel Nûh kavmine, belki öğüt alırlar ve yaptıkları hatalardan dönerler diye ön işaretler göstermiştir. Fakat kavmi bu işaretleri dikkate almamıştır.

Nûh kavmi, şirke düştüğü, ahlâki yozlaşmaya uğradığı, elçiye karşı alaycı tavır sergilediği, inatçılık yaptığı, toplumsal adaletsizliğe neden olduğu, tuğyana girdiği, kibirlendiği, baskıcı yöntem uyguladığı ve dünyevileştiği için helâk olmuştur. Hakikate karşı olumsuz tavır takınmaları, maddî çıkarlar uğruna manevî değerlerden uzaklaşmaları, bu kavmin toplumsal çöküşünü hızlandırmıştır. Özellikle toplumun üst kesimlerinde bulunanların baskı ve zulümlerini arttırmaları toplumsal yapıyı bozmuş ve ahlâki yozlaşmayı derinleştirmiştir. Bu

²⁷³ Nûh 71/27.

²⁷⁴ Nesefî, *Tefsîrû'n-Nesefî (Medârikü't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vîl)*, 3/546.

²⁷⁵ Nûh 71/25.

²⁷⁶ Şimşek, *Kur'ân Kıssalarına Giriş*, 51.

²⁷⁷ Hûd 11/37.

²⁷⁸ Çakan- Solmaz, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, 53.

bağlamda, toplumsal adaletin sağlanmasında ve ahlâki değerlerin muhafaza edilmesinde tevhidin çok büyük bir öneme bulunmaktadır.²⁷⁹ Yani Allah'a inanmak ve ilkelerine göre bir hayat sürmek tüm toplumların nezdinde önemli vahdet göstergesidir.

Nihayet gemi tamamlanmış ve ilâhî helâk emrinin gerçekleşmesi için her şey hazırlanmıştır. Allah Hz. Nûh'a, gemiye üç şeyi almasını emretmiştir. Birincisi, her hayvandan birer çifti gemiye almasını emretmiştir. İkincisi, ailesini de gemiye almasını emretmiştir. Hz. Nûh'un gemiye binecek olan ailesinin yedi kişiden oluştuğu rivâyet edilmektedir. Eşinin gemiye alınmayacağını bilen Hz. Nûh, oğluyla ilgili bir bilgiye sahip kılınmamış, bu yüzden oğlundan gemiye binmesini istemiştir. Üçüncüsü ise müminlerdir. Hz. Nûh'un kavminden çok az kişi iman etmiştir. İman edenlerin sayısının seksen kişi olduğu rivâyet edilmiştir. Ancak bu konu hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır.²⁸⁰ En şerefli varlık insan olmasına rağmen gemiye binecekler arasında ilk sırada hayvanlar zikredilir. Bunun nedeni, insanın akıllı bir varlık olmasındandır. Çünkü insanın aklıyla helâk sebeplerini bertaraf edebileceği izah edilmiştir.²⁸¹

Hz. Nûh, oğlunun gemiye binmesini istemiş, ancak oğlu: "Ben dağa sığınırım, dağ beni sudan korur." diyerek babasının teklifini reddetmiştir. Oğlundan olumlu yanıt alamayan Hz. Nûh, bu kez Allah'a oğlunun da ailesinden olduğunu belirterek gemiye binebilmesi için istekte bulunmuştur. Allah, Hz. Nûh'un isteğini kabul etmemiştir. Çünkü oğlu hakkı inkâr edenlerden olmuştur. Allah, Hz. Nûh'a oğlunun sâlih olmayan bir iş yaptığını bildirmiştir. Kur'an'da ifade edildiği üzere çocuklar, ailelerine sâlih bir insan olarak yetiştirmeleri ve Allah'ın yaratmadaki amacına ulaşmaları için emânet edilmiştir.²⁸² Bir ebeveyn bu süreçte elinden geleni yapmış, çocuğu İslâm fitratına uygun yetiştirmişse bu amel-i sâlih olarak değerlendirilir. Ancak bu çaba karşılık bulmazsa Kur'an buna, amel-i gayr-i sâlih demiştir.²⁸³ Bütün hazırlıklar tamamlanmış, yerden ve gökten sanki nehir akıyormuş gibi sular fışkırmıştır. Bunlar, birazdan yaşanacak olan helâkin başlangıç işaretleri olmuştur.²⁸⁴ Kur'an'da, müminlerin gemiye bindiği bildirilmiştir. Sular yükselmeye başlamış ve gemi dağların arasından süzülerek gözden kaybolmuştur.²⁸⁵ Böylece Hz. Nûh'un kâfirler için yaptığı dua da kabul edilmiştir. O bu konuda, "*Allah'ım! Arzda inkârcılardan tek bir kişi bile bırakma.*"²⁸⁶ cümlelerini terennüm etmiştir. sonuç ise,

²⁷⁹ Hûd 11/27,38,53,116 en-Nûh 73/7,21; Resul Ertuğrul, "Kur'an'da Helâk Olan Kavimlerde Suç-Ceza Uyumu - I", *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2017), 172-174.

²⁸⁰ İbn-i Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 4/320.

²⁸¹ Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, 17/347.

²⁸² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/396-400.

²⁸³ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an* 2/396-397.

²⁸⁴ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 5/214.

²⁸⁵ Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'an*, 4/176.

²⁸⁶ Nûh 71/26.

“Kavmi Hz. Nûh’u yalanladıkları zaman, onları helâk ettik ve sizin için ibret kıldık.”²⁸⁷ cümleleriyle beyan edilmiştir.

İnanmayanların helâki kesinleşince Allah, yere ve göğe, “Ey yer suyunu yut. Ey gök sende suyunu tut.”²⁸⁸ emrini vermiştir. Sular çekilerek tufan sona ermiş, böylece müminler kurtuluşa ermiştir.²⁸⁹ Suda boğulan insanların ardından insan soyu yalnızca Nûh peygamberin soyundan devam etmiştir. Bu konuda bir âyette, “Biz sadece Nûh’un soyunu devam ettirdik.”²⁹⁰ buyrulmuştur. Tufanın yaşandığı yer konusunda ise kesin bir bilgi yoktur. Bütün yeryüzümü mü kapladığı, yoksa bölgesel mi gerçekleştiği konusu tartışılmıştır.²⁹¹ Ancak suda gerçekleşen iki büyük helâkten tufan evrensel, denizde boğulan Firavun ve ordusu ise bölgeseldir. Her ikisinden de geriye birer âyet mucize bırakılmıştır. Bu nedenle insanların geçmişte meydana gelen helâk olaylarına bakarak son saat gerçekleşmeden önce ortaya çıkan işaretlerin değerlendirilmesi gerektiği beyan edilmiştir.²⁹² Bu bağlamda insanlara bu işaretlere bakarak toplumsal ve bireysel çözümlerin sebepleri belirlenip hakikatin anlaşılması tavsiye edilmiştir.²⁹³

Hz. Nûh kıssası, yalnızca geçmişte vuku bulmuş olaylar örgüsü değil aynı zamanda sabır, ahlâk, inanç ve toplumsal yükümlülük konularında genel dersler sunan ibret verici bir anlatıdır. Bu, kişinin ve toplumun ilâhî bildiriler karşısındaki tavrının nelere neden olabileceğini belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır. Kur’ân’da ayrıntılı anlatılan bu olay, hususiyetle ahlâki yozlaşmanın fazlaştığı dönemlerde ikaz ve hatırlatmadır. Çağımızda benzer yozlaşmanın vuku bulduğu dikkate alındığında, Hz. Nûh’un çabasından çıkarılacak derslerin önemi tekrardan ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede kıssa, günümüz insanların ahlâki gerçekler karşısındaki tutumunu sorgulaması ve tekrardan oluşturması için güçlü bir davettir. Bu nedenle Hz. Nûh’un yaşamı, yalnızca dini değil bunun yanında ahlâki ve toplumsal değişime de katkı sağlamaktadır.

2.1.2. Âd Kavmi

Helâk olan kavimlerden biri de Âd toplumudur. Nûh tufanından önce gemiye binerek felaha eren müminler, hızla çoğalmaya ve yeryüzüne yayılmaya başladılar. Hz. Nûh’un torunlarından Âd, Arap yarımadasında bulunan ve Yemen sınırları içerisindeki Umman ile Hadramûd arasında kalan Ahkâf bölgesine yerleşmiştir. Zamanla nesli çoğalan bu kavim

²⁸⁷ el-Furkan 25/37.

²⁸⁸ Hûd 11/44.

²⁸⁹ İbn-i Kesîr, *Tefsîrî l-Kur’âni l-Azîm*, 4/323.

²⁹⁰ es-Saffât 37/77.

²⁹¹ Sancar, *Kur’ân’da Helâk Olan Kavimler*, 52.

²⁹² Kayhan, “Yaklaşan Son Sâat’in Ön Göstergeleri”, 727-730.

²⁹³ Mustafa Kayhan, *Kur’an’da Saatin Ön Göstergeleri ve Son Sâat*, ed. Muhammet Şevki Aydın- Rahime Kayhan (Gümüşhane: Üniversite Yayınları, 2024), 93,94.

dedelerinin ismine istinaden “Âd” olarak anılmıştır.²⁹⁴ Bu kavmin mensupları, güçlü, kuvvetli ve cüsse olarak oldukça iriydiler. Yaşadıkları bölgenin su imkânlarının bol olmasından dolayı tarım ve hayvancılık alanında kendilerini geliştirmişlerdir. Ayrıca onlar, kuvvetli ve becerikli olmaları sebebiyle inşaat ve mimaride de ileri seviyeye erişmişlerdir. Bu toplum kendileri için envâ-i çeşit bitki ve çiçeklerin oluşturduğu gelişmiş modern şehirler kurmuştur. Tarım ve hayvancılıktan ürettikleri ürünlerin fazlasını ihraç edip ticârî alanda da kendilerini geliştirerek maddî bir güç elde etmişlerdir.²⁹⁵

Kavmin sahip olduğu bu güç, gözlerini o kadar kör etmiştir ki nimetler karşısında şırmamış ve güçsüzleri ezmiştir. Nimetlerin artması azgınlıklarını da arttırmış öyle ki tevhit inancından uzaklaşarak babalarının putlarına tapmaya devam etmişlerdir.²⁹⁶ Bu nedenle Allah, onlara kendi soylarından gelen Hûd’u peygamber olarak seçmiştir. Hûd (a.s.), maddî bir karşılık beklemeden onları, Allah’a inanmaya davet etmiştir. Allah’ın verdiği nimetleri tek tek onlara anlatarak tövbe etmeleri durumunda Allah’ın lütfunun daha da artacağını haber vermiştir.²⁹⁷ Hz. Hûd, kavmini Allah’a inanmaya davet etmiş ve inanmadıkları takdirde hem bu dünyada hem de âhirette zor durumda kalacakları konusunda onları uyarmıştır. Ancak kavminin çoğunluğu, onu yalanlamış ve çok azı inanmıştır.²⁹⁸

Hz. Hûd, dini tebliğ sürecinde Hz. Nûh’un yaşadıklarına benzer bir durumla karşılaşmıştır. Âd kavmi, Hz. Hûd’u kendi içlerinden biri olması nedeniyle onun elçiliğini kıskançlıkla karşılamış ve ona inanmayı reddetmiştir. Toplumun liderlerine körü körüne bağlı kalması Hûd’un (a.s.) davetine ilgisiz kalmasına ve sapkınlıklarını sürdürmesine neden olmuştur.²⁹⁹ Bu durum, “İşte âd kavmi, Allah’ın âyetlerini yalanladı, Allah’ın elçisine asi oldu ve dik başlı her baskıcının emrine uydular.”³⁰⁰ âyetinde dile getirilmiştir. Âyetten toplumun ileri gelenlerine karşı koşulsuz bir bağlılık gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bu durum, inanan insanların sapmalarında ve Hz. Hûd’un (a.s.) davetini reddetmelerinde önemli bir etken olmuştur.³⁰¹ Helâk olan kavimlere bakıldığında en büyük manevî hastalık olan “aşırı derecede dünya sevgisi” Âd kavminde de hat safhaya ulaşmıştır. Dünyaya karşı bu sevgileri tutkulu bir şekilde devam etmiş, onları kıskançlığa sürüklemiş ve peygamberin getirdiği dine karşı tavır almalarına sebebiyet vermiştir.³⁰²

²⁹⁴ Celal Kırca, “Âd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/334.

²⁹⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 9/70 Ayrıca bk. Sancar, *Kur’ân’da Helâk Olan Kavimler*, 55.

²⁹⁶ Nesefî, *Tefsîrû’n-Nesefî (Medârikü’t-Tenzîl ve Hakaiku’t-Te’vîl)*, 1/576.

²⁹⁷ Râzî, *et-Tefsîrû’l-Kebîr*, 18/362-363.

²⁹⁸ Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *Tefsîrû’l-Kur’ân (en-Nüket ve’l-Uyûn)*, thk. es-Seyyid b. Abdu’l-Maksûd b. Abdu’r-Rahîm (Beyrut: Dâr’ül-Kütüb’l-İlmiyye, 2010), 4/182.

²⁹⁹ Çimen, *Nişin Helak Oldular*, 238.

³⁰⁰ Hûd 11/59.

³⁰¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/405.

³⁰² Çimen, *Nişin Helak Oldular*, 239.

Bunca nimet karşısında Âd kavmi, “Bizden daha güçlü kimse yok.”³⁰³ diyerek kendilerinden başka her türlü güç ve otoriteyi reddetmiş ve kendi putlarıyla baş başa kalmıştır. Kavmi, Hz. Hûd’un tebliğinin onlar için bir anlam ifade etmediğini ısrarla ifade etmiş, Allah’ı ve mucizelerini yalanlamıştır. Daha sonra Hûd’a, “*Senin sözünle putlarımızı bırakacak değiliz! Biz bu konuda bizim tanrılarımız seni saptırmıştır! demekten başka bir şey söylemeyiz, eğer doğru söylüyorsan bizi korkuttuğun azabı getir de görelim dediler.*”³⁰⁴ şeklinde bir cevap vermişlerdir. Allah, Âd kavmiyle ilgili kararı, “*Üzerinize Allah katından bir öfke ve bir azap inmiştir. Haklarında Allah’ın herhangi bir kanıt indirmediği yalnızca sizin geçmişlerinizin taptığı faydası olmayan putlar hakkında benimle tartışıyor musunuz? Onların ne kendilerine ne de sizlere bir faydası olmayacaktır. Öyleyse size vereceğim hüküm için sabredin, muhakkak bende sizinle sabredenlerdenim.*”³⁰⁵ cümleleriyle o kavme tebliğ etmiştir. Bu ifadelerle Allah, Hûd’un (a.s.) kavmini tehdit etmektedir.

Âd kavmi, helâk olmadan önce belki yaptıklarına pişman olur, yanlışlarından dönerler diye Allah onlara bazı uyarılar göndermiştir. Bunlarda biri, üç yıl boyunca yağmurun kesilmesinden dolayı yaşanan kuraklık afetidir. Bu kuraklıktan dolayı toplum, büyük sıkıntılar yaşamıştır.³⁰⁶ Bu ve benzeri uyarılardan ders çıkarmayan Âd kavmi, kuraklık ve susuzluktan kıvrandıkları bir günde gök yüzünde beliren bir bulut parçasına umut bağlamıştır. Onun, kendilerini kuraklıktan kurtaracak yağmur dolu bir bulut olduğunu zannetmiştir. Oysa onun, Hûd’dan istedikleri azaptan başka bir şey olmadığını anlamakta geç kalmışlardı.³⁰⁷ Aşırı güç ve kibre sahip olan, kötü geleneklerine sınıksız bağlanan bu kavmin sonu, köklerine sıkı bir şekilde bağlı olan ancak gövdesi çürük hurma kütükleri gibi olmuştur. Böyle bir durumda o ağaç, rüzgâr karşısında hiçbir dayanağı kalmamaktadır. Âd kavmi de tıpkı bu ağaç gibi savrulup yok olmuştur. Bu bağlamda insan, ne kadar güçlü olursa olsun, hayatını hakikat üzere dayandırmadığı sürece herhangi bir durumda savrulup gitmesi büyük bir olasılıktır.³⁰⁸

Kur’ân’da bu azap yüklü bulut olayı şöyle anlatılmaktadır. “*Sonunda büyük bir bulut şeklinde vadilerden azabın kendilerine doğru yöneldiğini fark edince ‘Bu bize yağmur getirecek buluttur’ dediler. Hayır, o sizin bir an önce gelmesini talep ettiğiniz ve içerisinde büyük bir azap olan bir rüzgardır.*”³⁰⁹ İçinde azap olan bu bulut, çok geçmeden onları tarumar edecek ve onları dalsız içi boş hurma kütükleri gibi yere serecektir. Bundan dolayı Âd kavmine gelen

³⁰³ Fussilet 41/15.

³⁰⁴ Hûd 11/50-52.

³⁰⁵ el-A’râf 7/71.

³⁰⁶ el-Kadî Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî el-Beyzâvî, *Envârü’l-Tenzîl ve Esrârü’l-Te’vîl*, thk. Mahmûd Ahmed Atraş, Muhammed Subhî b. Hasan Hallâk (Dimeşk: Dâru’r-Reşîd, 2000), 3/19.

³⁰⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, 12/523.

³⁰⁸ Ertuğrul, “Kur’ân’da Helâk Olan Kavimlerde Suç-Ceza Uyumuna -I”, 174-176.

³⁰⁹ el-Ahkâf 46/24.

felâket, önce bulut gibi belirmiş, sonra da yüreklerini delen bir fırtınaya dönüşmüştür. Bu fırtına, günlerce ara vermeden devam etmiştir. Sekizinci günün sonunda Âd kavminden geriye hiçbir şey kalmamıştır.³¹⁰ Kur'ân'da bu günler için “Eyyam-ı nehisât” denilmiştir. Nehisât sözcüğü soğuklar ve dumansız alev anlamına ek olarak “uğursuz” manası da vardır.³¹¹ İçerisinde hem uğultu hem de dondurucu bir soğuk barındıran bu azap dolu rüzgâr, Âd kavmini ortadan kaldırmıştır.³¹² İnatçılık ve kibrin sonu, Âd kavminde de görüldüğü üzere her zaman hüsrân olmuştur.

2.1.3. Semûd Kavmi

Kur'ân'da helak edilen toplumlar arasında Semûd kavmi de sayılmıştır. Semûd kavmi, kökleri Hz. İsmail'den öncesine uzanan ve nesli kesilmiş olan Arap kabilelerden biridir. Kökeni bakımından Âd Kavminin kalıntılarına taşıması nedeniyle son Âd kavmi anlamında ad-ı ahire denilmiştir. Yaşadığı coğrafya hakkında farklı rivâyetler vardır. Ancak genel kabule göre Arap yarımadasının kuzeybatısındaki Medine ve Şam arasında kalan Hicr bölgesinde yerleşmişlerdir. Hicr bölgesinde yaşadıkları için Kurân, Semûd kavmine “Ashâbü'l-Hicr” adını vermiştir.³¹³ Su kaynakları bakımından fakir bir bölgede yaşayan bu kavim, su tasarrufu için kayalara yaptıkları sarnıçlar sayesinde yıl boyunca yağın yağmuru biriktirmiş ve ihtiyaçları için kullanmıştır. Semûd kavmi, kaya işlemeciliğinde fazlaca ön plana çıkmıştır.³¹⁴ Âd kavmi gibi güçlü bir yapıya sahip olan Semûd kavmi, taşları oyarak kendilerine ev yapmıştır. Kayaların oyularak ev yapılması, kavmin ne denli güçlü olduğunun kanıtı sayılmıştır. Bu güç onların bir müddet sonra azgınlaşmalarını ve ilâhî vahye karşı duyarsız kalmalarını beraberinde getirmiştir.³¹⁵

Başlangıçta Allah inancına sahip olan Semûd kavminin, daha sonra Âd kavmi gibi şirke saptığı ve yoldan çıktığı görülmektedir. Bu nedenle Kur'ân'da Semûd kavmine doğru yolu göstermek için Allah, Salih'in görevlendirildiği belirtilmektedir.³¹⁶ Hz. Salih, Hz. Nûh ve Hûd'dan sonra elçi olarak seçildiği anlatılmaktadır. Hûd sûresinden bir âyette bu net bir şekilde görülmektedir. Âyette “*Semûd kavmine de aynı soydan olan Salih'i elçi olarak seçtik. Onlara, 'Ey kavmim! Allah'a itaat edin. Sizin Allah'tan başka hiçbir mabudunuz yoktur. O, sizi topraktan yarattı ve sizi yeryüzünün imarında vekil kıldı. Öyle ise Allah'tan mağfiret dileyin;*

³¹⁰ İbn-i Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 7/285.

³¹¹ el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, 794.

³¹² Yılmaz, *Kur'ân-ı Kerîm'deki Âsi Kavimlerin Helâk Oluş Sebepleri ve Ortak Yönleri*, 46; Ayrıca bk. el-Ahkâf 46/24 el-Hâkka 69/6 el-Ahkâf 46/25 el-Hâkka 69/8.

³¹³ Celal Kırca, “Semûd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/500.

³¹⁴ Muhammet Sönmez Bayraktar, *Kıssaların Fıkhi-Hz. Salih Kıssası Örneği* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 134.

³¹⁵ Kırca, “Semûd”, 36/500; Ayrıca bk. el-A'râf 7/74.

³¹⁶ Mâverî, *en-Nûket ve'l-Uyûn*, 2/234.

sonra da Allah'a istiğfar edin. Muhakkak ki rabbim yakındır ve isteklere karşılık verendir.' davetini yaptı."³¹⁷ buyurmaktadır.

Hız. Salih, putperest bir toplumda kendini korumuş ve kavminin yaptığı yanlışlara hiç düşmemiştir. Bu elçinin seçkin bir aileden gelmesi, kavmi tarafından daha sevilmesini sağlamıştır. Bundan dolayı kavmi, Hız. Salih'in küçük yaşta putlara tapmamasına ses çıkarmamıştır. Bu insan, olgunluk çağına erince yardımseverliği, ciddi kişiliği ve güçsüzleri koruması gibi özellikleriyle öne çıkmıştır.³¹⁸ Kavminin azgınlığı ve şımarıklığı artınca Allah, Hız. Salih'i topluma elçi olarak tavzif etmiştir.³¹⁹ Bunun üzerine Hız. Salih, kendisinin emin bir elçi olduğunu, toplumunun Allah'tan korkması gerektiğini, Ona şirk koşmanın çok yanlış olduğunu bir de Allah'a ve kendisine itaat etmesini istemiştir. Bunlara karşılık onlardan hiçbir şey talep etmediğini de söylemiştir. Dahası Hız. Salih Allah'ın verdiği nimetleri kavmine hatırlatmış ve bunların farkında olmaları gerektiğine dikkatlerini çekmiştir. Yine Allah'ın emir ve yasaklarına karşı gelmemelerini ve yollarını şaşırarak azgınlara peşinden gitmemelerini hatırlatmış ve onlara anımsatmıştır.³²⁰

Mekke'de Hız. Nebî'nin davetinde olduğu gibi Hız. Salih'e de çok az insan iman etmiştir. Kavmin ileri gelenleri ve onların etkisinde olanlar, Hız. Salih'in elçiliğine itiraz etmiştir. Onlar, çağrıya kulak vermediler. Hız. Salih'i çeşitli dedikodularla ve asılsız iftiralarla suçlamışlardır. Buna rağmen Hız. Salih, onlara Allah'ın nimetlerini hatırlamış ve bunların elbet bir gün son bulacağını beyan etmiştir.³²¹ Semûd kavmi bu şekilde bir hayat sürerken Allah, düşünüp yanlış yoldan dönerler diye onları kuraklıkla imtihan etmiştir. İlgili âyette "*Biz o kimseleri belki yaptıklarından vazgeçerler diye musibet ve meşakkatle yakaladık.*"³²² buyurulmuştur. Bundan da anlaşılacağı üzere afetler, insanların kendine çeki düzen vermeleri için birer uyarı niteliğindedir.³²³ Bu afetten sonra kişisel ihtiyaçlar ve tarımsal faaliyetlerini gidermek için açtıkları su kuyularından biri hariç hepsinin suyu çekilmiştir. Bir kuyu bütün ihtiyaçlarını karşılamasına rağmen, sıra beklemek ve bahçelerini sadece bir kuyudan sulamak çok zorluyordu. Toplum, bunun üzerine düşünmesi gerekirken daha da azgınlamış ve Hız. Salih için yeni planlar kurmaya başlamıştır.³²⁴ Bu bağlamda tebliğini yaptığı kalabalık bir ortamda

³¹⁷ Hûd 11/61.

³¹⁸ Muharrem Yıldız, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-Kerîm Açısından Ad-Semud ve Lut Kavimleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1988), 108-109.

³¹⁹ Râzî, *et-Tefsîrû'l-Kebîr*, 24/559.

³²⁰ Sâbûnî, *Muhtasarı Tefsîri İbn Kesîr*, 2/665.

³²¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 6/149-151.

³²² er-Rûm 30/41.

³²³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 20/108.

³²⁴ Kurtulaş, *Kur'ân' ı n Eksende Yaratılış Gerçeği ve Peygamberler Tarihi*, 118.

H. Salih'i yalancılıkla, kibirli olmakla, sapkınlıkla suçlamış ve onu küçük düşürmeye çalışmışlardır.³²⁵

Küstahlıklarının ve acı dolu sonlarının ne olacağından habersiz bir şekilde H. Salih'e, *"Muhakkak ki sen, kendisine sihir yapılan birisin! Sihir yapıldığı için böyle söylüyorsun. Aslında sen de bizim gibi bir insansın. Eğer doğru söylüyorsan bize bir mucize göster. Böylelikle senin söylediklerinin kendinden mi yoksa Allah'tan mı olduğuna kanaat getirelim."*³²⁶ dediler. Ondan kayadan tüyleri güzel yavrusu da olan dişi bir deve çıkarmasını talep ettiler. Onlar, bunun gerçekleşmesi halinde iman edeceklerini yeminle söylediler. H. Salih, Allah'a dua etmiş ve duasını kabul eden Allah, kayadan bir deve çıkarmıştır.³²⁷ Bu durumda *"Ey kavmim! Bu size Allah'ın mucize olarak gönderdiği dişi devedir. Ona karışmayın Allah'ın mülkünde dilediği gibi otlasın. Ona zarar vermeyin, yoksa sizi peşi sıra gelmekte olan bir sıkıntı yakalar."*³²⁸ âyetiyle temas edilmiştir. Bunun üzerine bazıları iman etmiştir. Semûd kavmi, bu sırada deveyle yaşamaya ve suyu paylaşmaya başladılar. Fakat deve diğer hayvanlardan farklı olan deve çok fazla su tüketiyordu. Bu nedenle kavmin su içtiği kuyudan sırayla su içiliyor, devenin su içtiği gün insanlar suya erişemiyordu. İnsanlar, süt ihtiyacının hepsini deveden karşılıyorlardı.³²⁹

Devenin belirlenen günde suyun hepsi içmesi, kavmi suyun bitmesi konusunda telaşa yol açmıştır. Devenin bu durumu, kimilerinin imanını arttırırken inkârcıların da azgınlığını arttırmıştır.³³⁰ Belli bir müddet böyle devam edilmiş ama onlar, devenin bu haline dayanamamıştır. Deveyi öldürmek istemişler fakat azlık oldukları ve korktukları için bunu seslendirememişlerdi. Zaman geçtikçe kendileri gibi düşünen insanların sayısı artmış ve deveyi öldürme eyleme geçirmişlerdir. Bu iş için her kabileden bir kişi seçilmiş ve toplam dokuz kişilik bir grup deveyi öldürmek için plan yapmıştır. Su içme sırasının devede olduğu bir gün müşrikler deveyi öldürmek için pusu kurmuştur. Allah H. Salih'e müşriklerin yapacaklarıyla ilgili olarak karışmamasını ve sabretmesini emretmiştir.³³¹ Deve suyunu içerken H. Salih müşriklerin saldırısını fark ederek kavmine, *"Ey kavmim! İyilik yapmak varken neden kötülük yapıyorsunuz? Size rahmet edilmesi için Allahtan mağfiret istesiniz olmaz mı?"*³³² demiştir. Müşrikler H. Salih'e *"Sen ve sana inananlar bize uğursuz geldiniz..."*³³³ demiştir. Bunun

³²⁵ Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 7/430.

³²⁶ eş-Şuarâ 26/153-156.

³²⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et Taberî-el-Bağdâdî Taberî, *Tarih-i Taberî*, çev. M. Faruk Görtünca (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 1979), 1/165.

³²⁸ el-A'râf 7/73; Ayrıca bk. Hûd 11/64.

³²⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 12/524.

³³⁰ Halil İbrahim Bulut, "Sünnî Gelenekte Mucize Kavramı ve H. Salih'in Deve Mucizesi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/3 (2004), 148.

³³¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 19/386.

³³² en-Neml 27/46.

³³³ en-Neml 27/47.

üzerine o, başınıza gelenlerin hepsi Allah'tandır. Bütün uyarılarına rağmen müşrikler, Hz. Salih'i dinlememiştir. Kafalarına koyduklarını gerçekleştirmiş, deveyi vahşice katletmişlerdir. Ardından hem Allah'la hem de Hz. Salih'le düşmanlık etmişlerdir.³³⁴ Sanatlarına, evlerinin sağlamlığına ve dünyada ebedî kalacaklarına güvenen Semûd kavmi, kendilerine gönderilen mucize deveyi hile yoluyla kesmiş ve ellerindeki nimete nankörlük etmişlerdir. Bunun ardından kuvvetli bir ses ve sarsıntı meydana gelmiş ve oldukları yerde dizüstü çökerek helâk olmuşlardır. Bu olay, Semûd halkının yaptıkları suç ile başlarına gelen ceza arasındaki Allah'ın âdaletinin bir göstergesidir.³³⁵

Semûd kavmi, Allah'ın emirlerine karşı çıktığı ve Hz. Salih'e uymadığı için acı bir sonla karşı karşıya kaldılar. Deveyi öldürdükten sonra Hz. Salih'e azabın gelmesi için meydan okudular. Hz. Salih, onlara azabın üç gün içinde gelip onları bulacağını bildirmiştir. Müşrikler, Hz. Salih'i ve ailesini yok etmek istediler. Fakat dördüncü günde dehşet verici bir ses ve yıldırımın ardından şiddetli bir depremle helâk oldular.³³⁶ Kavmin bu acı sonu, Kur'an'da "Bizi sürekli mucizeler göndermekten engelleyen şey öncekilerin gelen mucizeleri inkâr etmiş olmalarıdır. Salih peygamberin kavmine apaçık bir mucize vermiştik ama ona zulmettiler. Ancak biz mucizeleri korkutmak ve uyarmak için veririz"³³⁷ şeklinde ifade etmiştir.

2.1.4. Lût Kavmi

Hz. Lût kıssası, Kur'an'da ve insanlık tarihinde çok önemli bir yer işgal etmektedir. Kur'an bağlamında helâk edilen her toplumun, insanlık için oldukça çeşitli olumsuz örnekleri içinde barındıran ibretlik hadiseler oluşturduğu görülmektedir.³³⁸ Kur'an'da, Lût kavminin cinsel sapıklık içerisinde bulunduğu, elçinin davetini dinlemediği ve cinsel sapıklıktan ayrılmadığı anlatılmaktadır. Elçinin davetini reddeden toplum helak olmuştur. Allah, insanlara geçmişten ders almalarını ve bu tür davranışlardan uzak durmalarını emretmiştir. Kur'an ayrıca insanların hayatlarına bir çekidüzen vermelerini istemektedir.

Kur'an'da, Hz. Lût'un ismi, on üç farklı surede toplam yirmi yedi defa zikredilmektedir.³³⁹ Hz. Lût (a.s.), Hz. İbrahim'in yeğeni olup onun davetine ilk iman eden biridir.³⁴⁰ O, Hz. İbrahim'le beraber hicret etmiş ve belli bir süre Suriye ve Filistin'de kalmıştır.

³³⁴ Hasan Kurtulaş, *Kur'an'ın Ekseninde Yaratılış Gerçeği ve Peygamberler Tarihi* (Ankara: Kıssa Tadında Yayınları, 2022), 122-123; İbn-i Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 6/188; Ayrıca bk. el-Kamer 54/27-29 el-A'râf 7/77.

³³⁵ Ertuğrul, "Kur'an'da Helâk Olan Kavimlerde Suç-Ceza Uyumu -I", 178-179.

³³⁶ Taberî, *Tarih-i Taberî*, 1/167; Güç, "Sâlih", 36/33.

³³⁷ el-İsrâ 17/59.

³³⁸ Çimen, *Niçin Helak Oldular*, 264.

³³⁹ Çanga, *Kur'an-ı Kerim Lügati*, 585.

³⁴⁰ Süyûtî, *el-İtkan*, 749.

Burada Hz. İbrahim'in bilgisinden ve tecrübelerinden faydalanmıştır.³⁴¹ Daha sonra Allah, Hz. Lût'u başka bir bölgeye elçi olarak görevlendirmiştir. Kur'ân'da bu yerin adı, 'Mü'tefikât olarak geçmektedir. Ancak bu ifade belirli bir mekândan ziyade o yerin sıfatı olabileceği de belirtilmiştir. Mü'tefikât kelimesi ters yüz olmuş, altı üstüne gelmiş gibi bir manada kullanılmıştır.³⁴² Kaynaklara bakılırsa Hz. Lût'un risâlet için gönderildiği yerin bugünkü Filistin bölgesinde yer alan Sodom ve Gomore şehirleri olduğu beyan edilmektedir.³⁴³

Bu bölge, özelliği gereği ticaret yolu üzerine kurulmuş ve kervanların uğrak yeri olmuştur. Bu durum, onların ticaret yapan, zengin ve refah içerisinde hayat süren kimseler olduklarına işaret sayılmıştır.³⁴⁴ Allah'a âsi olan bu kavmi, doğru yolu girmesi için onlara Hz. Lût'u elçi olarak göndermiştir. Hz. Lût, kavmini bir olan Allah'a itaat etmeye ve sapıklıklarına son vermeye çağırmıştır.³⁴⁵ Hz. Lût'un insanları doğru yola çağırması karşılığında kavminden hiçbir ücret istememesi ve kavminin buna rağmen olumlu tepki vermemesi, onların ne derece gaflette olduğunun göstergesi sayılmıştır.³⁴⁶ Lût kavmi ahlâki yozlaşmanın en fazla olduğu bir kavim olarak Kur'ân'da zikredilmiştir. Onlar eşkıyalığa soyunan, memleketlerine gelen güçsüz yabancılara istedikleri sapıklıkları yapan, misafirlerden hoşlanmayan, Hz. Lût'a bile bu konuda yasak getiren ve yollarda oturarak insanlara huzursuzluk veren kimseler olmuştur.³⁴⁷

Yol kesmek ifadesiyle, bir misafir yakalayıp kendileriyle özdeşleşen sapkınlıklarını tatbik etmek kastedilmiştir. Ayrıca toplantılarında aynı ahlâksızlıklarını sürdürdükleri rivâyet edilmektedir.³⁴⁸ O kavimde cinsel sapkınlık bir hastalık haline gelmiştir. Homoseksüellik tüm topluma yayılmıştır. Kur'ân'da bu konuda: *"Daha önceki ümmetlerin yapmadıkları kötülüğü mü yapıyorsunuz? Siz hanımlarınızı bırakıp arzuyla erkeklere mi yaklaşıyorsunuz? Gerçekten siz bozgunculuk yapan bir topluluksunuz."*³⁴⁹ denilmektedir. Lût kavminin yaptıkları çirkinlikler artık öyle boyutlara gelmişti ki haya ve namus kavramları tamamen rafa kaldırmıştır. O toplum yaptıkları sapkınlıkları ve en iğrenç şeyleri ulu orta yapmaktan hiç çekinmemiştir. Fuhşun ve rezaletin her çeşidini yapmışlardır.³⁵⁰ Hz. Lût, bıkmadan ve

³⁴¹ Seher Yılmaz, *Kur'ân'da Geçmiş Milletlerin Yaşadıkları İbretlik Olaylar (Nûh, Âd, Semûd ve Lût Kavimleri)* (Yozgat: Yozgat Bozok Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 56.

³⁴² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/289; Resul Ertuğrul, "Kur'ân'da Helâk Olan Kavimlerde Suç-Ceza Uyumu -II", *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2018), 146.

³⁴³ Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil Fi't-Târih Tercümesi*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2008), 100.

³⁴⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/413; Ayrıca bk. Çimen, *Niçin Helak Oldular*, 266.

³⁴⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/280.

³⁴⁶ Çimen, *Niçin Helak Oldular*, 267.

³⁴⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 20/28-30.

³⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 100.

³⁴⁹ el-A'râf 7/80,81.

³⁵⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye İslam Tarihi*, 1/255.

usanmadan onları düzeltmek için gayret göstermiştir. Fakat kavmi onu yalanlamıştır.³⁵¹ Öyle ki kavmi tebliğinden vazgeçmemesi halinde onu şehirlerinden kovmakla tehdit etmiştir.³⁵²

Lût kavmi, livâtanın yanında diğer kötü işleri de işlemiştir. Elçiye karşı gelmiş, tebliğine müsaade etmemiştir. Hz. Lût, kavmini bu işten vazgeçirmek ve Allah'a çağırmak için elinden geleni ardına koymamıştır. Fakat kavmi, Hz. Lût'un davetine kulak asmamış, hatta onu yaptıkları çirkinlikleri yapmamasından dolayı alaya bile almıştır. Çünkü hayasızlık yapanlar, muttaki kimseleri asla aralarında barındırmazlar.³⁵³ Hz. Lût, kavminin yaptıkları hayasızlıkları terk etmeleri ve Allah'a yaptığı çağrıda kendisine uymaları gerektiğini hatırlatmıştır. Bu gerçekleşmezse Allah'ın azabının başlarına geleceğini haber vermiştir.³⁵⁴ Ancak bu tehdit, kavminin yapmakta olduklarına devam etmekte daha cüretkâr davranmalarına neden olmuştur. Sonrasında alay edencesine, azabın kendilerini bir an önce gelip bulmasını Hz. Lût'tan talep etmişlerdir.³⁵⁵

Hz. Lût, onlara aldırmadan davetine devam etmiş, kavmi ise tuğyanlarını ve isyanlarını sürdürmüştür.³⁵⁶ Bunun üzerine Hz. Lût, Allah'tan yardım istemiştir. Allah, bu ahlâksız kavme karşı Hz. Lût'un yardım isteğini geri çevirmemiş ve yardım için iki melek görevlendirmiştir.³⁵⁷ Rivâyete göre bu melekler, erkek suretinde ve yakışıklı birer delikanlı olarak Hz. Lût'un yanına gelmiştir.³⁵⁸ Melekler, önce Hz. İbrahim'e uğramış ve bir çocuğu olacağı müjdesini ona vermiştir.³⁵⁹ Yine Hz. İbrahim'e Lût kavminin helâk edilmesiyle görevlendirildiklerini de beyan etmiştir. Hz. İbrahim, bu haberi duyunca yeğeninin orada bulunmasına ve onun da helâk olabileceğine nazaran çok üzölmüştür. Fakat melekler, Hz. Lût'un ve ona inananların helâk olmaktan kurtulacaklarını, yalnızca karısının ve diğer inanamayanların helâk olacaklarını bildirmiştir.³⁶⁰ Hz. Lût, Filistin'e yakın bir yerde yaşadığı için onunla ilgili kararlara dikkat kesilmiştir. Bunun için ve bir de müjde vermek için melekler, ilk olarak Hz. İbrahim'e uğramıştır.³⁶¹

Görevleri biten melekler, Hz. Lût'un yanına gitmek için ayrılmıştır. Hz. Lût, insan suretinde melekleri karşısında görünce çok endişelenmiştir. Çünkü onların melek olduklarını ilk etapta düşünmemiştir. Kavminin normalleştirdiği sapkınlığın, bu güler yüzlü temiz insanlara

³⁵¹ Râzî, *et-Tefsîrû'l-Kebîr*, 29/312.

³⁵² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 8/80.

³⁵³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/61.

³⁵⁴ Neseî, *Tefsîrû'n-Neseî (Medârikü't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vîl)*, 2/673.

³⁵⁵ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, 4/193.

³⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 101.

³⁵⁷ Balık, "Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Lût Kıssasında Zikredilen Olumsuz Tutum ve Davranışların Değerler Eğitimi Açısından Tahlili", 105.

³⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 101.

³⁵⁹ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 3/187.

³⁶⁰ İbn-i Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 6/277.

³⁶¹ Yazır, *Hak Dini*, 5/137.

da yapılmasından korkmuştur. Melekler eve girince, Hz. Lût'un kötülüğü şiar edinmiş eşi, hemen onun misafirleriyle ilgili haberi kavmine uçurmuştur. Onlara, öyle güzel insanlar evimize geldi ki, onlar gibi güzel ve yakışıklı birini daha önce görmediğini belirtmiştir.³⁶² Misafirlerle ilgili bu haber çok geçmeden bütün şehri sarmıştır. Halk, hemen evin etrafına toplanmış ve Hz. Lût'un misafirleri kendilerine vermeleri için gösteri düzenlemiştir. Birbirlerine yaptıkları çirkinliği bu misafirlere de uygulamak istemişlerdir.³⁶³ Kavminin misafirlere musallat olacağını anlayan Hz. Lût, misafirlerden uzak durmaları için kavmini uyarmış ve onlara ümmetin kızlarıyla evlenmeleri tavsiyesini vermiştir.³⁶⁴ Hz. Lût'un (a.s.) bu teklifinden maksat kendi kızları yahut ümmetin kızlarını sunmak değildir. Buradaki asıl maksat, onların öncelikle iman etmelerini sağlamak ardından helal bir şekilde ümmetin kadınlarıyla evlenmelerini istemektir.³⁶⁵

Hz. Lût, gelen misafirleriyle ilgili çok zor bir durumda kalmıştır. Kavmini teskin edememiş ve kendisine destek olacak kimseyi de bulamamıştır. Davetine inananlar çok güçsüz olduklarından kavmini engellemek için elinden hiçbir şey gelmemiştir.³⁶⁶ Melekler, Hz. Lût'un bu çaresizliğine tanık olmuş ve kendi kimliklerini orada fâş etmiştir. Bu anlamda melekler, kavminin kendilerine zarar vermeyeceğini ve onları cezalandırmak için geldiklerini söylemiştir.³⁶⁷ Bu konudaki âyette *“Ey Lût! Biz, Allah'ın habercileriyiz. Kavmin sana hiçbir şey yapamaz. Sen karanlık çöktüğünde aileni de yanına al buradan çık! Eşin hariç sizden kimseyi arkada bırakma! Çünkü gelecek olan sıkıntı onların hepsini kapsayacak! Kavmine söz verilen azap sabah gerçekleşecektir. Sabah çok uzak değil, değil mi?”*³⁶⁸ buyrulmuştur. Bu azgın kavim, Hz. Lût'un evine girmek için çok çabalamıştır. Bu esnada bir mucize gerçekleşir ve kavminin gözleri kör olur.³⁶⁹ Bu durum *“Onlar misafirlere kötülük yapmak istemişlerdir. Bundan dolayı bizde onların gözlerini silme kör ettik.”*³⁷⁰ âyetinde temas edilmiştir. Onlar, nefsanî arzuları sebebiyle gerçeği görmelerini engellenmiştir. Bu nedenle Allah da onların gözelerini kör etmiş ve Hz. Lût'u onlardan korumuştur.³⁷¹ Çünkü melekler, Hz. Lût'tan gecenin bir bölümünde arkasına bile bakmadan inananlarla birlikte şehri terk etmeleri emrini onlara tebliğ etmiştir.³⁷² Neticede Hz. Lût, bütün çabalarına rağmen kavmini yaptığı yanlışlardan uzaklaştıramamıştır.

³⁶² Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, 19/155.

³⁶³ Yazır, *Hak Dini*, 5/137.

³⁶⁴ Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhîti't-Tefsîr*, 6/171.

³⁶⁵ Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, 18/378.

³⁶⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 15/446.

³⁶⁷ Sırma, *Müslümanların Tarihi*, 1/233.

³⁶⁸ Hûd 11/81.

³⁶⁹ Çimen, *Niçin Helak Oldular*, 268.

³⁷⁰ el-Kamer 54/37.

³⁷¹ Ertuğrul, “Kur'ân'da Helâk Olan Kavimlerde Suç-Ceza Uyumuna -II”, 149.

³⁷² el-Hicr 15/65.

Nihayet kavminin istediği azap, sabah vakti ansızın üzerlerine gelmiştir. Bu husustaki âyetlerde “*Melekler, biz suçlu bir topluluğa gönderildik. Onlara cezalarını vermek için geldik. Bu azabın geleceği kişiler Allah tarafından belirlenmiştir.*”³⁷³ ve “*Helâk vakti gelince Lût kavminin şehirlerini alt üst ettik ve onların üstüne çamurdan yapılmış pişmiş ve düzenlenmiş taşlar yağdırdık.*”³⁷⁴ buyurmuştur. Lût kavmi, helâli bırakıp harama meyletmiş, sapkınlıkları akıl almaz boyutlara gelmiş ve sonunda da korkunç bir sesle helâk edilmiştir. Yurtları ve evleri kendileriyle birlikte havaya savrulmuş, tersyüz edilerek tepeleri üzeri yere çakılmıştır. Bu esnada hayatta kalanların üzerine gökyüzünden çamurdan yapılmış, kızgın taşlar yağdırılmıştır.³⁷⁵ Fıtratı altüst eden ve sapkınlıkta aşırıya giden Lût kavmi hem yaptıkları eylemlerin karşılığı hem de Hz. Lût’un tebliğini reddettiği için ağır bir azaba tabi tutulmuş ve yaşadıkları yer alt üst edilerek helâk olmuşlardır. Kavmin ahlâksızlıkta ileri gitmesi ve tebliğ-i şeriata olumsuz yanıt vermeleri cezalarının da aynı oranda ağır olmasını gerektirmiştir. Nebî eşi bile olsa Allah’a karşı ihanet her zaman hüsrarla sonuçlanmıştır.³⁷⁶ Bundan dolayı Hz. Lût’un eşi de helâk olmaktan kurtulamamıştır.

Lût kavmi, yok olsa da onların sapkınlığı günümüzde de varlığını bir şekilde devam ettirmektedir. Özellikle Hollanda, Belçika, İspanya gibi bazı ülkelerde aynı cinslerin birbirleriyle evlenmeleri, yasal olarak mümkün hale getirilmiştir. Modernite, dinî ve ahlâki kuralları kabul etmemekte, cinsel yönelim bozukluğuna zemin hazırlamakta, sosyal bünyeyi tehlikeye sokmakta ve toplumun yapı taşı olan ailenin mahvolmasına sebebiyet vermektedir. Hz. Muhammed, ümmetinin benzer hataya düşmesinden çok korktuğunu beyan buyurmuştur. Müslümanların, bu sapkınlık karşısında sessiz ve tepkisiz kalmamaları, her daim tedbirli olmalarını ve aile yapısını korumalarını tavsiye etmiştir.³⁷⁷

2.1.5. Şuayb Kavmi

Kur’ân’da helak edilen kavimlerden biri de Şuayb’in kavmidir. İbn Sad (ö. 230/845), Hz. Şuayb’in Hz. İbrahim’in soyundan geldiğini belirtmektedir.³⁷⁸ Ayrıca Hz. Şuayb, Hz. Lût’un torunu Hz. Mûsa’nın ise kayınpederi olarak bilinmektedir.³⁷⁹ Hz. Şuayb, iki ayrı kavme elçi olarak gönderilen nebîdir. Bunlardan ilkinin Medyen halkı, diğerinin ise Ashâb-ı Eyke olduğu beyan edilmiştir.³⁸⁰ Allah, bu iki topluluğa doğru yolu göstermesi için Hz. Şuayb’ı elçi

³⁷³ ez-Zâriyât 51/32,33,34.

³⁷⁴ Hûd 11/82.

³⁷⁵ İbn-i Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 4/543.

³⁷⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, 23/498.

³⁷⁷ Ertuğrul, “Kur’ân’da Helâk Olan Kavimlerde Suç-Ceza Uyumu -II”, 152.

³⁷⁸ Mehmet Ümit, “Şuayb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/222.

³⁷⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıss-ı Enbiya ve Tevarih-i Hûlafa*, ed. Mahir İz (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985), 19.

³⁸⁰ Süyûtî, *el-İtkan*, 751.

olarak görevlendirmiştir. Kur'ân'da bu duruma “*Medyen halkına kardeşleri Şuayb'ı elçi olarak gönderdik.*”³⁸¹ şekilde temas edilmiştir.

Medyen, günümüzde Arabistan sınırları içinde yer almaktadır. Medyen halkının sınırları büyük bir alanı kapladığı için bu kavim Arap yarımadasında tanınan bir kavim olduğu bilinmektedir. Helâk olduktan sonra bile merkezi bir konumda olmalarından dolayı o bölgeden geçenler onların kalıntılarına bakarak onları hatırlamaktadır.³⁸² Ayrıca Medyen ismi, Hz. İbrahim'in oğullarından birinin ismi olduğu haber verilmektedir. Rivâyete göre Medyen, Lût'un kızıyla evlenmiş ve onların soyundan bu topluluk oluşmuştur.³⁸³ Eyke ise birbirine örülmüş ve sık ağaçlı orman anlamına gelmektedir. Hz. Şuayb'ın elçi olarak gönderildiği Medyenlilerin yaşadığı yer olarak da bilinmektedir. Bu bölge, bir nehrin kenarında bulunmakta ve Leyke olarak da adlandırılmaktadır.³⁸⁴

Medyen halkı, yolların geçiş noktalarında olduğundan ticaretle uğraşmış ve bu alanda kendilerini çok iyi geliştirmiştir.³⁸⁵ Ancak bu millet, ticaretlerinde dürüstlükten uzaklaşmış ve hileye başvurmuşlardır. İnsanların sattığı malları değersizleştirip ucuza almakta ve pahalıya satarak yanlış bir ticaret anlayışı benimsemektedir. Onlar için ticari ahlâksızlık vazgeçilemez bir huy olarak ortada durmaktadır.³⁸⁶ Bu haksız tutumlarını meşrulaştırmak için bazı bahaneler de uydurmaktadırlar. Onlar normal bir ticaret yaptıklarında zarar edeceklerini düşünmekte ve bunun altından kalkmayacaklarını iddia etmektedirler. Bu yüzden zarar edeceğiz düşüncesiyle yaptıklarından bir türlü vazgeçememişlerdir. Bulundukları konumu kendi lehlerine kullanmakta ve diğer toplumlara karşı ekonomik üstünlüklerini korumaktadırlar.³⁸⁷ Medyenliler, hayatlarını bu düzen üzere devam ettirmiş ve bu konuda asla taviz vermemişlerdir.³⁸⁸

Dini hayatları da ekonomik hayatları gibi ahlâktan, hak ve hukuktan hatta adaletten uzak bulunmaktadır. Düzenlerini değiştirdiklerinde diğer devletler üzerindeki ekonomik ve siyasi güçlerinin ortadan kalkacağından endişe etmektedirler. Bu haksızlıklar, normal hayatlarında da insanlara zulmetmeye onları sevk etmiştir. Kervanların ve yoldan geçen insanların önünü kesip eşkıyalık yapmakta, mallarını ucuza kapatmaktadır.³⁸⁹ Medyen halkında, başlangıçta Allah inancı hakimdir. Fakat bu inanç zamanla ifsad olmuştur. Buna rağmen biz inançlı kimseleriz

³⁸¹ el-A'râf 7/85.

³⁸² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/68.

³⁸³ Râzî, *et-Tefsîrû'l-Kebîr*, 18/384.

³⁸⁴ Yılmaz, *Kur'ân-ı Kerîm'deki Âsi Kavimlerin Helâk Oluş Sebepleri ve Ortak Yönleri*, 69.

³⁸⁵ Ömer Faruk Harman, “Medyen”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/346.

³⁸⁶ Yılmaz, *Kur'ân-ı Kerîm'deki Âsi Kavimlerin Helâk Oluş Sebepleri ve Ortak Yönleri*, 70.

³⁸⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 12/556-558.

³⁸⁸ Sırma, *Müslümanların Tarihi*, 1/240.

³⁸⁹ Murat Dinçtürk, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Şuayb* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 23; Yılmaz, *Kur'ân-ı Kerîm'deki Âsi Kavimlerin Helâk Oluş Sebepleri ve Ortak Yönleri*, 71.

diyerek yaptıkları haksızlıklara kılıf bulmaktadır.³⁹⁰ Medyen halkının soyu, Hz. İbrahim'in üçüncü eşi Katurah'ın oğlu olan Midyan'a dayandırılmaktadır.³⁹¹ Medyen ve Eyke halkı, Hz. İbrahim'in dinine mensuptur. Kendilerine verilen nimetler karşısında dini ikinci plana atmakta ve çıkarları doğrultusunda hareket etmişlerdir.³⁹² Helâk olan kavimlere bakıldığında, her kavmin meşru emir ve isteklere uymama yönüyle ortaklığı bulunmaktadır. İlgili âyette, “*Biz onları, ma'siyetlerinden dolayı yakaladık. Bazılarının üstüne taşlar savuran rüzgâr yolladık, bazılarını şiddetli bir sesle helâk ettik, bazılarını suda, bazılarını da yerin dibine sokmakla helâk ettik. Allah onlara eziyet etmedi. Ancak onlar kendi kendilerine eziyet ettiler.*”³⁹³ buyrulmaktadır.

Medyen ve Eyke halkından bahsedilirken bazı eserlerde aynı kavim oldukları da rivâyet edilmektedir. Halk dini tahrif etmiş, yaşadıkları gibi inanmaya başlamışlardır. Maddî gücün verdiği azgınlıkla hadlerini aşmışlardır.³⁹⁴ Onların sadece ticari hayatlarındaki ahlâksızlıkları yoktur. Bununla beraber farklı taşkınlıkları da bulunmaktadır. İnsanları doğru yoldan çevirmiş, onları tehdit etmiş ve insanları Allah yolundan çevirmek için yoğun çaba sarf etmişlerdir.³⁹⁵ Sonunda Allah Teâlâ, kavmin bu zulümlerden vazgeçmeleri için Hz. Şuayb'ı (a.s.) risaletle görevlendirmiştir. Bu bağlamda bir âyette, “*Medyen halkına doğru yolu göstermesi için Şuayb'ı (a.s.) gönderdik. Söyledi ki: Ey kavmim! Allahtan başkasına itaat etmeyin. Size Allahtan açık bir delil gelmiştir.*”³⁹⁶ buyrulmaktadır. Peygamberlerin hepsinde olduğu gibi Şuayb peygamber de ilk olarak kavmini tevhide davet etmiştir.³⁹⁷ Yeryüzündeki karışıklığın, kötülüğün ve düzensizliğin temeli insanların tevhid inancından ayrılarak kendi heva ve heveslerine uymasından kaynaklanmaktadır. İnsanların Allah'tan başkasının kılavuzluğunu kabul etmeleri, onların farklı yollara sapmasını ve başkalarının egemenliğine girmelerine neden olmuştur. Dünyadaki kötülükler hiçbir zaman kendiliğinden oluşmamıştır. Bunlar insan eliyle meydana gelmiş ve düzeltilmesi içinde yeni sistemlerin oluşmasını gerekli kılmıştır.³⁹⁸ Bundan dolayı da peygamberlerin daveti ilk önce insanın kendi benliğine ulaşmaları için tevhid olmuştur.³⁹⁹

Kur'an'da bu konu hakkında bazı hususlar yer almaktadır. Bu konuda bir âyetin metnine, قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصْلُوكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرَكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ

³⁹⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2/418.

³⁹¹ Yazır, *Hak Dini*, 5/142; Yılmaz, *Kur'ân-ı Kerim'deki Âsi Kavimlerin Helâk Oluş Sebepleri ve Ortak Yönleri*, 73.

³⁹² Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 12/556.

³⁹³ el-Ankebût 29/40.

³⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 6/166.

³⁹⁵ Nesefî, *Tefsîrü'n-Nesefî (Medârikü't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vîl)*, 1/585.

³⁹⁶ el-A'râf 7/85.

³⁹⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 9/84.

³⁹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/111.

³⁹⁹ Yılmaz, *Kur'ân-ı Kerim'deki Âsi Kavimlerin Helâk Oluş Sebepleri ve Ortak Yönleri*, 76.

الرَّشِيدُ yer verilmiştir. Bazı meâllerde bu “Kavmi ona; ‘Ey Şuayb! Atalarımızın ibâdet ettiği veya mülkümüz hakkında istediğimizi yapmaktan alıkoymayı namazın mı emrediyor? Halbuki sen uyumlu ve ferasetli birisin.’ Söylediler.”⁴⁰⁰ anlamı verilmiştir. İbn Abbâs’tan (r.a.) gelen rivâyette, Şuayb peygamber o kadar çok namaz kılardı ki müşrikler ona, seni bizim inandıklarımızdan vazgeçirmeni namazın mı emrediyor? demişlerdir. Hz. Şuayb, namaz kıldığından dolayı kavmi tarafından alaya alınmıştır. Onun namaz kılmasını akıllarıyla idrak edememişlerdir. Oysaki namaz sadece hayata disiplin katmakla kalmayıp her türlü kötülükten de alı koymakta ve inanç sistemini düzeltmektedir. Dolayısıyla, ticari ve ahlâki yozlaşmanın içinde bulunan Şuayb kavminin namazın işlevini ve önemini idrak etmesi mümkün değildir. Hz. Şuayb’ı akılsızlıkla suçlamaları tıpkı bir insanın diğer bir insanı akılsızlıkla itham ederken şöyle: Bunu sana emreden ilmin mi? Yoksa imânın mı? Demesi gibi bir şeydir. Bu soru ifadeleri ilâhî emri sorgulayan ve alaya alan bir ifade olarak değerlendirilmektedir.⁴⁰¹ Allah, onlara “Şayet böyle kabulleniyorsanız, inancınız sizi ne fena şeye yönlendiriyor.”⁴⁰² şeklinde yanıt vermiştir.

Kavmi, Hz. Şuayb’ın risaletini kabul etmemesi yetmezmiş gibi bir de inananları, “Ona uyduğunuz takdirde muhakkak zarara uğrayacaksınız.”⁴⁰³ şeklinde tehdit etmiş ve olduğu yoldan çevirmeye çalışmıştır. Kavmi, çıkarlarına göre hareket etmediği ve kurulu düzenlerini bozduğu için Hz. Lût’u yalanlamıştır.⁴⁰⁴ Buna rağmen Hz. Şuayb, kavmine doğru yolu göstermekten ve nasihat etmekten asla vazgeçmemiştir. Nitekim bu davete Kur’ân’da “Ey kavmim! Bana karşı itirazınız asla sizi Nûh’un veya Hûd’un yahut da Salih’in kavimlerinin yaptıkları gibi bir yanılsa düşürmesin! Biliyorsunuz ki Hûd’un kavmi size çok da uzak değildir. Siz Allah’a tövbe edin. Sonra da ona kulluk edin. Çünkü Allah, çok merhametli ve pişman olan kullarını bağışlar.”⁴⁰⁵ âyetleriyle yer verilmiştir. Hz. Şuayb’ın bu uyarılarına karşı kavmi ona “Biz senin konuşmalarını idrak edemiyoruz. Bunun yanında seni, kavmimiz içinde gerçekten güçsüz biri olarak görüyoruz: Şayet yakınların olmasaydı seni taşıyarak öldürürdük! Sen bulunmaz bir kişi de değilsin.” demiştir.⁴⁰⁶

Hız. Şuayb’ın onlara anlattığı hakikatler ve yüzlerine karşı haykırdığı gerçekler onlarda hiç karşılık bulmamıştır. Onlar, sadece kendi çıkarlarını düşünmüşlerdir. Zaten kendilerini iyi insanlar olarak görmekteydiler.⁴⁰⁷ Bu elçi, kavminin kendisine karşı yaptığı kötülükleri

⁴⁰⁰ Hûd 11/87.

⁴⁰¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/419; Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 6/169.

⁴⁰² el-Bakara 2/93.

⁴⁰³ el-A’râf 7/90.

⁴⁰⁴ Mevdûdî, *Te’fîmu’l-Kur’ân*, 2/68.

⁴⁰⁵ Hûd 11/88,89,90.

⁴⁰⁶ Hûd 11/91.

⁴⁰⁷ Dinçtürk, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Şuayb*, 29.

önemsememiştir. Çünkü inkâr eden toplumlarda muhaliflerin söylemleri ve elçiye yapılan işkenceleri, ona, tebliğine ve kişiliğine zarar vermemiştir. Bu duruma bazı âyetlerde değinilmiştir. Hz. Şuayb, halkın tavrına karşı duruş sergilemiş, onlardan hiç korkmadığını ve çekinmediğini net bir dille ifade etmiştir.⁴⁰⁸ Kavmi, Hz. Şuayb'ın bu tutumunu hiç beğenmemiştir. Küstahlaşan bu millet, *“Allah'ına söyle, biz tehdit ettiğin azabı hemen göndersin.”*⁴⁰⁹ gibi laflar etmiştir. Hz. Şuayb, kavminin bu küstahlığından ötürü iman etmeyeceğini anlamış ve o milleti kendi cahilliğiyle baş başa bırakarak Eyke halkına gitmiştir. Eyke halkı da aynı Medyenliler gibi bir yaşam tarzını benimsemiştir. Hz. Şuayb, Medyen kavmine yaptığı davetin aynısını, Eyke halkına yapmıştır. Fakat Eyke halkı da Hz. Şuayb'a iman etmeyi reddetmiştir.⁴¹⁰ Bunun üzerine Hz. Şuayb, bu yeni kavme *“Allah'a itaatsizlikten kaçınmaz mısınız? Gerçekten ben size görevlendirilen emin bir elçiyim. Öyleyse rabbinize itaatsizlikten sakının ve bana tabi olun. Ben buna karşılık sizden hiçbir bedel istemiyorum Bunun karşılığı ancak Allah'tandır.”*⁴¹¹ gibi çağrılarda bulunmuştur.

Hz. Şuayb'ın kavmi, tartıda ve ölçüde hile yapmayı sürdürmüş ve insanların mallarını eksilterek satın almıştır. Ayrıca bu kavim başka insanların haklarına göz dikmiş ve adaletin sağlanmasına engel olmuştur. Yine toplumsal huzuru ve düzeni bozmuş ve cemiyette bozgunculuk yapmıştır. Bunların yanında Allah'ın ve Resûlünün uyarılarına kulak tıkamış ve inkârlarında ısrar etmiştir. Kur'ân'da bu duruma *“Ölçüyü eksiksiz uygulayın. Eksik tartarak insanlara haksızlık yapanlardan olmayın. Hakkaniyetle tartın. İnsanların haklarını hiç etmeyin ve onların mallarına göz dikmeyin. Yeryüzünde fesatlık yapmayın. Sizi ve geçmiş nesilleri yoktan var eden rabbinize saygı duyun.”*⁴¹² cümleleri ile temas edilmiştir. Bu toplumsal ticari hastalıklar, hemen hemen tüm toplumlarda az ya da çok hep var olmuştur. Bugün Müslüman türk toplumumuzda ise bunu anlaması daha kolay olmuştur.

Hz. Şuayb, önceki nebilerin üslubu gibi kavmini hidayete davet etmiştir. Bu görevi ile ilgili hiçbir ücret istemediğini açıkça belirtmiştir. Kavminin özel olarak yaptığı suçlardan vazgeçmelerini tavsiye etmiştir. Her işlerinde iyiyi ve doğruyu takip etmelerini istemiştir. Ancak sağlam bir sistemde iyiliklerin devreye gireceğini ve bununla oluşan bir düzende insanların adaletten sapmayacağına inanmıştır.⁴¹³ Hz. Şuayb'ın kavmi bu tebliğ karşısında *“Doğrusu sen büyülenmiş bir kişinin yalnızca bizim gibi bir insansın. Muhakkak ki sen sahtekâr bir kimsesin.”*⁴¹⁴ gibi lakırdılar etmiştir. O kavim bunları şüpheyile birlikte söylemiştir. Yani

⁴⁰⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 6/176.

⁴⁰⁹ Hûd 11/87.

⁴¹⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 8/83.

⁴¹¹ eş-Şuarâ 26/177-180.

⁴¹² eş-Şuarâ 26/181-184.

⁴¹³ Seyyid Kutub, *Fizîlâli'l-Kur'ân Kur'ân'ın Gölgesinde*, çev. Muhammed Emin Saraç vd. (İstanbul: Miraç Yayınları, 2021), 9/177.

⁴¹⁴ eş-Şuarâ 26/186.

maddî menfaatlerini kaybetme korkusu, dünyevileşme sevgisi, onları, Şuayb'ın bir elçi olup olmadığından şüphelenmelerine neden olmuştur.⁴¹⁵ Bu topluluk ardından Hz. Şuayb'a "*Biz senin söylediğin hakikatlere inanmıyoruz. Şayet hak olduğuna inanmamızı istiyorsan, gökten bize azap indir de görelim.*"⁴¹⁶ gibi tehditte bulunmuştur. Bu, apaçık bir meydan okuma olmuştur. Ama sonucunu bildikleri bir meydan okumadır. Çünkü daha önce böyle bir tehdidi ve meydan okumayı, Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Salih ve Hz. Lût'a karşı toplumları tarafından yapılmış ve sonuç hepsinde de aynı olmuştur.⁴¹⁷ Hz. Şuayb çok etkili bir konuşma yapmıştır. Hitabetinin bu denli güzel olması sebebiyle ona hatîbu'l-enbiyâ denilmiştir. Hz. Şuayb'ın bu etkili konuşması nedeniyle toplum onun büyülendiğini düşünmüştür. Onun, Allah'ın bir elçisi olabileceğini akıllarına getirmemişlerdir. Çünkü o millet, Hz. Şuayb'ın da kendileri gibi bir insan olduğunu düşünmüştür. Bundan dolayı da büyülendiği kanaatini benimsemiştir.⁴¹⁸

Hz. Şuayb, halkının bu inkârcı tutumu karşısında çok üzölmüştür. Meyden'lilerin olumsuz tutumundan sonra Eyke halkının putperestlikten vazgeçip kendilerini düzelteceğine dair inancı yok olmuştur. Bu yüzden Eyke halkında onun nebîliğini tasdik eden çok az insan çıkmıştır. Bu nedenle Hz. Şuayb, inananlarla birlikte tekrar Medyen'e dönmüştür.⁴¹⁹ Hz. Şuayb, kavminin olumsuz tutumuna rağmen hiçbir engel tanımadan tebliğini sürdürmüştür. Ancak kavmi, onun bu azmine karşılık, azgınlıklarını, kat be kat arttırmıştır. Öyle ki bozgunculuk yapmaktan vazgeçmemiş, yol keserek inananları elçiden uzaklaştırmaya devam etmiştir. O, kavminin bu tutumu karşısında halkına, "*Şayet siz iman etmiyorsanız bile iman edenlere karışmayın. Yaptığınız eziyetten vazgeçin. Daha önce gelen kavimlerin başlarına gelen akıbeti tefekkür edin.*"⁴²⁰ şeklinde seslenmiştir. Hz. Şuayb'ın ikazından huzursuz olan kavim ona "*Ey Şuayb, ya kendi anlattıklarını vazgeçer bize tabi olursun ya da biz sana iman edenleri de seni de beldemizden çıkartırız.*"⁴²¹ gibi bir tehdit yapmıştır. Ayrıca ellerinde bulunan eşyalara el koymakla da tehdit etmişlerdir.⁴²²

Bu söylemlerinin ardından kavmi, müminlere karşı tehditlerini ve eziyetlerini daha da arttırmıştır. Üstünlüklerini inananlara göstererek Hz. Şuayb'dan uzaklaşmalarını istemişlerdir. Elçiye tâbi olurlarsa başlarına gelecek sıkıntıları tek tek saymışlardır. İnananlar, her türlü baskı ve zorbalık karşısında inançlarından asla vazgeçmemiştir. Medyen ve Eyke halkının inkârlarında ısrarcı olması Hz. Şuayb'ın iman etmeleri yönündeki kanaatini sıfırlamıştır. Hz.

⁴¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 8/83.

⁴¹⁶ eş-Şuarâ 26/187.

⁴¹⁷ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Salah Bâesman vd. (Cidde: Dârü't-Tefsîr, 2018), 14/438.

⁴¹⁸ Dinçtürk, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Şuayb*.

⁴¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 12/560.

⁴²⁰ Hûd 11/88-89.

⁴²¹ el-A'râf 7/88.

⁴²² Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 4/505.

Şuayb, inananlar ve inkârcılar arasında hükmünü vermesi için Allah'ın yargısını devreye sokmuştur.⁴²³ Nihayet beklenen zaman gelip çatmış, o kavim için ilâhî karar devreye alınmıştır. Azap başlarına gelince sahip oldukları askerî, siyasî ve ekonomik güçleri onlara hiçbir fayda vermemiştir. Ancak Allah'ın rahmeti, Hz. Şuayb ve beraberinde iman edenleri korumuştur.⁴²⁴ Beklenen an gelip çatmış ve yer büyük bir sarsıntıyla sallanmıştır. Sanki Medyen halkı orada hiç yaşamamış gibi yok olup gitmiştir. Sarsıntı hiç beklemedikleri bir anda onları yakalamış ve kaçacak yerleri de kalmamıştır.⁴²⁵ Bu konu, bazı ayetlerde anlatılmıştır.⁴²⁶

Allah'ın önlerine serdiği nimetlere şükredecekleri yerde kendilerini alçak duruma düşürmüşlerdir. Madde karşısında küçülmenin cezasını, çok ağır bir şekilde ödemişlerdir.⁴²⁷ Medyen halkının her şeyi kendilerinden bilmeleri ve böbürlenmelerinin ardından helak edilmeleri, o bölgede yaşadıklarına dair bir emare bile olmaması, ne kadar aciz olduklarının kanıtı olmuştur. Hz. Şuayb, Medyen halkı helâk olurken arkasına bile bakma gereği duymamıştır ve bu nebî onlar için, “yakıcı azabın vakti gelip Medyen halkı tarumar olurken Şuayb peygamber, inkârcılara sırtını döndü ve Ey halkım! Ben sizlere Allah'ın ilettiği haberleri duyurdum ve nasihat ettim. Bundan sonra inkârcı bir kavme nasıl merhamet ederim?” demiştir.⁴²⁸

Eyke kavminin akıbeti, Medyenlilerin akıbetinden çok daha farklı olmuştur. Eyke halkı, Hz. Şuayb'ın uyarılarını dinlememiş ve gün geçtikçe azgınlıklarını arttırmışlardır. Onlar bu kutlu nebîyi büyücülük ve yalancılıkla suçlamışlar ve diğer kavimlerde olduğu gibi gökten bir azap indirmesini Hz. Şuayb'tan istemişlerdir. Böylelikle onun yalan mı doğru mu söylemediğini kontrol etmek istemiştir.⁴²⁹ Eyke'lilerin beklediği azap, gelip çatmıştır. Bunun üzerine hava sıcaklığı yükselmeye başlamış, sıcaklık arttıkça daha da yakıcı hale gelmiştir. Eyke halkı, artık bunalmaya başlamış ve ne yapacaklarını şaşırmıştır.⁴³⁰ Bu halk serinlemek için gölgelere çekilmiş ise de bu bile fayda vermemiştir. Rivâyete göre bu sıcaklık bir hafta sürmüştür. Halk bir hafta boyunca serinlemek için çeşitli yöntemler geliştirmiş ancak bunların hiçbirini fayda vermemiştir. Gökyüzünde siyah bir bulut belirmiş ve güneşin önünde gölgelik oluşturmuştur. Eyke halkı, serinlemek için hep birlikte bu bulutun altında toplanmıştır. Fakat bu, Eyke halkının zannettiği gibi gölgelenilecek bulut olmamış, bekledikleri azabı taşıyan bulut

⁴²³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 4/501; Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil Fi't-Târih Tercümesi*, çev. Ahmet Ağırakça vd. (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2008), 1/136.

⁴²⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 6/177; İhsan Süreyya Sırma, *Müslümanların Tarihi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 1/1/239.

⁴²⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 4/506.

⁴²⁶ İbn-i Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/448.

⁴²⁷ Ertuğrul, “Kur'ân'da Helâk Olan Kavimlerde Suç-Ceza Uyumuna -II-”, 152,153.

⁴²⁸ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, 3/198-203.

⁴²⁹ Cüneyt Eren- Muharrem Yıldız, “Kur'ân-ı Kerim ve Kitâb-I Mukaddes'te Şuayb Aleyhisselam” 2/3 (2002).

⁴³⁰ Taberî, *Tarih-i Taberî*, 1/323.

olduğunu nice sonra anlamıştır. Bütün halk, bulutun altında toplanmış ve bulut ateş olup Eyke halkının üzerine yağmıştır. Böylece Hz. Şuayb'dan alaylı bir tavırla istedikleri azap, ateş olup onların üzerine yağmıştır.⁴³¹

Ticari hayatta insanları aldatan Eyke halkına aldatıcı bir bulut ile azap yüklenmiştir. Onlar, o buluttan rahmet beklerken üzerlerine ateş yağmıştır.⁴³² Seyit Kutub, Eyke'lilerin helak süreciyle ilgili şu cümleleri kurmuştur. İlk önce Şuayb kavmini boğucu, solukları kesen ve göğsü sıkıştıran bir sıcaklık sarmıştır. Sonra gökte oluşan bulutlar sebebiyle gölgelenmiş ve ferahlamışlardır. Müteakiben kulakları sağır eden kuvvetli bir gök gürültüsüyle beraber yıldırım ve şimşek çakmıştır. Bunun üzerine Şuayb kavmi korkudan tir tir titremiş ve sonunda onlar yok olup gitmiştir.⁴³³

2.1.5. Firavun ve Benî İsrâil

Kur'ân'da, Firavun ve İsrâiloğulları'na sıklıkla vurgu yapılmaktadır. Firavun, yaşadığı dönemde mutlak yetki sahibi olarak, İsrâiloğullarını köleleştirip onlara zulmetmiştir. Elindeki gücü insanların ıslahı için değil kendi otoritesini sağlamlaştırmak için kullanmıştır. Ancak gücün esiri olmak her zaman insanlar için hüsrân olmuştur. Bu durum mutlak bir gücün, merhamet ve adaletle dengelenmediğinde kaçınılmaz yıkımlara yol açtığını göstermektedir.⁴³⁴ Tarihe göre firavun, Hz. Yusuf'tan sonra M.Ö. 2500-2200 yılları arasında hüküm süren 18-21 ailelerden oluşmaktadır. Bu dönemde Hz. Musa ve Hz. Harun elçi olarak o topluma gönderilmiştir.

2.1.5.1. Firavun

Firavun kelimesi, böbürlenmek, kuvvetlenmek, uzamak, azmak, zorba olmak, anlamlarından kullanılmaktadır.⁴³⁵ Tarih boyunca firavun hep kötülük çağrıştıran bir lakap olmuştur. Hatta kötü insanlar için ondan mülhem, firavunlaştı gibi bir ifade bile kullanılmaktadır. Arapça'ya Süryanice veyahut da İbranice'den nakledildiği rivâyet edilen firavun kelimesi, önceki dönemlerde hanedanlığın ifade edilmesinde kullanılmıştır. Daha sonra bu kelime anlam kaybına uğramış ve kralların ismi veya adının önünde bir ünvan olarak kullanılmıştır.⁴³⁶

⁴³¹ Yazır, *Hak Dini*, 6/306; Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, 1/19; Eren- Yıldız, "Kur'ân-ı Kerim ve Kitâb-I Mukaddes'te Şuayb Aleyhisselâm", 128.

⁴³² eş-Şuarâ 26/129.

⁴³³ Kutub, *Fizılâl-İl-Kur'an*, 11/103.

⁴³⁴ Hüseyin Yakar, "Kur'ân'da Firavunun Dinî Konumuna Dair Âyetler Bağlamında Tefsir Kaynaklarının Değerlendirilmesi", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 53 (2020), 121; Ertuğrul, "Kur'ân'da Helâk Olan Kavimlerde Suç-Ceza Uyumu -II", 154,155.

⁴³⁵ Cürçânî, *Arapça-Türkçe terimler sözlüğü*, 833.

⁴³⁶ Ömer Faruk Harman, "Firavun", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/118.

Eski Mısır kültüründe firavunlar hem kral hem de tanrının yeryüzündeki temsilcileri olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle ilâh olarak kabul edilmekteydiler. Mısır mitolojisinde en önemli tanrılarından biri olan Ra'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak kabul edilen firavunların, tanrıların kanını taşıdıklarını düşünölmüş ve kanlarını bozmamak için kendi kız kardeşleriyle evlenmişlerdir.⁴³⁷ Bu sapkın düşünce üzerine hareket eden firavunlar, zalim ve kendini beğenen insanlar olarak tarih sahnesinde yer edinmiştir. Ben-i İsrâil'e zulmeden ve Hz. Mûsa döneminde tahtta bulunan firavunun ikinci Ramses olduğu belirtilmektedir. Ancak Kur'an'da bahsedilen ve denizde boğulan firavun, yalnızca Hz. Mûsa dönemindeki firavunu ifade etmekte ve ailesi, askerleri ve kavmiyle birlikte anılmaktadır.⁴³⁸

Bu bağlamda, firavun karakterinin Kur'an'da sadece geçmişte yaşamış bir figür olmanın dışında, kibrin, ahlâki sapkınlığın ve zulmün bir sembolü olduğu göstermektedir. Onun kendini ilâhlaştırması, zulmün hâkim olduğu bir yönetim anlayışını benimsemesi ve sosyal adaletten yoksun olması, Kur'an'ın kıssalar bağlamında vermek istediğı genel ahlâk öğütlerinin dikkat çekici örneklerinden biridir. Firavun özelinde vuku bulan bu olumsuz hareketler, iş, ticaret ve yönetim sahalarında ahlâki ilkelerden ayrılmanın kişisel ve sosyal felaketlere nasıl sebep olduğu belirgin bir şekilde göstermektedir. Bu bağlamda firavun kıssası, Kur'an'ın istediğı ahlâki ve adil bir sistemin yalnızca etik kurallara sıkı sıkıya sarılarak oluşturulabileceğinin en belirgin delillerini bize göstermektedir.

2.1.5.2. Hâmân ve Kârûn

Firavunun veziri olarak görev yapan Hâmân, aynı zamanda dini bir kimliğe sahiptir. Hâmân, Kur'an'da altı yerde geçmekte ve firavunun yanında önemli bir görevi bulunmaktadır. Hâmân ismi, belirli bir kişiyi ifade etmesinin ötesinde Amon kültüründen doğan bir ünvan olması da ihtimal dahilindedir.⁴³⁹ Amon, önceki aileler döneminde önemli olan fakat firavunlar döneminde varlığını iyice hissettiren bir ilah olarak bilinmektedir. Firavun döneminde Amon rahipleri, etkilerini arttırarak ülkenin ekonomisinde etkin bir rol kastetmiştir. Bunlar, hazine ve ordudan sorumlu tutulmuş ve aynı zamanda Mısır hükümdarlarının baş rahibi olmuştur. Amon rahipleri, ülkede giderek güçlenmiş öyle ki hazine, siyaset ve inşaat alanlarında çok etkin roller üstlenmişlerdir. Mesela Firavunun Hâmân'dan iki kule yapmasını istemesi, bu alanda söz sahibi olduklarının bir göstergesi sayılmaktadır. Din adamları, ülkede bu denli bir öneme ve etkiye

⁴³⁷ Erkan Ayçiçek, "Helâk Edici Yedi Şey" Hadisinin Tetkiki (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 37.

⁴³⁸ Seyyid Sancak, Süreç, Yapılaşma ve Model Bağlamında Kur'an'da Firavun Tipolojisi (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014).

⁴³⁹ Şaban Kuzgun, "Hâmân", TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/436.

sahip kılınmıştır. Bundan dolayı Amon, firavundan sonra ülkede ikinci adam konumunda olmuştur.⁴⁴⁰

Bu ifadeler, Firavunun kendisini ilah olarak gördüğü, bu bağlamda bir ilahın başka bir ilah ya da kendisini ilah gibi gören birilerinden emir alması olanaksız olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Hâmân'ın, esasen Firavunun veziri veya mimarı olduğu söylenebilir. Firavun'un Hâmân'a kale inşa etme görevi vermesi, Hâmân'ın devlet işlerinde önemli rol oynaması olarak görülmüştür.⁴⁴¹

Karûn, Hz. Mûsanın halkından yani Benî İsrâil'den olup zenginliğiyle öne çıkmıştır. Rivâyetlere göre Firavunun haznedarlığını yapmış ve serveti o kadar çoğalmış ki sadece hazinelerinin anahtarlarını bile büyük bir deve sürüsü taşımıştır.⁴⁴² Allah, Kur'ân' bu konuyla ilgili âyette, *“Karûn, Mûsa'nın halkındandı. Onlara karşı haddini aşmıştı. Biz ona o kadar çok servet vermiştik ki o hazinelerin anahtarlarını kuvvetli ve güçlü bir topluluk zorlukla taşıyabiliyordu. Karûna halkı 'Haddini aşma! İdrak et ki Allah haddi aşanlardan hoşlanmaz' demiştir.”*⁴⁴³ buyrulmaktadır. Bu bağlamda Firavun elinde bulundurduğu gücü ekip olarak elde etmiştir. Bu ekibin mali işler bölümünü ise âyetten de anlaşılacağı üzere Karûn üstlenmiştir.⁴⁴⁴ Allah, Kur'ân'da zenginliğini artırmak için yarışan ve lüksten başka bir şey düşünmeyen insanların durumunu, Kârûn üzerinden gözler önüne sermektedir. Âyetlerde Karûnla ilgili üç temel meseleden bahsedilmiştir. Birincisi, Karûn'un varlıklı olması, ikincisi insanlara eziyet etmesi, üçüncüsü kibirli olmasıdır. Zenginlik ve kibir insanı şımarıklığa sürüklemektedir.⁴⁴⁵

Bir diğer âyette, *“Rabbini sana lütfettiği servette âhireti ara, dünyadaki payını da ihmal etme Rabbini sana nasıl lütufta bulundursa sen de öyle ondan lütfet. Dünyadaki düzeni bozma, çünkü Allah, bozgunculardan hoşlanmaz.”*⁴⁴⁶ buyurmaktadır. Bu âyet dünyada bolluk içerisinde yaşayan zenginlerin fakirlere lütufta ve ihsanda bulunmaları gerektiği bildirmektedir. Bunun farkında olunmaması yeryüzündeki ekonomikten kaynaklı fesadı arttırmakta ve mala bağlı toplumsal sınıfların oluşmasına sebep olmaktadır.⁴⁴⁷ Kur'ân, Karûn'un bu gerçeklikten uzaklaştığını servetinin gözünü kör ettiğini anlayamadığını ona hatırlatmıştır. Öyle ki malını, Allah'tan değil kendi zekâsı yüzünden elde ettiğini, düşünme noktasına gelmiş ve bu da onda

⁴⁴⁰ Vecdi Akyüz, *Kur'ân'da Siyasî Kavramlar* (İstanbul: Kitabevi, 1998), 440,441; Mürüvvet Kurhan, “İmparatorluk Tanrısı Amon”, *Belleten* 59/226 (1995), 501,502.

⁴⁴¹ Sancak, *Süreç, Yapılaşma ve Model Bağlamında Kur'ân'da Firavun Tipolojisi*, 9.

⁴⁴² Harman, Ömer Faruk, “Karûn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/519-520.

⁴⁴³ el-Kasas 28/76. Ayrıca bk. el-Ankebût 29/39, el-Mü'min 40/24.

⁴⁴⁴ Sancak, *Süreç, Yapılaşma ve Model Bağlamında Kur'ân'da Firavun Tipolojisi*, 10.

⁴⁴⁵ Bayraktar Bayraklı, *Âyetlerin Işığında İman, ibadet ve Ahlak Üzerine Sohbetler* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2000), 71.

⁴⁴⁶ el-Kasas 28/77.

⁴⁴⁷ Bayraktar Bayraklı, *Âyetlerin Işığında İman, ibadet ve Ahlak Üzerine Sohbetler* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2000), 73.

fakirlere merhamet edilmesine dair duygunun yok olmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁴⁸ Allah, Kur’ân’da eski kutsal kitaplarda mallarını helal yoldan kazanmalarını gerektiğini insanlara emretmiş, fakat aynı zamanda malını harcama noktasında da insanlara bazı sorumluluklar yüklemiştir. İnsan, malını harcarken çok israfa kaçmamalı veya cimrileşmemelidir. İkisi arasında bir yol, benimsemelidir.⁴⁴⁹

Karûn örneği üzerinden insanların zenginliğin gerçek sahibinin Allah olduğunu ifade etmektedir. Servet sahibi olanların merhamet duygusunu ikinci plana atmaları durumunda ortaya çıkabilecek bazı sorunlara burada temas edilmiştir. Mesela serveti kazanırken diğer insanlara zarardan kaçınmayı ve harcarken de fakirin hakkının ihmal edilmemesi özellikle belirtilmiştir. Kur’ân, merhamet ve zenginlik arasındaki dengenin kurulmasını emretmekte, maddî imkânların toplumsal düzenin sürdürülebilirliği için kullanılmasını salık vermektedir.⁴⁵⁰

2.1.5.3. Bütün milletlerin şımarıkları mele’ ve mütref

Kur’ân’da geçen “mele’” sözcüğü sosyolojik ve siyasî anlamla dikkat çekmektedir. Mele’ sözcüğü, Kur’ân’da genellikle olumsuz anlamda ve bağlamda kullanılmaktadır. Buna göre mele’, sözüne itibar edilen, saygın, sevilen, hükümdarın yanında bulunan ve işlerinde krala yardımcı olan topluluk gibi anlamları ifade etmektedir.⁴⁵¹ Siyasî olarak mele’ ise firavunun yanında önemli bir konuma sahip bir kesimi vurgulamaktadır. Kur’ân’da bunun için, “*Firavun, yanında bulunan saygın kişilere, ‘bu güçlü bir büyüçüdür. Büyü yapıp sizi yaşadığınız yerden çıkarmak istiyor. Bu konuda sizin düşünceniz nedir?’ diye danıştı*”⁴⁵² buyrulmaktadır. Anlaşıldığı üzere Firavun, Hz. Mûsâ’yla ilgi meselelerde danışmanların görüşlerine başvurduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle mele’, firavunla rahat bir iletişim kuran, karar almasına yardımcı olan önemli bir zümreyi ifade etmektedir.⁴⁵³ Güçlü yönetimlerde danışmanlar sınıfı hep olmuştur.

Firavun, dünya üzerinde kendisini ilah zanneden bir hükümdar olarak tarihte bilinmektedir. Bu düşüncesini açıkça halkına yansıtmış, otoritesini iyice sağlamlaştırmış ve gücüne güç katmıştır. Ülkesindeki siyasi sistemi bu anlayışına göre düzenlemiş ve merkezî bir yönetim kurmuştur.⁴⁵⁴ Geleneksel liderlik anlayışına sahip olan Firavun, devletin en üst adresini ihraz etmektedir. Geleneklerin ön planda olduğu ve kutsandığı bu sistemde insanlar, kendi

⁴⁴⁸ Râzî, *et-Tefsîrû’l-Kebîr*, 25/13.

⁴⁴⁹ Sancak, *Süreç, Yapılaşma ve Model Bağlamında Kur’ân’da Firavun Tipolojisi*, 11.

⁴⁵⁰ Yusuf Macit, “Psiko-Sosyal Açıdan Karûn Kıssası (Ekonomik Olguların Tutum ve Davranışlara Etkisi)”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/3 (2013), 37.

⁴⁵¹ İbrahim Çelik, “Mele’”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/36; Vecdi Akyüz, *Kur’an’da Siyasî Kavramlar* (İstanbul: Kitabevi, 1998), 190.

⁴⁵² eş-Şuarâ 26/34.

⁴⁵³ Çelik, “Mele’”, 36.

⁴⁵⁴ Zeki Arslantürk- M. Tayfun Amman, *Sosyoloji / Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2020), 177; Sancak, *Süreç, Yapılaşma ve Model Bağlamında Kur’ân’da Firavun Tipolojisi*, 25.

çıkarları doğrultusunda gelenekleri kullanarak yorumlamış ve neticede kişisel otoritelerini oluşturmuşlardır. Böylesi emir gücüne dayalı sistemlerde kanunların hâkimiyetten değil, fakat geleneklerin öne çıkardığı liderler sultanının hakimiyetinden bahsedilmektedir. Bu şartlara göre verilen emirlere sorgusuz itaat etmek, bu yönetimlerde temel kuraldır. Bu, Firavun'un inandığı her şeyi, halkının da kabul etmesi demektir.⁴⁵⁵

Bu sistemler, tabiatları gereği düzenlerini ancak baskı, zorbalık ve zulümle sürdürmektedir. Böyle düzenlerde eşitlik, adalet, özgürlük ve hak gibi unsurların hiçbir karşılığı ve anlamı yoktur. Çünkü bu düzen halkı yaşatma düşüncesinden ziyade liderlerin korunmasını, refah içinde yaşamasını ve düzenin korunmasını sağlamak hedeflenmektedir. Bu düzenlerde güçsüzün hiçbir hakkının bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı eşitlik ve hak gibi unsurlar önemlerini yitirmektedir.⁴⁵⁶ Kurduğu bu sistemin devam etmesi için firavun, farklı bir siyaset izlemiştir. Bu düzende halkını çeşitli gruplara ayırmış ve sıkıntı oluşturabilecek kişileri baskı ve zorbalıkla etkisizleştirmiştir. Öyle ki gördüğü bir rüya üzerine grupların etkisizliğini sürekli kılmak için çocukları dahi öldürmekten çekinmemiştir. Firavun'un bütün bunları tek başına yapmasının imkân dahilinde değildir.⁴⁵⁷ Seçkinlerden oluşan siyasî grupların toplum üzerindeki etkisinden ziyade, Firavunun alacağı kararlarda etkin bir rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Yanında bulunan mele'nin aldığı kararlarda firavunu yönlendirmesi bunun açık bir göstergesi olmaktadır. İslâm'ın ya da Kur'an'ın yönetim anlayışında böyle olumsuzluklar bulunmamaktadır.⁴⁵⁸ Firavunun yanındaki mele' sınıfını, bugünkü sistemle kıyaslanırsa üst düzey bürokratlar, sermaye sahipleri, halkı etkileme hususunda yazarlar, sanatçılar, gazeteciler ve din adamları gibi gruplardan bir mele' olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar, menfaatleri için Firavun'un düzeninin devam etmesinde ona yardımcı olmaktadır. Firavun sisteminde adalet, eşitlik ve din gibi her türlü olumlu müsbet çağrılarını yanındakilerin çıkarlarına dokunduğundan bahsedene karşı çıkmışlardır.⁴⁵⁹ Zaten elçilerin tebliğine en baştan olumsuz yanıt verenler de işte bu grupların elemanlarıdır.

Kur'an'da mele' ve Mütref karşısında bir de Benî İsrâil'den bahsedilmektedir. Kur'an'da İsrâil sözcüğü, Hz. Yakup'un bir diğer lâkabı olarak anılmaktadır.⁴⁶⁰ Hz. Yakub'un soyundan gelenler, Mısır'da ve Mısır'dan çıktıktan sonra İsrâil ve Benî İsrâil olarak anılmıştır.

⁴⁵⁵ Sancak, *Süreç, Yapılaşma ve Model Bağlamında Kur'an'da Firavun Tipolojisi*, 25; İbn Kesîr, *Hadislerle Tefsîr*, 11/6217.

⁴⁵⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, 4/158.

⁴⁵⁷ Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî İbni Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 2004), 1/178; Ali Şeriatî, *Dine Karşı Din*, ed. Hicabi Kırlangıç- Derya Örs, çev. Doğan Özlük (Ankara: Fecr Yayınları, 2009), 43.

⁴⁵⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 4/537 Ayrıca bk. Arslantürk- Amman, *Sosyoloji / Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler*, 326.

⁴⁵⁹ Sancak, *Süreç, Yapılaşma ve Model Bağlamında Kur'an'da Firavun Tipolojisi*, 26.

⁴⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 2/425.

Kur'ân'da Hz. Yakub'un soyundan gelenleri ve Mûsa peygamberin şeriatına tabi olanları belirtmek için Benî İsrâil, Hâdû, Hûd ve Yehûd terimleri de kullanılmaktadır.⁴⁶¹ Her ne kadar Benî İsrâil ve Yahûdî sözcükleri beraber zikredilse de İslâm kaynaklarında Benî İsrâil, Hz. Yakup'un soyundan gelen ve Hz. Mûsa'yla Mısır'dan çıkarılan ve Allah'a söz verenler için kullanılmaktadır. Yahûdî sözcüğü ise aynı dine mensup olanların yanı sıra, başka dinlerden gelip kendi dinlerine katılanları da kapsamaktadır. Kur'ân'da her iki terim de kullanılmaktadır. Ancak Benî İsrâil ifadesi genellikle İslâm'dan önce gerçekleşen olayları haber vermek için kullanılmakta, buna karşın Yahûdî sözcüğü ise daha çok İslâm'ın hâkim olduğu dönemlerdeki olayların aktarımından neşet etmektedir.⁴⁶²

İlk elçilerden günümüze kadar geçen sürede görüyoruz ki Allah'ın en çok ihsanda bulunduğu ama buna karşılık en fazla nankörlükle karşılaştığı millet, Benî İsrâil olmuştur. Yine kendilerine gelen elçilere inanmayan hatta onları öldüren, çirkin işleri ve kötülüğü kendilerine şiar edinen millet de yine onlar olmuştur. Bu tutumları sebebiyle sıkıntılara gark olan en belirgin halk da yine Benî İsrâil olmuştur. Dahası Helâk olan kavimler içerisinde Benî İsrâil farklı bir süreçten geçmiştir. Diğer kavimlerdeki tufan, deprem ve rüzgâr gibi helâkler devreye alınmışken bunlar da manevî sıkıntılarla boğuşturulmuştur.⁴⁶³ İnanç sisteminde hiyerarşinin bozulması, sapkınlığa götüren hareketlere girişilmesi sonucu gazaba ve lanete uğramalardır. Ayrıca başlarından toplumsal sıkıntılar, ruhsal bunalımlar, ülkelerinin yakılıp yok edilmesi, sürgün edilmeleri gibi şeyler Benî İsrâil'in yaptıkları suçların bu dünyadaki karşılıkları olmuştur.⁴⁶⁴

Kur'ân'da Ben-i İsrail'e geniş bir yer verilmiştir. Bunun bazı sebepleri Hz. Mûsa ve firavun arasındaki diyalog hariç, yirmi surede Yahûdilik ve Benî İsrâil'den bahsedilmektedir. Özellikle Bakara ve A'râf sureleri, bu konu da oldukça geniş bilgiler vermektedir. Kur'ân'ın Benî İsrâil'den bu denli bahsetmesinin en büyük nedeni müslümanların yahûdileşmelerini önlemek ve onları yaptığı hataların tekrarlamamasını sağlamaktır.⁴⁶⁵ Bunlardan Âraf sûresi Mekki bir suredir ve Mekke toplumunda, iddiaların aksine bir Yahudi kolonisinin ya da cemaatinin olduğunu kanıtlamaktadır. Aksi durumda Allah madûma hitap etmiş gibi olacaktır. Mekke'de Yahûdi yoksa ey Yahûdiler demiş olacaktır.

⁴⁶¹ Ömer Faruk Harman, "İsrâil (Benî İsrâil)", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/193.

⁴⁶² Salime Leyla Gürkan, "Kur'ân'a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları'nın Seçilmişliği Meselesi", *İslam Araştırmaları Dergisi* 13 (2005), 32.

⁴⁶³ Erkan Ayçiçek, "Helâk Edici Yedi Şey" *Hadisinin Tetkiki* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 40.

⁴⁶⁴ Mustafa Soykök, *Hadislerde Anlatılan Helâk Olmuş Topluluklar* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 52.

⁴⁶⁵ Gürkan, "Kur'ân'a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları'nın Seçilmişliği Meselesi", 32.

2.2. KUR'ÂN'IN ÖNERDİĞİ İŞ, TİCARET VE YÖNETİM AHLÂKI

İslâm'ın başlıca özellikleri arasında tek Allah inancının ardından insanların kendini ahlâki olarak geliştirmesi bulunmaktadır. İnsan, ahlâki olarak kendini düzeltmediği takdirde hırslarının ve heveslerinin esiri olacaktır. Bundan dolayı Hz. Muhammed, İnsanların en güzeli ahlâk bakımından en güzel olanıdır; buyurmuştur. Yine o, başka hadislerinde, kendisinin de güzel ahlâki ikmal etmek için geldiğini söylemiş ve çirkin, kötü ahlâktan Rabbine sığınmıştır⁴⁶⁶ buyurmaktadır. Bunun için İslâm'ın temelini, insanların ahlâklılı olup olmaması oluşturmaktadır. Yaptığımız ibâdetlerin amacı, insana ahlâki vasıfları kazandırmaktır. Saîd Halim Paşa bu durumu ifade etmek için, bir mümin ahlâkını imanından, sosyal düzenini ahlâkından, siyasetini de sosyal düzeninden almaktadır⁴⁶⁷ cümlelerini kurmuştur. Bu ifadeler, ahlâkın günlük hayatta ne denli önemli ve birbirine bağlı olduğunu göstermektedir. Oysa bugün ahlâkın etkin olmadığı, pasif olduğu nice imanlı insanların, olumsuz tutumlarının İslâm'a verdiği zararlarla boğuşmaktayız.

İnsan, her daim Allah'ın gözetiminde olduğunu bilmeli ve tüm hayatını ona göre dizayn etmelidir. Yaptığı ve yapacağı her davranış, Allah'ın rızasını kazanmaya yönelik olmalıdır ki ibâdet niteliği kazanabilsin.⁴⁶⁸ Hz. Nebî, insanların hayatının her alanında bu şuurun hâkim olmasının elzem olduğunu, Cebrâil'in (a.s.) ihsan nedir? Sualine verdiği "Görüyorsunuzcasına Allah'a ibâdet etmendir. Sen onu görmeden bile Allah seni görmektedir." cevabıyla göstermiştir.⁴⁶⁹ Bu şuurla yapılan ticaret ve iş ahlâkı hem bu dünyada hem de âhiret hayatında insana kârlı bir kazanç sağlayacaktır.⁴⁷⁰

2.2.1. İş Ahlâkı

İnsanların, çalışma ve iş hayatında dürüstlük, sorumluluk, adâlet ve insana saygı gibi bazı ahlâki kuralları, insan ve toplum sağlığı için benimsemesi gerekmektedir. Sosyal düzenin sağlanması bakımından iş ahlâkı, sadece kanunlarla değil, insanların içselleştirdiği ahlâki prensiplerle şekillenmelidir.⁴⁷¹ Kur'ân, iş ve çalışma hayatına dair prensipler vazetmiştir. Bunların uygulanmasının gerekliliğini de vurgulamıştır. Bunlara uymayan topluluklardan bazılarını da helak etmiştir. Bu bağlamdaki bir âyet metnine فَإِذَا فُضِّيتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ

⁴⁶⁶ Ebû Abdullah Buhârî Muhammed bin İsmail bin İbrahim bin el-Muğîre bin Berdizbeh el-, *Sahih-i Buhârî*, thk. İzzeddin Dullî vd. (Beyrut: Darül-Kütübil-İlmiyye, ts.), "Edeb", 39; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahih*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Daru'l-Hadis, ts.), "Da'avât", 126 Ayrıca bk. Muvatta, "Husnü'l Halk", 8, Köse İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı.

⁴⁶⁷ Saîd Halim Paşa, *Buhranlarımız*, ed. M. Ertuğrul Düzdağ (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995), 165.

⁴⁶⁸ Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı*, 16. Ayrıca bk. ez-Zâriyât 51/56.

⁴⁶⁹ Buhârî, "İmân" 37.

⁴⁷⁰ Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı*, 16.

⁴⁷¹ Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı*, 15.

وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ şeklinde yer verilmiştir. Bazı meâl sahipleri “Namaz

bitince artık yeryüzüne dağılın ve Allah’ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah’ı çokça anın. Umulur ki felaha ulaşırsınız.”⁴⁷² şeklinde anlamlandırmıştır. İslâm, müminlerin çalışma hayatına ve elde edecekleri kazançlara asla bir sınır koymamıştır. Bu anlamda İslâm, diğer dinlerde farklı olup belirli bir günü ibâdet için ayırmamıştır. Böyle bir gün ayırmadığı gibi, o gün çalışmanın uygun olmadığını da belirtmemiştir.⁴⁷³ İslâm’da insanların ibâdetten sonra tekrardan işlerine devam etmeleri emredilmektedir. Allah, namazdan sonra rızıklarını temin etmeleri için müminlerin işlerinin başına dönmelerine izin vermiştir.⁴⁷⁴ İslâm’da iş ahlâkı, yalnızca adalet ve dürüstlük gibi temel ilkelerle sınırlı kalmamakta, buna mukabil ibâdet şuuruyla yapılmasını tavsiye etmektedir. Bu durum, iş ahlâkının yalnızca manevî bir vecibe olarak değil aynı zamanda dinî bir sorumluluk olarak da algılanmasını gerektirmektedir. İş ahlâkının bu şekilde ibâdet bilinciyle bütünleşmesi ve hayatımızda yer alması, insanların bireysel yaşamlarında bir ahlâki standardın oluşmasına zemin hazırlayacaktır.⁴⁷⁵

Kur’ân’da helak olan toplumların sadece inançlarından dolayı değil, bunun yanında sosyal hayatta yaptıkları ahlâk dışı davranışlarla da helâki celbettikleri görülmektedir. Bu bağlamda özellikle Meyden halkı, ticaret hayatında ölçüde ve terazide haksızlık yaparak insanların haklarını çalmak gibi iş ahlâkına ters düşen tutumlar sergilemiştir.⁴⁷⁶ Benzer şekilde Semûd kavmi, zulüm, kibir ve emek hırsızlığına bağlı bir toplumsal sistem benimsedikleri için helâke sürüklenmiştir.⁴⁷⁷ Yine bu bağlamda, Hz. Lût’un kavminin helâk olmasında yalnızca iffetsizlikten dolayı değil bunun yanında ekonomik yozlaşmanın da etkili olduğu görülmektedir.⁴⁷⁸ Bu misaller, Kur’ân’ın ekonomik alandaki ahlâki kuralların yalnızca kişisel erdem değil, sosyal varoluşun ana unsurunu ortaya koymuştur. Dinimiz, iş ahlâkı ve ibâdet arasında önemli bir ilişki kurarak adalet, sorumluluk ve dürüstlük ilkelerini önemsemeyen toplumların sonlarının hüsrana olacağını bildirmiştir. Bu doğrultuda helâk kıssaları, önceki ümmetlerin başına gelenleri aktarmanın yanı sıra, çağımız toplumlarına yol gösteren sosyal bir uyarı niteliği taşımaktadır.

⁴⁷² el-Cum’a 62/10.

⁴⁷³ Berrak Kurtuluş, “İş Ahlâkı: Geçmişte ve Günümüzde”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* 50 (2010), 748.

⁴⁷⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 6/309.

⁴⁷⁵ Kurtuluş, “İş Ahlâkı: Geçmişte ve Günümüzde”, 47-50.

⁴⁷⁶ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 3/194,195.

⁴⁷⁷ Ebü’l-Hasen Alî bin Muhammed bin Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *En-Nükt ve’l-Uyûn- Mâverdî Tefsîri*, thk. Seyyîd İbn Abdûlmaksûd b. Abdurrahîm (Beyrut-Lübnan: Darül-Kütübil-İlmiyye, 2009), 6/281.

⁴⁷⁸ İbn-i Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 6/276.

2.2.1.1. Dürüstlük ve güvenilirlik

İş hayatında bireysel ve toplumsal yararın üst düzeyde sağlanabilmesi ancak dürüstlüğün ve güvenilirliğin temin edilmesiyle mümkün olacaktır. Dürüstlük ve güvenilirlik gibi özelliklerden uzak olunması, kısa vadede dünyalık kâr sağlasa da uzun vadede bazen toplumların felâketine yol açmaktadır. Dürüstlüğü ve güvenilirliği dikkate almayan bireyler ve toplumların, hiç beklemedikleri durumlarda felâketlerle karşılaşması kaçınılmaz olmuştur.⁴⁷⁹ Tarihte bunun örnekleri bulunmaktadır. Kur'ân'da bu örneklerden bazılarına temas edilmiştir. Bir âyetle, *“İnsanları Allah'a davet eden, salih amel işleyen ve “Ben Müslümanlardanım” diyenden daha güzel sözlü kim olabilir?”*⁴⁸⁰ buyrulmaktadır. İnsanların fiilleri ve sözleri arasında bir tutarlılık olmalıdır. Güven duygusu, sadece kişisel bir olgu değil aynı zamanda toplumsal bir değerdir. Çünkü insanların hak olana çağırılması nasıl bir sorumluluk ise, aynı şekilde iş hayatında da ahlâki ilkelere bağlı kalınması ayrıca bir sorumluluktur. İnsan, bu davranışını sözde değil özde göstermelidir. Bu bağlamda, iş ve çalışma düzeninde bireylerin kişisel çıkarları ve konumları dikkate alınmamalıdır. Bunun yerine ticaret ve iş ahlâkı, doğruluk ve adalet prensipleri üzerine inşa edilmelidir. Bu, toplumsal ve bireysel güvenin temelini oluşturacaktır.⁴⁸¹

Kur'ân'da çalışma ve iş hayatına dair bazı vurgular vardır. Bunlardan birinde *“O halde sizinle tevbe edenlerle birlikte emrolunduğun gibi dosdoğru ol! Aşırı da gitmeyin. Çünkü O, sizin yaptıklarınızı çok iyi görendir.”*⁴⁸² buyrulmaktadır. Hz. Nebî bu âyetin önemini çok iyi kavramış ve bu bağlamda *“Hûd sûresi beni ihtiyarlattı.”*⁴⁸³ sözüyle konunun önemine parmak basmıştır. İnsanların doğru yolda kalabilmesi, sürekli bir dikkat ve kontrol gerektirir. Hakka yönelme eğilimi olmayan insanın, hareketlerini bizzat kontrol altına alması ve hakikat üzere bir hayat sürmesi pek mümkün olamamaktadır. Çünkü doğruluk, insanın her davranışında bulunması gereken devamlı bir vasfı olmalıdır. Hz. Resûlün başarısının yegâne kaynağı, doğrulukta ve dürüstlükte aranmalıdır. O, karşılaştığı zorlukların üstesinden ahlâki ilkeler sayesinde gelmiştir. Çünkü insan ifrat ve tefrite kaçmadan doğru yolda yürüdüğü müddetçe hayatındaki zorluklar kolayca azalabilecektir.⁴⁸⁴ Hz. Muhammed, davet yolunda dürüst ve güvenilir olmuştur. Bunun yanında ticaretle de hem sözleriyle hem de tutum ve davranışlarıyla bunun ilke edilmesine ön ayak olmuştur.

⁴⁷⁹ Ömer Müftüoğlu, “Güven Ortamının Bir Toplum İçin Önemi ve Bunu Engelleleyen Faktörler”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/3 (2005), 143-146; Kutub, *Fizılâl-İl-Kur'ân*, 16/91-92.

⁴⁸⁰ Fussilet 41/33.

⁴⁸¹ Kutub, *Fizılâl-İl-Kur'ân*, 13/123.

⁴⁸² Hûd 11/112.

⁴⁸³ Tirmizî, “Tefsîr” 56.

⁴⁸⁴ Kutub, *Fizılâl-İl-Kur'ân*, 8/279-280.

Toplunun ve toplumu meydana getiren kuruluşların tamamını koruyan ve onların uzun ömürlü olmasını, hatta yıkılmamasını sağlayan temel faktör, güven ortamının hâkim olmasıdır. Toplumda huzurun olabilmesi her alandaki dürüstlüğün ve güvenilirliğin tesis edilmesiyle mümkün olacaktır. Ekonomik alanda patron işçilerine, ailede eşler birbirine, demokratik toplumlarda seçilenler seçenlere karşı dürüst olmalıdır. Böylesi yerlerde insanların dürüst olması ve birbirlerine güven duymaları toplumdaki işleyişin devam etmesinin bir gerekliliğidir.⁴⁸⁵ Kur'ân, önceki toplumlarda bu tür durumların gerçekleştiğini vurgulamakta ve bazı tavsiyeler yapmaktadır. Birinde, وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى şeklinde yer vermektedir. Bu âyete, “*İnsan için yalnızca emeğinin karşılığı vardır.*”⁴⁸⁶ anlamı verilmektedir. Anlaşılacağı üzere hiç kimse, bir başkasının amelinin ve günahını cezasını da yüklenemez. Herkes davranışıyla ödül alır veya ceza çeker. Hayatta yaptığı iyi veya kötü şeyler bu dünyada insana zarar verse veya yarar getirse de işlenen fiillerin karşılığı ahirette müspet veya menfi olarak tahsis edilecektir. Bu bağlamda çalıştığı kurumda işçinin işverene karşı olumlu veya olumsuz davranışları, işvereni maddî olarak kâra veya zarara sokabilmektedir. Ancak asıl zararı maddî ve manevî olarak kendine vermektedir. Hz. Muhammed (s.a.v.) bir hadîsinde “Kıyâmette bütün insanlar, yeryüzünde yaptıklarından hesaba çekilecektir.”⁴⁸⁷ buyurmaktadır. Bunun için dünyada yapılan bütün işlerin hesabının verileceğinin farkında olmak ve ona göre bir yaşam sürmek gerekmektedir.⁴⁸⁸

Toplumu bir arada tutan dürüstlük ve güvenilirlik ilkeleridir. Dürüstlük ve güvenilirlik ortamının bulunmadığı, insanların birbirini menfaatçi olarak gördüğü bir düzende refah ve huzurdan söz etmek mümkün değildir. Manevîyatını sağlamlaştıran ve kendini yükselten insanlar, esasen özlerinde olan fitrat ilkelerini korurlar. Dürüstlük ve güvenilirlik ise bu özün ahlâki olarak dışa yansımasıdır. Davranışlara yansıdığı ölçüde insanda ahlâki tutum ve davranışlar da mükemmelleşir. Diğer taraftan bu ahlâki kişiliğe bürünen bireyler, toplumun içinde gerçek manada dürüst ve güvenilir kişiler olarak tanınırlar. Onlarla o toplum sağlam temeller üzerine bir hayat veya ticaret hayatı kurarlar.⁴⁸⁹ Toplamların refahı ve devamlılığı açısından dürüstlük ve güvenin önemi, son derece aşîkârdır. Ancak karşılıklı dürüstlük ve güvenilirliğin tesis edildiği toplumlarda üretkenlik ve süreklilik sağlanabilir.⁴⁹⁰

⁴⁸⁵ Müftüoğlu, “Güven Ortamının Bir Toplum İçin Önemi ve Bunu Engelleyen Faktörler”, 144.

⁴⁸⁶ en-Necm 53/39.

⁴⁸⁷ Tirmizî, “Zühd” 2.

⁴⁸⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 7/3558.

⁴⁸⁹ Şaban Ali Düzgün, *Din Birey ve Toplum* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1996), 166.

⁴⁹⁰ Doğan Cüceloğlu, *Anlamlı ve Çoşkulu Bir Yaşam İçin Savaşçı* (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2001), 165.

Helâk olan kavimler arasında bulunan Semûd kavmi, emânet ve yükümlülük bilincini kaybetmeleri ve dürüstlükten sapmaları nedeniyle helâk olmuştur. Hz. Salih, kavmine özellikle güvenilirlik, dürüstlük, fesatlık çıkarmama ve mütevazî olma gibi konulardaki görevlerini hatırlatmıştır.⁴⁹¹ Fakat Semûd kavmi, bu ikazları dinlememiş ve bu konudaki bozulmalarını derinleştirmiştir. Refahın ve gücün etkisinde kalarak ahlâki değerlerden uzaklaşmış, adalet ve dürüstlük gibi faziletleri yok saymıştır. Bu misal, bir kavmin sadece fiziksel değil ahlâki anlamda da bozulmasıyla çöküşünün gerçekleştiğini göstermektedir.⁴⁹²

2.2.1.2. Üretimde kalite

İslâm, kaliteli mal üretimini bir buyruk olarak emretmektedir. Allah, yapılan her işin en güzel şekilde yapılmasını Kur'ân'da buyurmaktadır.⁴⁹³ Kur'ân, bu ve benzeri konularda Allah'ın hikmetine vurgu yapmakta, sağlamlık ve ihsan terimlerini öne çıkarmaktadır. Bununla beraber insanların bir şeyler üretirken Allah'ın kâinata yerleştirdiği mükemmel düzene bakmaları ve bunu kendilerine örnek almaları gerekmektedir. Böylece üretim sürecinin her aşamasında kalite yanında ahlâki, estetik ve sürdürülebilirlik gibi hususlar gerçekleştirmelidir.⁴⁹⁴ Bu bağlamda Allah, üretimde kaliteyi, estetiği ve sağlamlığı uyulması gereken ilkeler olarak sunmaktadır. Hz. Elçi “*Bir kimse bir iş yaptığı vakit Allah, bu işin sağlam ve üstün nitelikte olmasından memnun olur.*”⁴⁹⁵ buyurmuştur. Böylece insanların sağlamlık ve ihsan unsurlarını iş, ibâdet ve sanatların da yansıtmasını istemiştir.

Hiz. Muhammed, pazarlarda ürünlerin kaliteleri için kontroller yaptığı bilinmektedir. Bu bağlamda bazı rivâyetler de onun, ineğini satmak için pazara gelen bir satıcının, ineğinin daha güzel ve güçlü görünmesi için sağmadan satmaya çalışan satıcıya bunu yasaklamıştır. Hisbe memurları da toplumu ilgilendiren hususlarda sıkıntı olsun veya olmasın, kalitesiz yapılan mala hemen müdahale etmişlerdir. Hisbe teşkilatı meslek gruplarına göre çeşitli kurallar belirlemiş ve bu çerçevesinde kontrollerini yapmıştır. Aynı şekilde ahîlik teşkilatı da kaliteli üretimin gerçekleşmesi ve tüketicinin haklarını korunması için üretimde en ince detaylara varıncaya kadar kontrollerini yapmış ve bunu bir yönetmelikle belirlemiştir.⁴⁹⁶

Kur'ân'da bu konu üzerine titizlikle eğilmekte ve olası yanlışlara düşmemek için bazı uyarılar yapmaktadır. Bu husustaki bir âyet metnine, *وَاحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ* şeklinde yer

⁴⁹¹ Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, 18/367.

⁴⁹² Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/182,183.

⁴⁹³ İbn-i Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 4/262.

⁴⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 8/141, Ayrıca bk. es-Secde 32/7.

⁴⁹⁵ Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Ebu Mu'âz Tarık bin İvâdullah bin Muhammed (Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1995), 1/275, (No: 891).

⁴⁹⁶ Gül den Gök, “Ahilikte Tüketicinin Korunması”, *Kesit Akademi Dergisi Yayınları* 4/13 (2018), 317-319; Yeniçeri, *İslam Açısından Tüketim Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi*, 270.

vermektedir. Bu âyete bazı meal yazarları “*Yaptığınız işleri güzel yapın. Muhakkak ki Allah güzel iş yapanları sever.*”⁴⁹⁷ anlamını uygun görmektedir. Hakiki bir müslüman, Allah’ın rızasını umarak çalışır. Allah’a karşı samimi olan kişi, kalbini, aklını ve bedenini onun yolunda kullanır. Her işini, Allah’ın onu gördüğünü bilerek yapar ve bu nedenle yapacağı her işi en güzel ve en kaliteli şekilde yapmaya çalışır. Müslümanca tavır da böyle değildir. Yapacağı her işte rızây-ı ilâhîyi gözetmelidir. Böyle yapan bir insan, başkasına karşı yapacağı bir sıkıntıyı Allah’a karşı yapmış sayacak ve bundan her zaman uzak durmaya çalışacaktır.⁴⁹⁸

Helâk olan kavimler, inanç yönündeki yozlaşmalarının yanında üretim ve imalat sürecinde ahlâk ilkelerinin göz ardı edilmesi ne derece yıkıcı sonuçlara neden olduğunu gözler önüne sermiştir. Âd ve Semûd kavimleri, üretimdeki titizliği, estetiği ve emeğin özünü ihmal ettikleri, sorumluluk ve ahlâki erdemleri özümsememeleri sonucunda hem maddî hem de manevî olarak hüsrana uğramışlardır.⁴⁹⁹ Bu ibret verici örnek, çağımız toplumsal hayatında üreticilik ve imalatla kalitenin yalnızca ekonomik kalkınma açısından değil bununla beraber sosyal düzen, adalet ve ilâhî yükümlülük bağlamından da vazgeçilmez bir erdem olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle, helâk olan toplumların ibretlik sonları, her işin ister gündelik üretim olsun ister ibâdetle olsun, Allah’ın koyduğu düzen ve kurallara uygun bir şekilde yapılmasının gerekliliğini bize anımsatmaktadır.⁵⁰⁰

2.2.1.3. İş ve ticarette sorumluluk

Sorumluluk sahibi olmak, insanın kalitesini ve toplumsal refahını yükseltmek için çok gerekli bir ilkedir. Bu insanın toplumun çıkarları doğrultusunda hareket etmesini gerektirmektedir. Sorumluluğun kaynağını ahlâki değerler oluşturmaktadır. Sorumluluk sahibi bireyler, yaşam alanlarında hakkaniyetli olma, yapılan sahtekârlıklar karşısında susmama, karşılıklı ilişkilerde doğruluktan ayrılmama, birbirlerine karşı saygılı olma ve güvenilir olma gibi vazgeçilmez ahlâki prensipleri kendilerine ilke edinmektedir.⁵⁰¹ Bu özelliklere sahip sorumluluk sahibi bireyler, çalıştıkları kurumların iş ahlâkına ve yaşadığı toplumun kurallarına, örf ve âdetlerine uygun davranmayı bilmekte ve üzerlerine düşen görevleri en iyi şekilde yerine getirmektedirler.⁵⁰²

⁴⁹⁷ el-Bakara 2/195.

⁴⁹⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1/156.

⁴⁹⁹ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur’ân’da Sosyal Değişim”, *Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 6/12 (2013), 78.

⁵⁰⁰ Enver Bayram- Hasan Coşkun, “Kur’ân Kıssaları Bağlamında Sosyal Değişim-Helak Münasebeti”, *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/2 (2020), 492.

⁵⁰¹ Yeliz Karasu, *İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarının Etik Açısından Çalışanlar Tarafından Algılanışı ve Örgütsel Bağlılıkla İlişkisine Yönelik Bir Araştırma* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 18-20.

⁵⁰² Erol Eren, *İşletmelerde Stratejik Planlama ve Yönetim* (İstanbul: Beta Yayınları, 2001), 100.

Kur'ân, sorumluluk sahibi olmayı ve asla ihanette bulunmamayı emretmektedir. Bu konuda âyet metnine, *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ* şeklinde Kur'ân'da yer verilmektedir. Bazı meâl müellifleri âyete, “*Ey iman edenler! Allah’a ve Resûlüne ihanet etmeyin; yoksa bile bile size teslim edilen şeylere ihanet etmiş olursunuz.*”⁵⁰³ anlamını vermektedir. Emâneti, sadece maddî olarak anlamak doğru değildir. Allah’a ve Hz. Resûl’e karşı olan sorumluluklar, bu bağlamda öncelikli olarak yerine getirilmeli ve asla bir gevşeme yaşanmamalıdır. Toplumsal düzende insanlara verilen her türlü görev ve sorumluluklar da bu bağlamda ele alınmalıdır. Çünkü insanların birbirine karşı sorumlulukları ve bağlılıkları, Allah’a ve Hz. Nebî’ye karşı olan sorumluluk ve bağlılıklarıyla birebir ilişkilidir. Kişi, Allah’a ve Hz. Elçiye karşı görevlerini yaptığı müddetçe insanlara karşı sorumluluklarını da daha iyi bir şekilde yerine getirecektir. İşlerini güzel yapmak, yapılan sözleşmelere sadık kalmak ve kendisine verilen görevleri layıkıyla yerine getirmek, bu sorumlulukların bir parçasıdır. İş hayatında güvenilir olmak ve üzerine düşen görevleri yapmak da bu âyetle ilgilidir.⁵⁰⁴

Âd kavminin, Hûd peygamberin uyarılarını dikkate almayarak sosyal adalet ve dürüstlük gibi ahlâki değerlerden uzaklaşması, onların sonunu hazırlamıştır. Onların sahip olduğu zenginlik ve güç karşısında, ticârî ve iş hayatında haksızlığı benimseyip hakkaniyet ilkesini görmezden gelmiştir. Sorumluluk şuurunun olmayışı ve kibir, Âd kavminin sosyal düzenini bozmuş ve nihayetinde helâk olmuşlardır.⁵⁰⁵ Dolayısıyla Âd kavminin ibret verici kıssası, iş ve ticarete sorumluluğun son derece önemli bir erdem olduğunu göstermiştir. Kur'ân, Allah ve Elçisine ihaneti kesinlikle kabul etmeyeceğini belirtirken sosyal düzeni oluşturmak için insanların yapılan sözleşmelere, verilen görevlere ve emânetlere hakkaniyetle sarılmasının zorunluluğunu ifade etmiştir. Bu çerçevede, çağımız iş hayatında ve sosyal düzende sorumluluğun hem kişisel refahın hem de sosyal huzurun sağlanmasındaki kıymeti, Âd kavminin ders verici örneğiyle desteklenmektedir.⁵⁰⁶

2.2.1.4. İşçinin ücretini ödeme ve başkalarının hakkını verme

Kur'ân, işçinin ücretinin ödenmesini ve başkalarının hakkının verilmesini emretmiştir. Günümüzde işçi ve işveren arasındaki etkileşim, çalışma ve iş ahlâkı açısından önemlidir. Bundan dolayı her iki taraf üzerine düşeni yapmalıdır. İşçi, tüm gücünü üretime hasretmeli, iş verende işçinin ücretini zamanında ve tam ödemelidir. İş ahlâkının, “Kendine yapılmasını

⁵⁰³ Enfâl 8/27.

⁵⁰⁴ Yazır, *Hak Dini*, 4/399; İbn Kesîr, *Hadislerle Tefsîr*, 4/3279.

⁵⁰⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 12/451-452; Ayrıca bk. Hûd 11/55-60.

⁵⁰⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/467-468.

istemediğın bir şeyi başkasına yapmamandır.” ilkesi bağlamında şekillendiğı görölmektedir.⁵⁰⁷ Bu konuda Hz. Nebî, bir işçiyi çalıştırıp onun ücretini ödemeyen kişinin, kıyâmet gününde düşmanı olacağını bildirmiştir. İşçinin emeğı kadar işverenin sermayesi de önem arz etmektedir. Bu nedenle bir tarafı önemli görmek, diğeri ihmal etmek veya ezmek, İslâm nokta-i nazarından asla kabul edilemez.⁵⁰⁸

Kur’ân’da helâk edilen kavimlerden bazılarında iş ahlâkından söz edilmiştir. Bu bağlamda bir âyetin metni, وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ şeklinde Kur’ân’da yer almıştır. Bazı meal yazarları âyete, “İnsanların haklarını eksilterek onları mallarından menetmeyin. Yer yüzünde fesatlık yaparak düzeni bozmayın.”⁵⁰⁹ anlamını vermiştir. İnsanların haklarının eksik verilmesi, sadece bireysel bir sorun olarak görölmemelidir. Aksine zamanla toplumsal bir sorun haline dönüşmektedir. Hakkın yenmesi, terazide eksik tutmak veya malı düşük bedelle almakta olduğı gibi, insanların her türlü manevî hakları da bu kapsama girmektedir. Bireysel bir sorun ortaya çıktığında aslında bu sorun bütün toplumu ilgilendirmelidir. Aksi halde toplumun ifsad olmasına zemin hazırlamış olunmaktadır. Bu nedenle insanlar birbirlerinin haklarını korumalı ve herkese hakkını teslim etmelidir.⁵¹⁰

Allah, Şuayb kavmini inançtaki sapkınlıkları ve ticaretteki ahlâksızlıklarından dolayı helâk etmiştir. Şuayb kavmi, ölçü ve terazide sahtekârlık yaparak insanları aldatmış, ticarette haksızlıklar yaygınlaşmış ve bu durum toplumda büyük bir çürümeye neden olmuştur. Kavmi Hz. Şuayb’ın uyarıları dikkate almamış ve sonunda helâk olmuştur.⁵¹¹ Bu durum, iş ahlâkının göz ardı edilmesinin yalnızca kişisel bir sorun olmadığı, tam tersi sosyal yozlaşmaya neden olan önemli bir sebep olduğunu göstermektedir.⁵¹² Bu bağlamda, iş ve ticaret ahlâkının sadece maddî anlamda değil bunun yanında sosyal istikrarın sağlanması için vazgeçilmez bir kural olduğunu göstermektedir. Kur’ân, insanların haklarına riayet edilmesini istemiştir. Bu nedenle Şuayb kavminin yok olması, iş ahlâkına bağlı kalınmasının kişisel bir sorun olmaktan çıkıp toplumu yozlaştıran bir felâkete götüreceğı belirgin bir şekilde ifade edilmektedir.⁵¹³ Bu nedenle, çağımız toplumlarında iş ve sosyal hayatta hakkaniyetli bir yolun benimsenmesi hem kişisel hem de sosyal huzurun sağlanmasında büyük önem arz etmektedir.

⁵⁰⁷ Kurtuluş, “İş Ahlakı: Geçmişte ve Günümüzde”, 756.

⁵⁰⁸ Servet Armağan, “İslâm Hukukunda İşçi- İşveren Arasındaki Münasebetler ve Bazı Düşünceler”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* 31 (2012), 234,235.

⁵⁰⁹ eş-Şuarâ 26/183.

⁵¹⁰ Kurtubî, *el-Câmi ‘ li-Ahkâmi ‘ l-Kur’ân*, 13/135; Kutub, *Fizılâl-İl-Kur’an*, 11/102.

⁵¹¹ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü ‘ t-Tefâsîr* (Kahire: Darü’s-Sâbûnî, 1997), 2/37-40.

⁵¹² Bayram- Coşkun, “Kur’ân Kıssaları Bağlamında Sosyal Değişim-Helak Münasebeti”, 492.

⁵¹³ Mustafa Kayhan, *İslâm Hukuku Açısından Kur’ân Kıssaları Kritiğı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 116.

2.2.2. Ticaret Ahlâkı

Allah ne dünyayı ne de insanı amaçsız bir şekilde yaratmıştır. İnsanları yaptıklarından hesaba çekilecekleri bir son beklemektedir. Allah, insanlardan dünyadaki nimetin farkında olma ve helal yoldan kazanç elde etmelerini tavsiye etmektedir. İnsanlar, kendilerine bahşedilen nimetlerin farkında olmalı, dürüstlüğü ve ahlâkı hayatlarının bir parçası haline getirmelidir. Yaptıkları olumsuz işlerin bir gün hesabını vereceklerini ve geriye kalanın ise sadece yaptıkları güzel amellerin kârının olacağının bilincinde olmaları tavsiye edilmektedir. İnsan, ne iş yaparsa yapsın, her daim Allah'ın gözetiminde olduğunu ve Allah'ın ona tayin ettiğinde fazlasını kazanamayacağını bilmelidir. Bu nedenle kendisine verilen görevleri hakkıyla yerine getirmeli ve dünyevi çıkarlar uğruna görevinden kaçınmamalıdır.⁵¹⁴ Ticarete ve ticarete dürüstlüğü çok önem veren Kur'an, âhiretle alakalı birtakım kazançları ticari terimlerle ifade etmektedir. Kur'an'da, *“Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık onlar, Allah yolunda savaşır ya öldürürler veya ölürler. Allah, bunu Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da kesin olarak vadedmiştir. Kimdir sözünü Allah'tan daha iyi yerine getiren? O hâlde, yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin. İşte asıl bu büyük başarıdır.”*⁵¹⁵ buyrulmaktadır.

Kur'an, ticarete ahlâkı göz ardı eden kavimlerin ilâhî cezaya uğradıklarını ortaya koymuştur. Bu bağlamda Medyen halkı, ölçüde ve terazide insanları aldatmış, Hz. Şuayb'ın ikazlarına rağmen küfürlerinde ısrar etmiş ve nihayetinde helâk olmuştur.⁵¹⁶ Aynı şekilde Lût peygamberin kavmi de yalnızca sapkınlıktan dolayı değil insanları aldatma, yol kesme gibi toplumsal yozlaşmalar nedeniyle helâk olmuştur. Bu konuda İbn Kesîr, bu toplumların yalnızca inanç bağlamında değil ahlâki bozulmalar nedeniyle de helâke uğradığını ifade etmiştir.⁵¹⁷ Ayrıca Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır da toplumsal adaletin ana unsurlarından biri olan ticaretin dürüstlük çerçevesinde yapılmasını vurgulamıştır.⁵¹⁸ Kur'an'ın cenneti kazanmak için yapılan işleri kârlı alışveriş olarak belirtmesi, maddî kazanç sağlamanın âhiret şuuruyla yapılması gerektiğini göstermektedir. Çağımız toplumunda piyasalarda denetimin, güvenin, düzenin ve etik değerlerin eksikliği kişilerin yalnızca ekonomik değil toplumsal ve ahlâki açıdan da çürümesine neden olabileceğinden, geçmiş toplumların sonları çağımız toplumları için ders niteliğindedir.

⁵¹⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, 10/115; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/580.

⁵¹⁵ et-Tevbe 9/111.

⁵¹⁶ Sâbûnî, *Muhtasarı Tefsîri İbn Kesîr*, 2/250-252.

⁵¹⁷ İbn-i Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 6/139.

⁵¹⁸ Yazır, *Hak Dini*, 6/35-37.

2.2.2.1. Dürüst tüccar

Doğru yol üzere olmak, Allaha karşı olan sorumluluklarını layıkıyla yerine getirip yasaklardan uzak durmaktır. Bu durum yaşamın her alanında dürüstlüğü şiar edinmeyi bunu hayatın her alanına aktarmayı gerekli kılar. Bu bağlamda ticarete dürüstlük, ticaretin ve tacirin en değerli vasıflarından sayılmaktadır.⁵¹⁹ Ticarete dürüstlük, bir malı üretirken veya alıp satarken en önemli gelir olarak maddîyatı öncelememeyi, âhiretteki mükâfatı elde etmeye odaklanmayı hedeflemelidir. Bu bağlamda Hz. Muhammed, ‘Müslüman dürüst tüccarın âhirette nebîler, şehitler ve sıddıklar ve salihlerle beraber olacağını bildirmiştir.’⁵²⁰ Böylece ticarete dürüstlüğü önemi ifade etmiştir. Bu hadîs, ticarete dürüstlüğü önemi anlatmak için yeterlidir. Bu bağlamda ticârî hayatta dürüstlüğe zarar verecek olan yalan, kusur gizleme ve fazla yemin etme gibi davranışlar yasaklanmıştır.⁵²¹

Kur’ân’da bu konu hakkında bazı hususlar yer almaktadır. Bu konuda bir âyetin metnin, هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ şeklinde yer verilmiştir.

Bazı meâllerde bu âyete, “Yeryüzünü sizlerin emrine veren Allah’tır; o halde yeryüzünün üzerinde dolaşın ve Allah’ın nimetlerinde istifade edin, nihayetinde dönüş Allah’adır.”⁵²² şeklinde anlam verilmiştir. insan, Yeryüzünü kullanımına veren ve orayı ona emânet edenin Allah olduğunun farkında olmalı ve rızık temininde yanlış yollara sapmamalıdır. Dürüst tüccar, kazancını temin ederken doğruluktan ve helâl kazanç elde etmekten ayrılmamalıdır. Allah’ın nimetlerini kendi için bir sorumluluk ve emânet olarak görmeli ve âhirette hesap vereceğinin şuurunda olmalıdır. Böyle bir tüccar, diğer insanların haklarını gözeticek ve haksız kazançtan sakınacaktır. Ticareti sadece dünya için değil âhireti kazanma bilinciyle yapacak ve hayatını kazanacaktır.⁵²³

Allah, yeryüzünde insana sunduğu sayısız nimetleri insanların istifade etmeleri için var etmiştir. Bu nimetlerin yetiştigi yerleri de gezmelerini tavsiye etmiştir. İnsan gezdikçe dünyadaki ticaret ve farklı kazanç yollarını keşfedebilecektir. Bunun yanında insan. ne kadar çok çalışırsa çalışsın ve çabalarsa çabalasın elde edeceği kazancın Allah’ın takdir ettiği kadar olduğunun idrakinde de olmalıdır. Çalışmak ve sebeplere sarılmak, tevekkül etmeye engel değildir. Çalışıp çabaladıktan sonra insanın tevekkül etmesi daha güzel telakki edilmiştir.⁵²⁴ Bu konuda Hz. Nebî, “Şayet insanlar layıkıyla tevekkül edebilseydiler, kuşları rızıklandığı gibi Allah da onları rızıklandırır. Sabah aç karnına kalkarlar ve akşam karınları doymuş bir

⁵¹⁹ Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlakı*, 71.

⁵²⁰ Tirmizî, “Buyu”, 4.

⁵²¹ Alkış, “İslam Hukukunda Tüketicinin Korunması”, 80.

⁵²² el-Mülk 67/15.

⁵²³ Kutub, *Fizılâl-İl-Kur’ân*, 15/135-141; Yazır, *Hak Dini*, 8/52-58.

⁵²⁴ İbn-i Kesîr, *Tefsîrü l-Kur’âni l-Azîm*, 8/179.

şekilde dönerlerdi.”⁵²⁵ buyurmuştur. Ancak tevekkül, tek başına yeterli değildir. Çünkü tevekkül, elinden geleni yapıp, gerekli çabayı ortaya koyduktan sonra işin gerisini Allah’a bırakmaktır. Bu nedenle çalışıp çabaladıktan sonra tevekkül etmek Müslümanın duruşunu ve inancını yansıtmaktadır.⁵²⁶

Dinimiz, ticarete dürüstlüğü sadece ahlâki bir ilke olarak değil bununla beraber âhiret mutluluğunu kazanma hususunda bir yükümlülük olarak vurgulamıştır. Kur’ân, önceki ümmetlerin ticaretteki sapmalarına dikkat çekerek bu ilkelerin önemini vurgulamıştır. Bu bağlamda Allah, Şûayb peygamberin kavmine hitaben, ticarete haksızlık yapmamalarını ve yer yüzünde bozgunculuk çıkarmamalarını. Aynı şekilde Medyen halkının da ticarete yaptıkları sahtekârlıkları da zikretmiştir.⁵²⁷ Bu misaller, dürüst tüccarın sadece maddî kazanç için değil bunun yanında rıza-ı ilâhîyi amaçlaması gerektiğini vurgulamaktadır. Allah, ticarete hakkaniyetli davranmanın mükâfatını âhirette vereceğini müjdelemiştir. Bu bağlamda bir âyette, “Yeryüzünü, size boyun eğdiren O’dur; öyleyse yerin sırtlarında dolaşın, Allah’ın verdiği rızıktan yiyin; sonunda dönüş O’nadır.”⁵²⁸ buyrulmaktadır. Bu âyet insanın dünyadaki nimetlerden meşru yolla kazanması, emânet şuuruyla hareket etmesi ve Allaha sığınarak üzerine düşen sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiğini beyan etmiştir.⁵²⁹ Bu kurallara bağlılık sosyal huzurun ve âhiret kurtuluşunun en önemli unsurlarındandır.

2.2.2.2. Hilekârlık ve dolandırıcılık

Kur’ân, hilekârlık ve dolandırıcılığı yasaklamıştır. Hile, bir kimsenin kendi iradesiyle başkasını yanıltmasına denilmektedir. Böylece başka birini kendi isteği doğrultusunda onaylamasını sağlamak, yanlış kararlar almasına sebep olmak ve yanlış düşüncelere girmesini temin etmek amaçlanmaktadır.⁵³⁰ Kur’ân, ticari ilişkilerin karşılıklı rızaya bağlı olduğu bildirmiştir. Dolayısıyla karşılıklı ilişkilerde doğru yolun benimsenmesi, helal kazancın şartı olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda hilekârlığın helâl kazanca zarar vereceğini ve insanlar arasındaki ilişkileri sıkıntıya sokacağını dile getirmiştir.⁵³¹

Hiz. Nebî, “Bizi aldatan bizden değildir.”⁵³² hadîsiyle hilekârlık konusunda insanları uyarmıştır. Bu hadîs bağlamında hakiki mümin, imanının gereği olarak hilekârlığın İslâm’la uyum sağlamadığını görecektir ve bu davranıştan uzaklaşacaktır. Hiz. Resûl, buğday satan bir adamın çuvalının içine elini daldırıp ve buğdayın alt kısmının ıslak olduğunu fark etmiştir.

⁵²⁵ Tirmizî, “Zühd”, 33.

⁵²⁶ Resul Ertuğrul, “Kur’ân’da Fiilî Dua”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/4 (2015), 907.

⁵²⁷ Râzî, *et-Tefsîrü’l-kebîr*, 18/385; Ayrıca bk. el-A’râf 7/85-93.

⁵²⁸ el-Mülk 67/15.

⁵²⁹ Ebû Hayyân, *Bahru’l-Muhîr fi’t-Tefsîr*, 10/225.

⁵³⁰ Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı*, 78.

⁵³¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, 3/138.

⁵³² Müslim, “Kitâbu’l-İmân” 43.

Adamın yağmurdan dolayı ıslandığını belirtmesi üzerine Hz. Muhammed, ‘insanların buğdayı görmesi için ıslak bölümü üstte koysaydın ya!’ diyerek onu uyarmıştır.⁵³³ Bu bağlamda pazar satıcılarının ve diğer ticaret yapanların, kaliteli malları ön plana çıkarması, kalitesiz malları arkaya gizlemesi, ambalajlı ürünlerde ise üst kısma kaliteli ürünleri koyup alt kısma kalitesiz ürünleri yerleştirmesi, bu hadîs bağlamında hilekârlık ve dolandırıcılık olarak değerlendirilmiştir.⁵³⁴ Başka rivâyetlerde ise Hz. Elçi, hileye yönelen insanların cehennemde olacağını bildirmiştir. Kusurlu malın kusurunu gizleyerek satımının yapılmasının haram olduğunu ve böyle yapanların Allah’ın gazabına uğrayacağını, meleklerin lanetleyeceğini belirtmiştir. Ayrıca bu şekilde yapanların kazançlarının bereketinin olmayacağını da haber vermiştir.⁵³⁵

Kur’ân, Mekke döneminde insanları sadece Allah’ın birliğine, âhirete inanmaya ve resûle itaate çağırmamıştır. İlave olarak yetimlerin gözetilmesini, alışverişte hilekârlıktan ve dolandırıcılıktan vazgeçilmesini de emretmiştir. Bu bağlamda âyet metnine, **الَّذِينَ وَنَالُوا لِلْمُطَفِّينَ**

إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ Kur’ân’da yer verilmiştir. Bazı meâl

yazarları bu âyete, “*İnsanlardan bir şey alırken ölçüp tam alan, onlara verdiklerinde ise eksik tartarak hilekârlık yapanlara veyl olsun. Onlar, büyük bir gün; insanların, âlemlerin Rabbinin huzurunda duracakları gün için diriltileceklerini sanmıyorlar mı?*”⁵³⁶ anlamını vermiştir. Rivâyete göre Hz. Nebî, Medine’ye geldiğin de insanların ölçme konusundaki halleri son derece eksik ve haksızlıklarla doluydu. Öyle ki bir adamın iki terazisinin bulunduğu, birini satmada diğerini de almada kullanıldığı bile görülmüştür.⁵³⁷ Bir şeyler alacakları zaman onu fazla fazla tartarak alır, bir şey verirken de onu eksik tartarak satmaktaydılar. Böyle bir kazanç hem kişisel hem de toplumsal düzenin bozulmasına neden olacağı ifade edilir. Allah bunu kesinlikle yasaklamıştır.⁵³⁸

Kur’ân’da, “*Allah göğü yükseltti ve mizanı koydu. Ta ki ölçüde taşkınlık etmeyin. Ölçüyü adaletle yapın, tartıyı eksik tutmayın.*”⁵³⁹ buyrulmaktadır. Burada kâinattaki ilâhî düzenin ve mizanın bozulmaması gerektiği önemle vurgulanmaktadır. Bu düzenin sadece kainatla sınırlı kalmaması, sosyal ve ekonomik alanda da hayata yansımaları tavsiye edilmektedir. Ticarete dürüstlük bu düzenin bir parçasıdır. Fakat, dolandırıcılık ve hilekârlık, bu dengenin bozulması demektir. Satıcıların insanları aldatmaya yönelik girişimleri, ürünlerin

⁵³³ Müslim, “Kitâbu’l İmân” 164.

⁵³⁴ Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlakı*, 79.

⁵³⁵ Tirmizî, “Büyû” 1315; Müslim, “Büyû”, 48.

⁵³⁶ el-Muttaffîfin 83/1-6.

⁵³⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/718.

⁵³⁸ İbn-i Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 8/346.

⁵³⁹ er-Rahmân 55/1-9.

kusurlarını gizleme gibi davranışları, ticarete adaletsizliğe ve düzenin bozulmasına neden olmaktadır. Ancak İslâm, sosyal hayatta doğruluğun ve dürüstlüğün benimsenmesini tavsiye etmekte, hilekârlık ve aldatmayı da yasaklamaktadır.⁵⁴⁰

Geçmiş milletlerin helâk olmasında etkili olan en önemli ahlâki yozlaşmalardan biri, ticarete aldatma ve hile gibi davranışların bulunmasıdır. Bu bağlamda Hz. Şuayb'ın halkı, ticarete ölçü ve teraziye eksik yaparak sosyal düzeni ifsad ettikleri için helâk olmuştur.⁵⁴¹ Bu durum, İslâm'ın yalnızca kişisel ibâdetleri değil ticaret ahlâkını da tanzim edici bir yönünün bulunduğunu göstermektedir. Bu konuda Hz. Nebî'nin, “Bizi aldatan bizden değildir.”⁵⁴² hadîsi, bu hususta ümmete belirgin bir ahlâki ölçü getirmiştir. Ayrıca kusurlu bir malın kusurunu saklayarak satılmasının haram olduğu ve bu tür gelirlerin bereketsiz olduğu başka bir hadîste ifade edilmiştir.⁵⁴³ Modern toplumlarda tüketiciyi yanıltma ve dolandırıcılık, sosyal adaleti bozmaktadır. Bu açıdan Kur'an ve Sünnet'te bulunan kurallar ve uyarılar, günümüz ticari hayatta da geçerliliğini muhafaza etmekte, sosyal huzurun sağlanmasında ahlâki bir ölçü sunmaktadır.

2.2.2.3. Rüşvet ve yolsuzluk

İslâm, işlerini tam ve güzel yapmalarını insanlara emretmektedir. Gerek özel sektörde gerekse kamu kuruluşunda çalışanların maaşlarının helâl olması için işlerini eksiksiz ve tam yapmaları gerektiği beyan edilmektedir. Bu bağlamda Allah, ahitlere uymanın ve doğru sözlü olmanın gerekliliğine dikkat çekmektedir. Bu hem işin iyi yapılması hem de helal kazancın sağlanması bağlamında önemli görülmektedir.⁵⁴⁴ Bazen insanlar, bir işe girdiklerinde bu işin yanında başka bir işlere de yönelmektedir. Mesela, bir memur veya din görevlisine devlet insan yetiştirme, insanlara yardımcı olma ve dini öğretmek için belirli görevler vermektedir. Muvazzaflar, kendilerine verilen bu görevleri aksatır veya yerine getirmezlerse hem diğer insanlara hem de devlete karşı sorumluluklarını ihlal etmiş olurlar. Ayrıca hak etmedikleri ücreti alarak bir bakıma yolsuzluk yapmış olmaktadır.⁵⁴⁵ Hz. Nebî, Muâz b. Cebel'i Yemen'e vali olarak gönderdiğinde arkasından bir adamı göndererek, ‘Müsaadem olmadan kendi maaşın dışında herhangi bir ücret alma. Şayet alırsan o yolsuzluktur.’⁵⁴⁶ buyurmuştur. Bu anlamda,

⁵⁴⁰ Karaman, *Kur'an Yolu*, 197-199.

⁵⁴¹ İbn-i Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 2/35-37.

⁵⁴² Müslim, *İmân*, 164.

⁵⁴³ Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, thk. Ebû Tâhir Zübeyr (Şam: Darü'l-Feyha, 20016), Büyü, 50.

⁵⁴⁴ el-Mâide 5/1 el-Ahzâb 33/70.

⁵⁴⁵ Adem Dölek, “Kur'an'a ve Hadîslere Göre Helâl Kazancın İlkeleri”, *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi* 9 (2020), 176.

⁵⁴⁶ Tirmizî, “Ahkâm”, 8.

“Kim yolsuzluk yoluyla bir şeyler elde ederse, kıyâmet günü elde ettiğini getirecektir.”⁵⁴⁷ âyetini okumuş ve onun bu doğrultuda hareket etmesini istemiştir.

Bu anlamda bir âyette, “Erginlik çağına erişinceye kadar yetimin malını en güzel şekilde koruyun. Ölçü ve tartıyı dürüst bir şekilde eksiksiz yapın.”⁵⁴⁸ buyrulmuştur. Yetim malının korunması, sadece bireysel bir sorumluluk değildir. Bu koruma, aynı zamanda toplumda sosyal adaletin sağlanması ve düzenin devam ettirilmesi için de çok gereklidir. Bu nedenle yetim malının yenmesi, yolsuzluğun bir çeşididir. Allah, müminlere ölçü ve tartı konularında dikkatli olmalarını bildirmektedir. Alırken veya satarken ölçüyü hakkıyla yapmaları ve nefislerine uyup çıkarları için haksızlığa yeltenmemeleri konusunda onları uyarmaktadır. Ticarete yapılan hileler, kişinin emeğinden fazla kazanmasına ve yolsuzluk gibi yanlışla sapmasına neden olmaktadır.⁵⁴⁹ Allah, tartıda haksızlık yapmayı yasaklamasından sonra ardından bu hükmü vermesinin nedeni, ölçü ve tartıda hakkaniyetin toplumsal düzen ve adaletin tesisi için çok gerekli olmasındandır. Bu dengeyi gözetmek oldukça zordur. Bu bilinçte olup da yanlışlıkla haksızlığa düşebilecek kişi bundan sorumlu değildir.⁵⁵⁰

Ahlâk temelli bir nizamın oluşturulması için İslâm, sosyal ve kişisel sorumluluk esasını güçlü bir şekilde vurgulamaktadır. Kur’ân, samimi çalışma, hakkaniyetli ölçü, tartı ve meşru kazanç terimlerini vurgularken geçmiş toplulukların zulmüne uğrayanların çöküşlerinden misaller vermektedir. Örneğin Kârun’un, aşırı ve adaletsiz gelire sahip olma çabaları, sosyal ekonomik zenginliği etkileyen yolsuzluğun sebep olacağı felâketin ilâhî uyarısını oluşturmuştur.⁵⁵¹ Bir âyette, “Ölçüyü eksiksiz verin”⁵⁵² emri, sosyal adaletin tesis edilmesi ve kişilerin haklarını muhafaza etmesi bakımından ne derece önemli olduğunu vurgulamaktadır. Hz. Nebî, işinde özenle davrananların imânlarını ve helal yolla elde ettikleri kazançlarını koruduklarını vurgularken, rüşvet ve haksız kazancın ahlâki yozlaşmaya sebep olacağını müteşekkik bir şekilde ifade etmiştir. Böylece, yetim hakkının korunması, ticarete samimiyet, ölçü ve terazideki adalet ve sözleşmelerdeki bağlılık yalnızca kişisel ibâdetin değil bunun yanında sosyal düzenin sağlanması için temel unsurlardır.

2.2.2.4. İhtikâr

Karaborsacılık, özellikle gıda, yakıt, sağlık ve enerji gibi temel ihtiyaç maddelerini tekele almayı ve yüksek gelir elde etmeyi amaçlamaktadır. Piyasada ürünlerin fazla olduğu

⁵⁴⁷ Âl-i İmrân 3/161.

⁵⁴⁸ el-En’âm 6/152.

⁵⁴⁹ Yazır, *Hak Dini*, 4/130.

⁵⁵⁰ İbn-i Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur’âni'l-Azîm*, 3/364.

⁵⁵¹ Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, 25/13.

⁵⁵² el-İsrâ 17/35.

zamanlarda belli ölçülerde depolanmasında veya biriktirilmesinde bir sorun yoktur. Ancak amaç, piyasadaki malı toplamak, mal fesadına neden olmak ve bundan faydalanarak fahiş fiyatlarla malı tekrar piyasaya sürmek olmamalıdır.⁵⁵³ Bu bağlamda karaborsacılık yapanlar, fiyatlar yükseldiğinde sevinen, düştüğünde üzülen yanlış düşünceye sahiptirler. Yaptıklarıyla piyasanın alt üst olmasına sebep olmakta ve arz talep dengesini bozarak ekonomiyi zayıflatmaktadırlar. Ayrıca onlar, toplumun çıkarlarını zedelemekte ve Allah'ın buğuz ettiği bir duruma kendilerini düşürmektedirler. Bu konuda Hz. Resûl, kişisel ve toplumsal menfaati gözeterek böyle yapanları uyarmıştır. Malını piyasaya arz ederek kazanç sağlayanların rızıklandırılacağını buna karşın karaborsacılık yapanların ise lanetleneceğini bildirmiştir.⁵⁵⁴ Başka bir hadîsinde Hz. Nebî, “Bir gıda maddesini kırk gün gizlerse, o kişi Allah'tan uzaklaştığı gibi Allah'ta ondan uzaklaşır.”⁵⁵⁵ buyurmuş ve karaborsacılığın kötülüğüne dikkat çekmiştir.

Kur'ân'da bu konuda veya buna benzer durumlarda âyetler de vardır. Bunlardan birinin metnine, *وَيَا قَوْمِ اقْبُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْنُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ*, şeklinde yer verilmiştir. Bazı meâl yazarları bu âyete, “*Ey halkım! Ölçüyü ve teraziye hassasiyetle ve hakkaniyetle yapın; insanların haklarını kısmayın. Dünyada fesatçılık yaparak kargaşa çıkarmayın.*”⁵⁵⁶ şeklinde bir mana verilmiştir. Bu âyette bütün ümmete bir uyarı yapılmaktadır. Bir malı alırken veya satarken menfaatlere göre değil hakka göre davranmak ve ahlâki ilkeler doğrultusunda ilerlemek gerektiği buyrulmaktadır. Bir malın menfaatler uğruna alınıp satılması o bölgede karaborsacılık ve kalitesiz malların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu, toplumu ifsada götüren temel sebeplerin başında gelmektedir.⁵⁵⁷ Başka bir âyette ise haksız sebeplerle malların yenmesi haksız kazanç yolu olarak sayılmış ve bunu yapanların sonlarının yakıcı bir azap olduğu bildirilmiştir.⁵⁵⁸

Geçmiş milletlerde ticaretteki haksızlıklara meyletmek, sosyal dokunun ve ekonomik sistemin bozulmasına neden olmuştur. Kur'ân'da, ticarete usûle uygunsuz davrananların sonlarını ifade etmek için “*وَيْلٌ الْمُطَفِّينَ*” “*Ölçü ve teraziye hile karıştıranların vay hâline!*”⁵⁵⁹ ifadesi, bu tür yanlış uygulamaların ne kadar yıkıcı sonuçlara sebep olacağını göstermiştir.⁵⁶⁰

⁵⁵³ Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlakı*, 107.

⁵⁵⁴ Muhammed b. Yezid el-Kazvîni İbn-i Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, ed. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dârü'l Kütübi'l İlmiyye, 2009), “Ticâre” 6.

⁵⁵⁵ Özavşar Mehmet Emin, *Hadislerle İslâm*, thk. İsmail Hakkı Ünal, Bünyamin Erul (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022), 5/303.

⁵⁵⁶ Hûd 11/85.

⁵⁵⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 5/370.

⁵⁵⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 9/390.

⁵⁵⁹ el-Mutaffîfin 83/1.

⁵⁶⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/718.

H. Elçi, ticarete şeffaflık ve doğruluğu vurgularken bireysel kazanç uğruna yapılan aldatmacaların toplumun huzurunu bozacağını vurgulamıştır.⁵⁶¹ Bu yönde, kendi sorumluluklarını hakkıyla yapmayıp haksız kazanç için uğraşanların hem bu dünyada hem de âhirette altından kalkamayacakları hesaplarının olacaktır. Her dönemde ticarete bu yolu benimseyip sosyal düzeni bozan toplumlar, dünyevî ve uhrevî açıdan ciddi zararlara uğramıştır. Bu bağlamda, çağımız piyasa hareketliliklerinde, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin yanında, ticaret kurallarına bağlılık oldukça önem teşkil etmektedir.

2.2.3. Yönetim Ahlâkı

Yönetim, belirli amaçlara ulaşabilmek için birey ve diğer kaynakların düzenlenmesini planlama, yönlendirme, örgütlenme ve kontrolü süreçlerinin aktif şekilde kullanılmasını sağlayan metodik bir faaliyettir. Hem kişilerin yükümlülüklerini organize etme hem de sosyal düzenin sağlanması bakımından yönetim, sadece sistematik bir süreç değil; bununla beraber ahlâki erdemler, liyakat ve adalet kurallarının hayata geçirilmesidir. Geçmiş toplumlarda, yönetimin eksik kaldığı durumlarda düzensizlik, hata ve adaletsizlik helak olmalarına neden olduğu görülmektedir. Geçmiş deneyimler, yönetim kurallarının ne derece hayati bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.⁵⁶² İslâm'da ise yönetim, Allah'a bağlılık ve sosyal ilişkilerinde hakkaniyet temeline dayandırılmıştır. Kur'an'da, "Emânetleri liyakat sahiplerine teslim etmeniz ve insanlar arasında karar verdiğinizde adaleti yerine getirmeniz" buyruğu, yöneticilerin sadece idari kabiliyetleriyle değil, bununla beraber ahlâki değerleri bulundurmaları gerektiği vurgulanmıştır.⁵⁶³ Böylece ister sıkıntılı ister refah dönemlerde olsun, yönetimin gayesi toplumun revizyonunu, adaletin sağlanmasını ve kişiler arası güvenin tesis edilmesini amaçlamıştır.⁵⁶⁴

Yönetim ahlâkıyla ilgili bir âyet metnine Kur'an'da, إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا إِنَّ اللَّهَ عَظِيمٌ ذِكْرُهُ şeklinde yer verilmiştir.

Bu âyete meâl yazarları, "Muhakkak ki Rabbiniz size emânetleri liyakat sahiplerine teslim etmenizi ve insanlar arasında karar verdiğinizde hakkaniyetle karar vermenizi buyuruyor. İşte Allah size ne iyi nasihatler veriyor. Gerçekten Allah her şeyi layıkıyla işiten ve hakkıyla görendir."⁵⁶⁵ anlamını vermiştir. Mekke'nin fethinden sonra Hz. Ali'nin su dağıtım işini ve

⁵⁶¹ Müslim, "İman" 163.

⁵⁶² Sefa Usta- Şadiye Arslan, "Türkiye'de Etik Yönetim Anlayışına Yönelik Çerçeve Arayışı: Kamu Görevlileri Etik Kurulu Üzerinden Bir İnceleme", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi* 11/2 (13 Aralık 2020), 23,24.

⁵⁶³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 8/490-494.

⁵⁶⁴ Yeliz Karadeniz, "İslâm Düşünce Tarihinde Yönetim Anlayışı: İbnü'l-Mukaffa Örneği", *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* 8/3 (2022), 10.

⁵⁶⁵ en-Nisâ 4/58.

Kâbe'nin anahtarını bulundurma görevini eski sahiplerinden alması ardından Hz. Nebî, müşrik olmalarına rağmen onları eski sahiplerine geri vermiştir.⁵⁶⁶ Emânetler terimi, üç kategoride ele alınmıştır: Birincisi, insanların Allah'a karşı olan sorumluluklarıdır. Bunlar, Allah'ın emirlerine itaat etmek ve yasaklarından kaçınmaktır. İkincisi, insanların birbirlerine karşı sorumluluklarıdır. Bunlar, verilen sözleri tutmak, borçları ödemek, ekonomik anlamda birbirini gözetmek, kusurları araştırmamak gibi sorumluluklardır. Üçüncüsü ise insanın kendi nefesine karşı olan emânetidir. Bu, insanın kendi nefsi arzularını, şehvetlerini ve dünya sevgisini kontrol altında tutma gibi sorumluluklarını içermektedir.⁵⁶⁷

Bu âyette, emâneti ehline verecek kişilerin kimler olduğu hakkında farklı rivâyetler olsa da Taberî, bunun yöneticiler olduğunu ifade etmektedir.⁵⁶⁸ Âyet, aslında insanların birbirleriyle ve Allah'a karşı olan sorumluluklarını ifade etmekte ve bir sistemin temelini oluşturmaktadır. İnsanlar, her şeyden önce Allah'a ve Resûlüne itaat etmek zorundadır. Hiçbir şey, Allah'a ve Resûlüne itaatin önüne geçmemelidir. Bunlar dışında itaat edilecek kişiler insanların kendi aralarında seçtikleri yöneticilerdir. İslâm'a aykırı davranmadıkları sürece onlara itaat etmek de zorunlu görülmektedir.⁵⁶⁹ İşin ehline verilmemesi, adaletin ve toplumsal düzenin bozulmasına neden olacaktır. Nitekim geçmiş milletlerde bozulma süreçlerine bakıldığında işin hep liyakatsiz, beceriksiz, dar görüşlü, ahlâk yoksunu kişilere verildiği görülmektedir. Bu durum, toplumun adalet sisteminin ve düzenin çökmesine sebep olmuştur.⁵⁷⁰

2.2.3.1. Meşruiyet

Meşruiyet, yasal siyasi otoritenin tanınması ve onaylanması için halkın isteklerine ve onayına yaslanmasını ifade etmektedir.⁵⁷¹ Siyâsî otoritenin sürekliliği için meşrûiyet gereklidir. Aksi halde yönetim elinde bulundurduğu gücü, otoritesinin devamlılığını sağlamak için kullanmaktan kaçınmaz ve bu da otoritenin istikrarını kesinlikle zedeleyecektir. Günümüzdeki bütün yönetimler, devamlılıklarını sürdürebilmek için yasal bir zemine muhtaçtır. Halkın itaat ve saygısı, meşruiyetin ve siyasi otoritenin devamlılığını sağlamaktadır.⁵⁷² Bu durum, idarecilerin sadece kanunların öngördüğü düzenlemelere bağlı kalmayıp bunun yanında halkın ihtiyaçlarını ve beklentilerini karşılayan bir strateji geliştirmelerini gerekli kılmıştır. Yöneticilerin hesap verebilirlik ve şeffaflık kurallarına sadık kalarak aldıkları kararlar, toplum

⁵⁶⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 3/221.

⁵⁶⁷ Bilmen, *Kur'an-ı Kerîm'in Tefsîri*, 2/612.

⁵⁶⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 3/222.

⁵⁶⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 1/271,272.

⁵⁷⁰ Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, 10/108.

⁵⁷¹ Tuncay Başoğlu, *Temel İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: İSAM, 2020), 5/498.

⁵⁷² Meltem Dikmen Caniklioğlu, *Anayasal Devlette Meşruiyet* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2010), 17-18.

tarafında devamlı olarak kontrol edilir ve onaylanır ise bu da meşruiyetin güçlenmesine katkı sağlamaktadır.⁵⁷³

Meşrûiyet, mevcut otoritenin var olma sebebi ve sürekliliğinin en büyük kaynağıdır. Otorite, kanunlar, emirler ve fiillerin halk tarafından onaylanması ve itaat edilmesiyle meşruiyet kazanmaktadır. Bu sebeple siyaset, hükümet, yönetim ve otorite gibi terimler, meşruiyetin varlığıyla bağlantılıdır. Siyasal otoritenin yönetimini zorbalıkla sağlamasını engellemek için halkın onayını ve oyunu alması gerekmektedir. Tarihe bakıldığında otoriteler yaptıklarını halk karşısında doğru olduğunu göstermek için meşruiyeti sağlamaya yönelik düşünsel oluşumlar var etmiştir. Bunlar, otoritenin meşruiyetini ve haklılığını göstermeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda meşruiyet, hukuki kurallara dayanarak yapılanları kabul ettirmenin temel kaynağı olarak kabul edilmiştir.⁵⁷⁴

Meşruiyet, toplumsal kriterlere ve değerlere dayanmakta ve mevcut yönetimin kabul görmesi ve halkın onayıyla gerçekleşmektedir. Kanunların saptadığı ilkelere halkın uyması, meşruiyetin devamlılığının kaynağı olarak görülmektedir. Bu bağlamda meşruiyet hem otoritenin hem de halkın kurallarının bir sonucudur. Bu ilkeler, kanunların, kuralların, İslâmî ve toplumsal değerlerin sınırları içinde otoritenin gücünü daraltmakta ve halkla uyumunu sağlamaktadır. Bazı yazarlar, meşruiyetin kaynağına dayalı kişisel özgürlüğü ve halkın rızasının kabulünü beyan etmekte, halkın kabulü ve onayı olmadan otoritenin varlığının meşru olmayacağını vurgulamaktadır. Halkın onayladığı bu sistem ise yasalara ve adalete dayanmaktadır.⁵⁷⁵

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ

Kur’ân’da ilgili bir âyetin metnine, *“Ey iman edenler! Allah’a tabi olun, Peygambere tabi olun ve aranızda kendilerine görev verdiğiniz yöneticilere tabi olun.”*⁵⁷⁶ anlamı verilmektedir. Yönetimde meşruiyet anlayışı bu âyete dayanmaktadır. Adâletli bir yönetimde hiç kimse bir başkasına ayrıcalık tanımaz ve herkes eşit kabul edilmektedir. Bu eşitlik bozulduğu takdirde devlet meşruiyetini kaybedecektir.⁵⁷⁷ Bunun sağlanabilmesi için hükümlerin kaynağının Allah’a, Resûlüne ve adâlet ölçülerine dayandırılması çok önemli görülmektedir. Böyle olduğu

⁵⁷³ Karadeniz, “İslâm Düşünce Tarihinde Yönetim Anlayışı: İbnü’l-Mukaffa Örneği”, 10.

⁵⁷⁴ Halis Çetin, “Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşrutiyeti- Meşrutiyetin İktidarı”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 58/03 (2003), 66; Gül Dilek Türk, *İbn Haldun Bağlamında Yönetim Sistemlerinin Meşruiyet Sorunu ve Meşruiyetin İnşası* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018), 27.

⁵⁷⁵ Ejder Okumuş, *Meşruluğun Toplumsal Gerçekliği* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 27; Çetin, “Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşrutiyeti- Meşrutiyetin İktidarı”, 181,182; Türk, *İbn Haldun Bağlamında Yönetim Sistemlerinin Meşruiyet Sorunu ve Meşruiyetin İnşası*, 28-31.

⁵⁷⁶ en-Nisâ 4/59.

⁵⁷⁷ Seyyid Ebu’l-A’lâ Mevdudî, *İslam’da Hükümet*, çev. Ali Genceli (İstanbul: Hilal Yayınları, 2016), 513-516.

zaman farklı zihniyetlerin getirdiği farklı yorumlar karşısında Kur’ân, Allah ve Resûlü hakem görevi görecek ve sorunları çözüme kavuşturacaktır.

2.2.3.2. İdarede ehliyet ve liyakat

İnsanlığın özü ehliyet ve liyakat kavramları çerçevesinde şekillenmektedir. Zira insan, akıl nimetini taşıdığı ve kullandığı oranda Allah’ın hitabına muhatap olmaktadır. Ehliyetin insanda tezahürü, akletme, idrak etme ve kavrama becerilerinin kullanılmasıyla gerçekleşmektedir. Bu bağlamda ehliyetin aşamalı bir durum olduğu görülmektedir. Diğer taraftan bireylerin düşünsel veya fiziksel durumlarından bağımsız olarak sadece insan olmaları bile yaşama hakkına ve bunun için gerekli olan ehliyetlere sahip olduklarını göstermektedir.⁵⁷⁸ Bu bağlamda, liyakati bulunan yöneticiler, sahip oldukları birikimleri ve tecrübeleriyle halkın karşılaştığı karmaşık meselelerin çözümünde önemli rol üstlenmekte, yönetimde istikrarlı bir sistem kurulmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca, liyakat kuralına bağlı bir yönetim düzeni, hem kişisel menfaatlerin yanı sıra kamu yararını korumakta hem de kaynakların etkin bir şekilde istifade edilmesine olanak tanıyarak sosyal refahın oluşmasını sağlamaktadır.⁵⁷⁹

Hz. Elçi, birine bir iş tevdi edeceği zaman o kişinin yeterliliğini dikkate almış ve bu tutumunu insanlığa bir miras olarak bırakmıştır. Kur’ân, bu konuda liyakati temele almayı emretmekte ve farklı bir anlayışa yönelmeyi kabul etmemektedir. İslâm toplumlarında insanlar, dil, renk, kabile veya herhangi bir maddî gelir gibi özelliklere göre sınıflandırılmamakta bunun yerine takva ve ehliyet esasına göre değerlendirilmektedir. Nihai olarak İslâm, liyakatin dışındaki her türlü belirleyici unsuru yok saymakta ve bu kuralı toplumun her kesimi için onaylamaktadır. Bu bağlamda özellikle yönetim mekanizmalarında liyakatli kişilerin göreve getirilmesi hususunda, karar alma becerilerinin bulunması ve ahlâki açıdan yetkinlik taşımaları zorunluluk arz etmektedir. Bu ilkenin var olması adaletin ve toplumsal gelişimin sağlanması yönünden büyük bir önem arz etmektedir.⁵⁸⁰

Ehli olmayanlara işlerin verilmesi, kimi zaman milletlerin dağılması, düzenin bozulması, bozgunculuğun artması ve toplumsal yapının sıkıntılarla boğuşması gibi olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.⁵⁸¹ Zira tarihsel süreçte iyi temeller üzerine kurulmayan Emevîlerin yıkılma serüveni, göreve gelen kimselerin ehliyetsiz ve liyakatsiz ve sorunlu kimseler olmasından doğmuştur. Şeyzerî (ö. 589/1193), Emevîlerin yıkılışını değerlendirirken “Görevlerde liyakatsiz ehliyetsiz ve yetersiz kişilere büyük sorumluluklar verdikçe onlardan

⁵⁷⁸ Ömer Dinçer, *Kamu Yönetimi Adabı Geleneğin İzinde Modern Bir Siyasetname* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2019), 85; Ali Bardakoğlu, “Ehliyet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/534.

⁵⁷⁹ Sadettin Gürman, *İslâm Tarihinde Ehliyet ve Liyakat* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023), 15-19.

⁵⁸⁰ Gürman, *İslâm Tarihinde Ehliyet ve Liyakat*, 11-13; Bardakoğlu, “Ehliyet”, 534.

⁵⁸¹ Gürman, *İslâm Tarihinde Ehliyet ve Liyakat*, 12.

hep çok şey bekledik. Bu durum, devletin sonunu getirdi.”⁵⁸² şeklindeki düşüncelerine yer vermiştir.

Kur’ân’da yer alan, اَجْعَلْنِي عَلَىٰ خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلَيْهَا şeklindeki Hz. Yûsuf’un ifadesi, liyâkatin önemini çok iyi bir şekilde vurgulamaktadır. Bu ifadede, “*Yûsuf ‘Beni ülkenin hazinesine görevlendir. Zira ben onları iyi korurum. Ekonomi işini de iyi bilirim.’ dedi*”⁵⁸³ sözleri yer almaktadır. Bu âyet, herhangi bir görevde liyakat ilkesinin benimsenmesi gerektiğini, alenî bir şekilde ortaya koymaktadır. Hz. Yûsuf, kendisinde bulunan ahlâk ve kabiliyeti sayesinde bu göreve talip olmuş ve öncelikle insanların menfaatini düşünmüştür.⁵⁸⁴ Kendi menfaati için göreve gelen biri, o görevi yapmaya ehil bile olsa çok az kimseye fayda sağlayabilir. Ancak toplum menfaatini hedefleyen liyakat sahibi idareciler hem bireysel hem de kamusal düzeyde daimî bir fayda sağlayacaktır. Dolayısıyla kamu menfaati, kişisel çıkarlardan üstün tutulmalıdır.⁵⁸⁵ Çağımızda, küreselleşmenin ve teknolojik gelişmelerin hızlı bir biçimde yeniden şekillendiği kamu idaresi alanında, liyakat kurallarının önemi daha belirgin bir hal almıştır. Yöneticilerin yalnızca idari kabiliyetleriyle değil bunun yanında ahlâki erdemler ve sorumluluk şuuruyla davranması gerekmektedir. Bu modern yaklaşım, Hz. Yûsuf’un misalinden esinlenerek yöneticilerin kamu yararını benimseyen ahlâk ve bilimsel bir liderlik göstermeleri toplumun huzuru için önem arz etmektedir.

1.2.3.3. Adalet ve eşitlik

Kur’ân’da adalet, eşitlik ve toplumsal düzen terimleri, insanların ve toplumların huzurlu bir şekilde hayat sürmelerini sağlayan temel kurallar olarak ifade edilmektedir. Bu konudaki bir âyette, وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ şeklinde yer verilmiştir. Bu âyete, “*Birbirinizin malını yanlış nedenlerle yemeyin.*

Başkasının mülküne ait bazı malları haram olduğunu bilerek batıl yolla çıkar sağlamak için yetki ve makamda bulunan kişilere rüşvet vermeyin.”⁵⁸⁶ manası uygun bulunmuştur. Müslüman birey, başkasının malını kendi malı gibi korumakla mesuldür ve başkasının malını haksız yere yemek, toplumsal ifsadın zeminini hazırlayan bir sebep olarak görülmüştür.⁵⁸⁷ Bu bağlamda, sosyal adaletin ve eşitliğin gerçekleşmesi için kişilerin, dürüstlük, sorumluluk ve güven

⁵⁸² Ebü’n-Necib Celâlüddîn b. Abdillâh Şeyzeri, *Nehcü’s-Süluk fî Siyaseti’l-Müluk Siyaset Stratejileri*, ed. Ensar Köse, çev. Nahîfî Mehmed Emin Efendi (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2013), 80.

⁵⁸³ Yûsuf 12/55.

⁵⁸⁴ İbn-i Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 4/95.

⁵⁸⁵ Kutub, *Fizılâl-İl-Kur’ân*, 8/430-435.

⁵⁸⁶ el-Bakara 2/188.

⁵⁸⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, 2/58.

duygusuyla davranması gerektiği belirtilerek her insan şahsi değerlerin kutsallığının muhafazası konusunda yardımcı olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu düşünce, sadece kişisel menfaatlerin ötesinde, kamu menfaatinin ön plana çıktığı, karşılıklı dayanışma ve saygı temelli bir toplumun oluşmasına zemin hazırlamaktadır.⁵⁸⁸

İnsanlar, kişisel çıkarları için yanlış yollara başvurdıklarında adaletin aksamasına sebep olmaktadır. Bir insan, kendisini iyi savunarak hâkimi yanıltabilir ve geçici menfaatler temin edebilir. Ancak en büyük mahkemede, hâkimlerin hâkiminin huzurunda ne yapılacaktır. Bu dünyada görünürde kârlı olduğunu düşünse bile asıl zararın âhirette olacağını bilmelir.⁵⁸⁹ Söz konusu âyet, toplumsal hukuk sisteminin mihenk taşı niteliğindedir. Bu öyle bir sistemdir ki onu uygulayan toplumlar, kendi içerisinde mutlu bir şekilde yaşamakta aynı zamanda da başkalarının zulümlerine karşı güçlü bir kalkan oluşturabilmektedir. Nitekim insanın kendine yapılmasını istemediği bir şeyi, başkasına yapmaması ilkesi, toplumsal huzurun ve âdil bir düzenin gerekli şartlarından. İnsanlar, birbirlerinin haklarına saygı gösterir haksız yere bir başkasının malına tenezzül etmezse sorunlar doğrudan çözülecek ve mahkemeye duyulan ihtiyaç minimuma inecektir. Bunun neticesinde âdalet sistemini yanıltmaya yönelik yalan açıklamalarda bulunma veya yalancı şahitlik yapma gibi durumların da önüne geçilmiş olacaktır. Bu durum, yönetimin tevessülüne ihtiyacı azaltarak yönetimin ve hukuk sisteminin hakimiyetini ve etkinliğini sağlamlaştırmasına sebep olacaktır.⁵⁹⁰

Dünyada meydana gelen bütün âdaletsizlikler, kötülükler, bozulmalar, esasen kişinin kendisine zararıyla sonuçlanmaktadır. Bu durum hem bireysel hem de toplumsal düzeyde geçerlilik arz etmektedir. Kur'an'da geçen "*kendine zulmetmek*" ifadesi, yapılan haksızlığın nihayetinde kişiye döneceğini ve âdaletsizliğe başvuran kişinin er ya da geç bundan zararlı çıkacağını ifade etmektedir.⁵⁹¹ Kur'an'ın öngördüğü âdalet, evrensel ve ilâhî bir özellik taşımaktadır. Bu âdalet anlayışı küreseldir; belirli bir soya, ırka, kavme özgü olmayan, mekân hudutlarını aşarak tüm insanlığı kapsamaktadır. Adaletin uygulanması, kişisel çıkarlardan bağımsız olmalıdır. Kin ve nefret gibi duygular âdaletin tesisinde söz konusu olmamalıdır.⁵⁹² Bu şekilde bir adalet düşüncesini benimseyenler, düşmanlarına dahi âdaletsizlik etmezler. Bu bağlamda Kur'an'da, "*Ey iman edenler! Allah rızası için adaleti savunan ve koruyan şahitler olun. Bir cemiyete karşı olan kininiz sizi âdaletsizliğe götürmesin; adil olun, takvaya en layık*

⁵⁸⁸ Gürman, *İslâm Tarihinde Ehliyet ve Liyakat*, 26,28.

⁵⁸⁹ İbn-i Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 8/564.

⁵⁹⁰ Yazır, *Hak Dini*, 2/59,60.

⁵⁹¹ Resul Ertuğrul, *Kur'an'a Göre İnsanın Psiko-Sosyal Açısından Değerlendirilmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 420.

⁵⁹² İsmail Cerrahoğlu, "Kur'an-ı Kerim'in Öngördüğü Adalet Esasları", *Diyanet İlmi Dergi* 29/2 (1993), 19,20; Ertuğrul, *Kur'an'a Göre İnsanın Psiko-Sosyal Açısından Değerlendirilmesi*, 420.

olanı en yakışanı budur.”⁵⁹³ buyrulmaktadır. Bu âyetin adaletin, bireysel ve toplumsal düzeni sağlanabilmesinde önemli bir konuma sahip olduğu görülmektedir.

Eşitlik kavramı ise mutlak manada insanın birbirine eşit olması anlamında değildir. Bu tarz bir eşitlik anlayışı insan fitratına ve toplumsal hayata aykırı kabul edilmektedir.⁵⁹⁴ İslâm’a göre insan fitrattan gelen bazı ortak özelliklerle donatılmıştır. Bu bağlamdan bakıldığında insanlar arasında eşitsizlikten bahsetmek uygun değildir. Fakat insan, cinsiyet, zekâ, yetenek ve mal gibi tabii özellikler bakımından çeşitlilik göstermektedir.⁵⁹⁵ Kur’ân, toplumdaki düzenin güzel bir şekilde sağlanması ve insanî ilişkilerin sağlıklı ilerlemesi için bu konuya önem verilmiştir. Bu bağlamda Kur’ân’da, “Yeryüzünde onların hayatında rızıklarını aralarında biz paylaştırdık; Birbirlerine yardımcı olmaları için bazısını bazısına mertebelerle üstün kıldık.”⁵⁹⁶ buyrulmaktadır. İnsanlar arasındaki bu çeşitlilik birbirlerine yardımcı olmalarını sağlamak için var edilmiştir. Zengin-fakir, âlim-cahillik, güçlü-zayıf vb. durumlar toplumdaki dengeyi sağlamak için Allah tarafından halk edilmiştir.⁵⁹⁷ Bu çeşitlilik, insanların birbirlerine yardımcı olmalarını sağlamakta ve toplumsal sistemin işleyişini kolaylaştırmaktadır.⁵⁹⁸ Herkesin eşit olduğu bir toplumda insanların arasındaki dayanışma ve iş bölümü tamamen kaybolacaktır. Bu çeşitlilik, sosyal sistemin ve dengenin sağlanması için gereklidir.

Ayrımcılık ve kayırmacılık, her dönemde varlığını sürdürmüş ve güncel hayatta da pek çok alanda kendisine yer bulmuştur. İnsanlar, kendilerine yakınlık bulunan bireylere yardımcı olma eğilimindedir ve bu durumu, mevki sahibi olduklarında da sürdürmektedir. Bu bağlamda, dostluk, akrabalık ve siyasi görüşler gibi nedenlerden dolayı belirli kişilere hak etmedikleri görevler verilmekte ve ayrıcalık tanınmaktadır. Bu durum liyakatin yerini kayırmacılığın alması gibi bir netice doğurmaktadır. Ayrıca kayırmacılık yönetsel yolsuzluk olarak da kabul edilmektedir.⁵⁹⁹ Ayrımcılığın ve kayırmacılığın normalleştirildiği toplumda insanların yetkililere karşı inançlarının ve güvenin azalmasına ve toplumsal sistemin çöküşüne zemin hazırlamaktadır.

Son olarak, وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَمَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا

âyetine burada yer verilecektir. Bu âyete, “Hesap günü için hakkaniyetli teraziler hazırlarız. Kimsenin hakkı kimsede kalmaz. Küçük bir şey dahi olsa herkes yaptığı

⁵⁹³ el-Mâide 5/8.

⁵⁹⁴ Ertuğrul, Kur’ân’a Göre İnsanın Psiko-Sosyal Açısından Değerlendirilmesi, 426.

⁵⁹⁵ Hayati Hökelekli, İslâm’ın İnsan Görüşü Işığında İşçi Hakları, İslam’da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Örneği (Kutlu Doğum Haftası) (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 35,36.

⁵⁹⁶ ez-Zuhruf 43/32.

⁵⁹⁷ Râzî, et-Tefsîrü’l-Kebîr, 27/629.

⁵⁹⁸ Zemahşerî, el-Keşşâf, 4/248.

⁵⁹⁹ Mehmet Şahin, “Örgütlerde Kayırmacılığa Yönelik Kavramsal Bir Analiz”, Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi 25/6 (2021), 158,159.

teraziye getirilecek. Hesap görücü olarak biz kâfîyiz.”⁶⁰⁰ anlamını vermektedirler. Âyette, kıyâmet gününde insanların dünyada yapıp ettikleri iyilikler ve kötülükler tartışılmaktadır. Katâde (ö. 117/735) ve Mücâhid (ö. 436/144) gibi alimler burada ifade edilen terazinin bir benzetme olduğunu ve asıl vurgunun ilâhî âdalete olduğunu ifade etmektedir. O gün ameller tartılırken hiç kimseye haksızlık yapılmayacaktır. Bu bağlamda Kur’ân’da, “*Herkesin amel defteri önüne konulacak; sen günaha batmış inkârcı suçluların o defterde yazılı olanlardan dolayı ödleri patlayacak şekilde korktuklarını göreceksin. Hayretler içinde ‘Yazıklar olsun bize! Bu nasıl defter ki, küçük büyük demeden, hiçbir şeyi dışarıda bırakmadan ne yapmış ne söylemişsek hepsini saymış dökmüş!’*” diyecekler. Böylece yaptıkları her şeyi amel defterlerinde bulacaklar. Rabbin hiç kimseye zulmetmez.”⁶⁰¹ buyrulmaktadır. Yeryüzünde insanlar, genellikle adâletin tam tecelli etmediği kanısına kapılmakta ve zalimlerin her zaman haklı ve üstün olduğu düşüncesine sahip olmaktadır. Ancak âyette, dünyadaki adâletsizliğe karşılık âhirette herkesin hakkını tastamam vereceğini açıkça belirtmekte ve haksızlığa uğrayan insanların gönlüne su serpilmektedir.⁶⁰²

1.2.3.4. Yönetimde istişare

Doğruyu bulmak ve yanlışla düşmemek için istişarenin önemi büyüktür. Kur’ân’da ve sünnette önemine binaen bu konu üzerinde yeteri kadar durulmuştur.⁶⁰³ Bu açıdan istişare, kişisel ve toplumsal kararların alınmasında gerekli bir prensip olarak vazedilmiştir. Hatta Allah’ın Hz. Âdem’i yaratacağı zaman bu durumu meleklerine bildirdiği, istişarenin zeminini oluşturduğu ve bunu bizzat uyguladığı belirtilmektedir. Bütün mahlukatı yoktan var eden Allah’ın böyle bir şey yapmasının temel amacı, insanlara bu yöntemin önemini göstermek ve onların da bir iş yaptıklarında bu şekilde davranmalarını sağlamaktır.⁶⁰⁴ Oysa Allah’ın karar almada kimseye ihtiyacı yoktur. Ama O, bunu kullarına iş yapacakları zaman bir davranış örneği olarak uygulamıştır. Aynı şekilde, Hz. Nebî de karar alma durumlarında diğer insanlara danışmıştır. Gerek özel işlerinde gerekse sosyal işlerde istişareye önem vermiştir. Bunun sebebi, istişarenin ne derece önemli bir yöntem ve ilke olduğunu insanlara en iyi uygulayarak göstermektir.⁶⁰⁵ Mesela Bedir, Uhud ve Hendek gazveleriyle Hudeybiye musalahası gibi önemli süreçlerde Hz. Muhammed kendi içtihiyâyla yetinmemiş, aksine istişareyle karar vermiş ve istişarenin önemini somut örnekler üzerinden göstermiştir.⁶⁰⁶

⁶⁰⁰ el-Enbiyâ 21/47.

⁶⁰¹ el-Kehf 18/49.

⁶⁰² Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 6/682.

⁶⁰³ Râzî, *et-Tefsîrû ‘l-Kebîr*, 2/283.

⁶⁰⁴ İbn-i Kesîr, *Tefsîrû ‘l-Kur’ânî ‘l-Azîm*, 1/682.

⁶⁰⁵ Hamdullah Bayram Öztürk, *Kur’an’da istişare* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 9; Ayrıca bk. Âl-i İmrân 2/159.

⁶⁰⁶ Öztürk, *Kur’an’da İstîşare*, 10.

Kur'ân'da müminlerin özellikleri arasında istişareye de yer verilmiştir. Bu bağlamda âyetin metnine, *وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ* şeklinde Kur'ân'da yer verilmiştir. Bu âyete, “*Onlar Rablerinin davetine uyarlar ve namazı hakkıyla kılarlar. İşlerini istişare ile sonuca bağlarlar. Kendilerine verdiğimiz nimetlerden Allah yolunda infak ederler.*”⁶⁰⁷ meali verilmiştir. Bu âyet, müminlerin işlerini istişare yöntemiyle yürütmelerinin, güzel sonuçlara varmalarına vesile olacağına işaret etmektedir. Çünkü istişare, farklı akıl ve zihinlerin bütünleşmesiyle en doğru sonuca daha hızlı ve sağlıklı bir şekilde ulaşmayı sağlamaktadır. Bu, ayrıca kişinin sadece kendi aklını kullanarak varacağı sonuçtan daha iyi bir netice elde etmesine imkân tanıyacaktır. Özellikle önemli kararlar alınırken Hz. Nebî'nin her zaman ashabına danıştığı görülmektedir.⁶⁰⁸ Bu da istişarenin değerini ortaya koymaktadır.

Geçmiş toplumlarda istişare kültürünün göz ardı edilmesi, helâk olmalarındaki en önemli nedenlerden biri olmuştur. Nitekim Hz. Nûh'un halkının inatçı tutumları tek taraflı karar almalarına sağlamış, bu da tufanla cezalandırmalarına neden olmuştur. Aynı şekilde Firavun'un zalim ve kibirli yönetimi nedeniyle toplumun çürümesi, bu bağlamdaki önemli örneklerdendir. Çağımızda ise küreselleşen, süratli bir şekilde değişen politika, ekonomik çeşitlilikleriyle karşı karşıya kalınan günümüzde, yöneticilerin danışma, ortak akıl ve farklı görüşleri değerlendirme kurallarını ihmal etmesi, toplumda bozulma ve krizler gibi benzer neticeler doğurabilmektedir. Bu sebeple, geçmişin acı deneyimlerinden yararlanarak istişareye bağlı bir yönetim anlayışının benimsenmesi, günümüz toplumların istikrar ve refahı için büyük önem taşımaktadır.

1.2.3.5. Yönetimde insana saygı

Allah, insanı en güzel şekilde yarattığını, şerefli ve üstün bir varlık olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰⁹ Bunun yanında göklerin, dağların ve yerin taşımaktan çekindiği emâneti insana yükleyerek onun yeryüzünün halifesi kılmıştır. İnsana yönelik saygı, onların doğuştan gelen temizliğine ve Allah'ın kendilerine yüklediği sorumluluklara değer vermekle başlamaktadır. Bu bağlamda insana karşı gösterilen saygı, aynı zamanda Allah'a karşı gösterilen saygının bir tezahürüdür. Bu nedenle insanlara karşı saygıyı, Allah'a karşı saygı şuuruyla değerlendirmek gerekmektedir.⁶¹⁰ İnsanlara saygı göstermek hem şahsî hem de toplumsal huzurun en önemli dayanaklarından biridir. İnsanların birbirlerine karşı saygısı, sadece ahlâki ilke değil, fakat aynı zamanda Allah'a karşı yerine getirilmesi gereken bir yükümlülüktür. Bu saygının sosyal

⁶⁰⁷ eş-Şûrâ 42/38.

⁶⁰⁸ Râzî, *et-Tefsîrû'l-Kebîr*, 27/602.

⁶⁰⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/680; Sâbûnî, *Muhtasarü Tefsîri İbn Kesîr*, 2/654.

⁶¹⁰ Nesefî, *Tefsîrû'n-Nesefî (Medârikü't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vîl)*, 3/48; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/412.

düzeyde benimsemesi, toplumsal huzurun ve düzenin devamlılığına katkı verecektir. Bu bağlamda insanlar arası saygının muhafaza edilmesi, yönetim sistemi açısından da büyük önem arz etmektedir. Yöneticilerin insan olması hasebiyle, farklı kişilerin sorunlarını anlayabilmeleri, herkese adil ve eşit davranmaları, toplumun huzuru için zorunludur.⁶¹¹

Saygı, insanları olduğu gibi kabul etmek, onların kişiliğini ve benzersizliğinin bilincinde olmak demektir. Bu bağlamda saygı; insanların canına, değerlerine, düşünsel ve ruhsal yeteneklerine, haysiyet ve namusuna, özgürlüğüne, inançlarına ve mülkiyet haklarına yönelik haksızlık etmemeyi gerektirir. Nitekim adalet anlayışı da insana saygıyı ve tazimi gerektirmektedir.⁶¹² Kur'ân'da geçmiş ümmetlerin helâk nedenlerinden biri de bu saygı kurallarının ihmal edilmesi olmuştur. Bu bağlamda, Firavun yönetiminde bulunan Mısır toplumunu köleleştirmiş ve sınıflara ayırmıştır. Bu çeşit bir tahakküm ve zalimlik, Allah'ın gazabını çekmiş ve Firavun'un ordusuyla beraber helâk olmasına neden olmuştur.⁶¹³ Benzer şekilde, Semûd kavmi de Hz. Salih'e inanmamakta direnmiş, inananları küçümseyerek onları görüşlerini dinlememiştir. Bu da sonlarının hüsrana olmasına neden olmuştur.⁶¹⁴ Bu misallerden anlaşılacağı üzere insana saygı, bir milletin devamlılığını sürdürebilmesi için temel kurallardandır. Saygı kişisel ilişkilerde değil yönetim anlayışının da önemli bir değeridir. Geçmiş milletlerde olduğu gibi bu ilkenin göz ardı edilmesi telafisi olmayan sonuçlara neden olduğunu göstermiştir.

2.3. ÇAĞIMIZIN AHLÂKİ YAPISININ KUR'ÂN PERSPEKTİFİNDE VE HELAK OLAN KAVİMLER BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Ahlâk, bir toplumun varlığını devam ettirebilmesi için gerekli olan en temel unsurlardandır. Ahlâki yozlaşmanın bulunduğu toplumlarda düzen ve huzur ortamının tesis edilmesi zorlaşmaktadır. Kur'ân, kıssalar bağlamında helâk olan kavimlerin ortak özelliklerine değinmektedir. Bu kavimler, inkârcı tavırları yanı sıra, sosyal süzeni bozan ahlâki sıkıntılar, adaletsizlik ve zulüm sebebiyle helâk oldukları görülmektedir. Günahkâr toplumlarda, yapılan hataların normalleştirilmesi ve bu hatalara karşı uyarıda bulunanları küçümseme ve alaya alma gibi davranışların yaygınlaştığı görülmektedir. Nitekim Nûh kavmi, inanç sistemindeki bozulmalar ve toplumsal sapmalar; Hûd kavmi, güç, kibir; Semûd kavmi, azgınlık ve taşkınlık; Lût kavmi, hayasızlık; Şuayb kavmi, ekonomik adaletsizlik, ticarete ve tartıda hile; Firavun ve kavmi, adaletsiz yönetim ve sömürüden dolayı helâk edilmiştir.

⁶¹¹ İlhan Uygül, "Kur'ân-ı Kerim'de Allah(c.c.)'ın Sevdiği ve Sevmediği İnsan Tipleri", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 17/1 (2015), 387-392.

⁶¹² Ertuğrul, *Kur'ân'a Göre İnsanın Psiko-Sosyal Açısından Değerlendirilmesi*, 190.

⁶¹³ Yazır, *Hak Dini*, 6/378.

⁶¹⁴ Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, 3/306.

Helâk olan kavimlerin işledikleri suçların, günümüz toplumlarında farklı bir biçimde ortaya çıktığı görülmektedir. Günümüz toplumlarındaki ahlâki dejenerasyonun özellikle, iş, ticaret ve yönetim alanında fazlaca olduğu görülmektedir. Bu bozulmanın, liyakat sistemindeki zayıflık, ahlâksız kazanç yöntemlerinin çeşitliliği, ekonomik adaletsizlik, güçlülerin zayıfları ezmesi gibi sorunlar geçmiş kavimlerde olduğu gibi günümüz toplumunda da zuhur etmiştir. Toplumda gelirdeki adaletsizliğin, güç sahiplerinin keyfi uygulamalarının, ekonomik haksızlıkların ve insanların keyfi olarak sapkınlıklara yönelmeleri toplumsal yapıyı bozmaktadır. Bu durumun başlıca sebeplerinden biri; insanların özellikle maddî açıdan kendi çıkarlarına fazlasıyla önem vermelerinden dolayı ahlâki kuralları göz ardı etmeleridir. Dünyadaki menfaatlerinin peşinden koşan insan, zaman geçtikçe gaflete sürüklenmekte ve ahlâki değerlerden uzaklaşmaktadır. İnsana güzel gelen bu çıkar odaklı yaşam şeytanın süslediği geçici aldatmalardan başka bir şey değildir.⁶¹⁵ Çünkü nefse zor gelen ahlâki sorumlulukları yapmak insana ağır gelmekte buna mukabil nefse şeytani hevesler cazip hale getirilmektedir. Bu bağlamda cehennem de şeytanın süslediği yanıltıcı bir gerçeklik olarak nefse hoş gösterilmektedir. Sonuç itibarıyla insanların ve toplumların ahlâki değerleri göz ardı etmeleri toplumsal düzenin bozulmasına ve insanlığın ortak değerlerinin zedelenmesine neden olmaktadır. Bu sebeple ahlâki kurallara bağlılık, yalnızca bireysel ahlâkın değil toplumsal sistemin ve devamının yapı taşıdır.⁶¹⁶ Kur'ân-ı Kerîm helâk olan kavimlerin düştükleri hayata düşmememiz için çözüm önerileri sunmaktadır. Yönetimde, ticarete, insan haklarında, aile yapısının ve iffetin korunmasında, sosyal dayanışmada bizlere çözüm önerileri sunmaktadır.

Modern sistemdeki ahlâki yozlaşma, toplumun bütün alanlarına sirayet etmiş durumdadır. İş, ticaret ve yönetim alanlarına bakıldığında ahlâki yozlaşmanın ne derece olduğunu daha net görülmektedir.⁶¹⁷ Bunun en büyük nedenlerinden bir tanesi, ahlâksızlığın dünyevi manada yaptırımının yeterli olmaması ve esas yaptırımın âhirette olmasıdır. İnsanlar için ahlâksızlığın maddî bir yaptırımı bulunmamaktadır. Bulunsa bile caydırıcı değildir. Bugünün toplumlarında ahlâki kuralların ihlalleri maddî bir yaptırımı olsa da bu yaptırımlar genellikle caydırıcı değildir. Fakat ahlâkın bir düzen sağlayabilmesi için hukuki bir zemine dayanması gerekmektedir. Hukukun desteklemediği bir ahlâk sistemi toplumsal bağlamda güçsüz kalmakta ve bu zayıflık, dini ve ahlâki değerleri zayıf olan insanlar tarafından rahatlıkla suiistimal edilmektedir.⁶¹⁸

⁶¹⁵ Râzî, *et-Tefsîrû'l-Kebîr*, 7/159.

⁶¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 8/471.

⁶¹⁷ Kurtuluş, "İş Ahlakı: Geçmişte ve Günümüzde", 740.

⁶¹⁸ Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlakı*, 11.

Bu bağlamda, İslâm'ın ilk dönemlerine bakıldığında, iman kavramının yanında insanların ahlâki gelişimine de titiz bir şekilde önem verilmiştir. Özellikle Mekke döneminde, sosyal hayatta iş, ticaret ve yönetim gibi sahalarda ahlâki değerlerin geliştirilmesi amaçlanmış toplumun ahlâki kurallar üzerine kurulmasına önem verilmiştir. Bu durum ahlâkın sadece kişisel bir meziyet olmadığını toplum sistemini koruyan ve hukuki kurallara dayandırılması gereken bir yapı olduğunu göstermektedir.⁶¹⁹

Modern toplumlarda ne yazık ki çıkarlar, ahlâkın kuralların önüne geçmekte ve toplumsal düzene zarar vermektedir. İş, ticaret ve yönetim sistemlerinde adaletli ve sağlıklı bir sistemin kurulabilmesi için spesifik unsurların korunması gerekmektedir. Bu bağlamda toplumsal düzene uymayan üç ana olgu; düşkünlük, zulüm ve hırsızlıktır. İnsanlar bunlara dikkat ettiklerinde toplumsal huzur ve adaletin sağlanması mümkün olacaktır.⁶²⁰

Düşkünlük, insanın kendisine ve bulunduğu konuma saygısını kaybetmesi ahlâki kuralları hiçe sayarak yanlış işlere yönelmesidir. Aldatma ve hırsızlık, kişinin ticarete doğruluktan uzaklaşarak haksız kazanç elde etmesi özellikle ölçüde ve tartıda adaletsizlik yapmasıdır. Zulüm ve haksızlık ise, gücü kötüye kullanarak insanların hayatını kendi heva ve heveslerine göre şekillendirmek onların haklarına tecavüz etmektir. Bu tür hareketler; iş, ticaret ve yönetim konusunda ahlâki bozulmayı beslemekte ve toplumsal sistemi güçsüz bırakmaktadır. Bu nedenle kişilerin ve yöneticilerin ahlâki kurallara bağlı kalmaları, dürüstlük ve adalet ilkelerini esas almaları, istikrarlı bir toplumsal sistemin inşası için gereklidir.

Bir toplumun huzur ve refahı sadece içerisinde bulunduğu zengin kaynaklarla ölçülmemelidir. Kaynakların zenginliği parasal açıdan güvenin tesisini sağlasa da toplumun huzur ve zenginliği, toplumda bulunan herkesin eşit haklara sahip olmasından geçmektedir.⁶²¹ Aristoteles, adalet kavramını iki farklı açıdan ele almaktadır. Birinci olarak saygınlık ve malların bölüşülmesinde insanların kabiliyet ve bulundukları konuma göre dağıtılmasıdır. Diğer açı ise, dağıtıcı adalettir. Bu yaklaşımlar, devlet ile halk arasındaki eşitlik ilkesine dayanarak toplumsal ilişkileri düzenlemektedir. Aristoteles'in adalet düşüncesinde kişileri farklı özellik ve yeteneklerine göre sınıflandırmakta buna bağlı olarak genel bir adalet anlayışı sağlamayı amaçlamaktadır.⁶²² Dinimizde ise adalet, insanların huzuru için en temel şartlardan biri olarak kabul edilmiştir. Öyle ki kişilerin birbirilerine karşı adaletsiz davranmaları kul hakkı olarak görülmüş ve bu konuda Allah'ın affedici olmayacağı bildirilmiştir. Adaletin, kişisel ve

⁶¹⁹ Hayreddin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku (Giriş ve Amme Hukuku)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 1/40-42.

⁶²⁰ Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 301.

⁶²¹ Rabia Çoban Kaynak, "Sosyal Adalet, Eşitlik ve Sosyal Hizmet", *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi* 6/4 (2017), 252.

⁶²² Adnan Güriz (ed.), *Adalet Kavramı* (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2003), 14.

toplumsal huzurun güvencesi olan inanç hem dini hem de evrensel perspektifte ortak bir paydada buluşmaktadır.⁶²³

Toplumdaki adaletsizliğe dair örnek verecek olursak maddî gücü elinde bulunduran belirli bir kesimin yasal boşluklardan yararlanarak sorumluluklarını yerine getirmemeleri ya da az bir vergi vermeleridir. Bu durumun aksine küçük çapta ticaretle uğraşan kişilerin vergi ödemelerinin eksiksiz ve tam alınması toplumdaki ekonomik anlamdaki eşitsizliği daha belirgin ortaya koymaktadır. Üst kademedeki insanların kanunları kendi menfaatleri doğrultusunda manipüle etmeleri toplumda zenginlerin daha zengin, fakirlerin ise daha da yoksullaşmasına sebebiyet vermektedir. Bu uygulamalar insanlar arasında derinleşen eşitsizlikleri ve adaletsizliği şekillendirdiği görülmektedir⁶²⁴

Bir insanın görevi ve sorumlulukları ne olursa olsun bu sorumlulukları liyakatten ayrılmadan yerine getirmesi gerekmektedir. Liyakatin temeli, adalet üzerine ihdas edilmiştir; bu nedenle adaletin olmadığı bir toplumda liyakat zafiyetleri görülmesi kaçınılmaz hale gelir.⁶²⁵ Günümüz toplumunda, belirli bir çaba ve gayretle belirli mevkilere gelen insanların, sadece kamunun öngördüğü hakları kendisine benimseyerek bu görevlerle ilgili kendisine herhangi bir görev yükümlülüğü hissetmemesi o kişiyi liyakat konusunda eksiklik bulunduğu bir göstergesidir. Çünkü liyakat, bir görevde terfi etmeyi değil bunun yanında terfi etmenin arkasındaki ahlâki kurallar ve hizmet bilinci ile davranmayı gerektirir. Bu bağlamda eğitim hayatı boyunca ahlâki ve ders olarak üstün başarılar gösteren bir insanın, liyakat bakımından hak ettiği göreve gelememesi ve takdirle bir başkasının göreve getirilmesi liyakat zafiyetine verilebilecek somut örneklerden bir tanesidir. Bu tarz durumlar, toplumda liyakat ve adaletin temin edilmesi adına önemli bir yere sahip olan denetim sistemlerinin eksik olduğunun bir işaretidir.⁶²⁶

İhtikâr, piyasa malını fiyat artışı için elinde bekletip halkın ihtiyacını geciktirmesini ifade etmektedir. Bu davranış, fazla emek harcamadan para kazanmak olarak da nitelendirilmektedir.⁶²⁷ İhtikâr sayesinde batıl yolla zenginleşen kişiler veya gruplar, piyasayı kontrolleri altına alarak ekonomik düzensizliklere sebep olmakta ve özellikle gelir seviyesi düşük insanların üzerinde olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Bu tarz insanlar, kendi çıkarlarını toplumun çıkarlarından üstün gören bir anlayışa sahip olup piyasayı kendi istekleri

⁶²³ İsmet Kayaoğlu, “İslâmî Adalet Mefhumu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/15 (1985), 203.

⁶²⁴ Cihan Deligöz, “Joseph E. Stiglitz, Eşitsizliğin Bedeli: Bugünün Bölünmüş Toplumu Geleceğimizi Nasıl Tehlikeye Atıyor?”, *İnsan ve Toplum* 5/10 (2015), 188.

⁶²⁵ Nurullah Güngör, “İslam’ın İlk Yıllarında Liyakat İlkesi”, *Ombudsman Akademik* 6/11 (2019), 114.

⁶²⁶ Günay Yıldız, “Türk Kamu Yönetiminde Liyakat İlkesi”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/8 (2016), 157.

⁶²⁷ Cengiz Kallek, “İhtikâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/560.

doğrultusunda yönlendirip ve hatta ufak çaplı krizlere bile neden olabilmektedirler. Günümüz ekonomik sisteminde sürekli kazanç sağlama hırsı ve maksimum kâra ulaşma hırsı özellikle fakir kesimlerin hayatlarını zorlaştırmakta ve sosyoekonomik adaletsizliği derinleştirmektedir.⁶²⁸ Bu da ihtikârın sadece ekonomik anlamda değil, ahlâki ve toplumsal boyutlarını da gözler önüne sermektedir.

Yolsuzluk, otoritenin verdiği yetkiyi otoritenin gücüne dayanarak insanların yararı için değil kendisine çıkar sağlamak için kullanmasıdır.⁶²⁹ Yolsuzluğun birçok çeşidi bulunmaktadır. Rüşvet, zimmet, kayırmacılık, irtikap ve kara para aklanması bunlardan bazılarıdır.⁶³⁰ Toplumun genelini kapsayan yolsuzluk; kaynakların gerektiği gibi kullanılmaması, gelir gider dengesinin bozulması, rekabet ortamının kaybolması, ahlâki değerlerin yozlaşması gibi toplumsal sorunlara sebep olmaktadır.⁶³¹

Yolsuzluk, küresel çapta medeniyetlerin en büyük sosyal ve ahlâki problemi olarak varlığını devam ettirmekte ve toplumların genelini olumsuz etkilemektedir. Osmanlının son dönemlerinde ortaya çıkan ve günümüzde hala etkisi bulunan yolsuzluk faaliyetleri günümüzde; rüşvet, toprak alımlarındaki usulsüzlük, memurların keyfi tutumları, rant kollama ve siyasi çıkarlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevcut ekonomik sistemlerde finansal usulsüzlükler ve yolsuzluk, adalet sisteminin önünde önemli bir engel oluşturmaktadır.⁶³²

Tarih boyunca insanların hayatında varlık gösteren hilekârlık, birçok alanla birlikte özellikle de ticaret alanında kendisine yer edinmiştir. Daha az çalışıp fazla kazanç elde etme isteği, zengin ve güçlü olma hırsı, insanları ahlâk dışı yollara yöneltmektedir. Çalışma hayatındaki rahatlıktan dolayı insanların kendi üzerine düşen görevleri yerine getirmemesi, çalıştığı kurumdan izinsiz ve yetkisi olmadan maddî kazanç sağlamaları, insanların görevlerini ihmal etmeleri, bu bağlamda verilebilecek örneklerdendir. Dünyada kapitalist sistemde insanların para kazanma hırsının toplumsal ahlâk prensiplerini arka planda bıraktığı pek çok olay günümüzdeki finansal sıkıntıların ana sebeplerinden biri olarak görülmektedir.⁶³³

⁶²⁸ Yüksel Çayıroğlu, “İslâm Hukukuna Göre İhtikâr Yasağı”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2015), 317,318.

⁶²⁹ Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük: Orhun Yazıtlarından Günümüze Söz Varlığı* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007), 5355.

⁶³⁰ Mehmet Karataş, “Yolsuzluğun Nedenleri, Etkileri ve Yolsuzlukla Mücadelede Alternatif Bir Yaklaşım Olarak Yönetişim”, *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları* 50 (2011), 47,48.

⁶³¹ Mustafa Uzun, *Kamu Ekonomisi Açısından Yolsuzluklar ve Yolsuzlukla Mücadele* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018), 8.

⁶³² Muhammed Enes Kan- Salih Börteçine Avcı, “Yolsuzluk Konusunda Yapılmış Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi Yöntemi ile İncelenmesi”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi* 36 (2022), 123,124.

⁶³³ Sezai Dumanoglu, “Hata ve Hile Ayrımı: Hile Denetimi”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 20/1 (2014), 147-151.

Toplumda düzenin sağlanabilmesi için ahlâk ve adaletin olmazsa olmaz kuralları olduğu aşîkârdır. Kur'ân-ı Kerîm bu konuda farklı kıssalar aracılığıyla örnekler sunmakta ve helak olan kavimlerin ortak özelliklerine vurgu yapmaktadır. Helâk olan kavimlerin Allah'a karşı inkârcı tutumlarının ötesinde toplumsal düzeni bozan ahlâki sorunlar ve zulümleri nedeniyle yok oldukları görülmektedir.⁶³⁴ Günahkâr toplumlarda genellikle yapılan yanlışları normalleştirme ve bu yanlışlara karşı uyarıda bulunanları da küçümseme gibi davranışlar yaygınlaşmıştır.⁶³⁵ Otoriteyi ve gücü elinde bulunduran insanların yalnızca kendi menfaatlerini gözeterek diğerlerini değersiz görmeleri, günümüz toplumlarında da benzer şekilde görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, insanların ahlâki zafiyetlerini ortaya koyarak bu tür davranışların neden olduğu olumsuz sonuçlara dikkat çekmiştir.⁶³⁶

Yetki ve servet sahibi kişilerin, bu güç sayesinde kendilerini diğer insanlardan üstün görmeleri hakikati idrak etmelerine engel olmaktadır. Güç, genellikle insanların sadece kendi çıkarlarını incelemelerine ve sosyal adaleti göz ardı etmelerine neden olmaktadır. Bu nedenle peygamberler, tebliğ görevlerini yaparken kendi güçlerini değil sadece Allah'ın mutlak gücünü anlatmışlardır. Ancak dünyevi çıkarların kaybolma korkusuyla davranan kişiler, gerçekleri bilmelerine rağmen bunu kabul etmemiş ve kendi güçlerini Allah'ın gücünün üstünde görmüşlerdir.⁶³⁷ Kur'ân'da: *"İnsan kendini kendine yeterli görerek azgınlaşır."*⁶³⁸ buyrulmaktadır. İnsanların bu şekilde böbürlenmesi ve kendisini üstün görmesinin Allah katında hiçbir değeri bulunmamaktadır. İnsanın bulunduğu konumdaki imkânları kullanabilmesi bile Allah'ın müsadisiyle mümkündür.⁶³⁹ Günümüz devlet sistemlerinde insanlar gafletlerinden dolayı bunca imkâna rağmen acizliğini görmemekte bulundukları konumun ebedî olacağını düşünmektedir.

İş ve ticaret hayatında güvenilir olmak, dünya ve âhiret saadeti için büyük bir öneme sahiptir. Nitekim Şuayb peygamberin kıssası bu konuda bizim için ibretler sunmaktadır. Kavmi, ölçü ve tartıda kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiş bir şeyler alırken malın değerini düşürüp satarken ise yüksek fiyattan satarak haksız kazanç elde etmeye çalışmışlardır.⁶⁴⁰ Oysa iş ve ticaret hayatında aslolan güvendir. İnsan, ticaretinde başkalarına haksızlık yapmamalı, dürüst davranmalı ve hakkından fazlasını istememelidir. Günümüz çalışma hayatında ahlâk ilkelerinin ihlali, piyasalarda güveni sarsmakta ve ekonomik düzeni bozmaktadır.

⁶³⁴ Ertuğrul, "Kur'ân'da Helâk Olan Kavimlerde Suç-Ceza Uyumuna -I", 182.

⁶³⁵ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tefsîri*, 2/1051.

⁶³⁶ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 6/53.

⁶³⁷ İbn-i Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, 7/168; Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 9/68.

⁶³⁸ el-Alak 96/6,7.

⁶³⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 10/578.

⁶⁴⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 4/7.

Yeryüzünde düzenin bozulmasının en büyük sebeplerinden biri, insanların Allah'ın kanunlarından uzaklaşmasıdır. Toplumda güçlü kimseler, zayıfların haklarını koruduğu müddetçe toplumda adalet ve huzur sağlanabilir. Fakat tarihi süreçte güçlülerin, zayıfların haklarını korumak yerine kendi menfaatleri doğrultusunda hareket ettikleri görülmektedir. Nitekim Salih peygamberin kavmi, ellerinde bulundurdıkları gücü kendi menfaatleri doğrultusunda kullanarak zayıfları ezmiş, sosyal eşitliği sarsan bir sistem oluşturmuşlardır. Diğer insanlarla eşit olmaları onları rahatsız etmiştir. Mevki ve mal kazanma hırsı, sözlerinde durmama ve kendilerini üstün görme onların ellerindeki nimetin kaybolmasına ve helak olmalarına neden olmuştur.⁶⁴¹

Dinimiz emânetlerin ehline verilmesini, liyakatli kimselerin hak ettikleri kadrolara gelmelerini emretmektedir. Nitekim ehline verilmeyen her şey ziyan olmaktadır. Emânetlerin onları taşıyabilecek insanlara verilmesi toplumsal adaletin ve huzurun sağlanmasında önemli rol oynamaktadır.⁶⁴² Kur'ân-ı Kerîm'de Firavunun, halkına zulmettiğini ve halkını sınıflara ayırdığını belirtmektedir. Her bir sınıfı kendi işlerinden istediği gibi kullanmaktaydı. Kendi çıkarları doğrultusunda kavminin kabiliyetlerini kullanmaktan çekinmemiş bu adaletsiz yönetim yüzünden, o ve kavmi helâk olmuştur.⁶⁴³

Nihayetinde toplumsal ve bireysel hayatın liyakat, ahlâk ve adalet ilkeleri bağlamında yönlendirilmesi gerekmektedir. Ahlâki çöküşün artması, tarihsel süreçte kavimlerin yıkılmasına neden olmuş ve bu süreç ilâhî adaletin bir neticesi olarak vuku bulmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de kıssalar, kişiler ve toplumlara önemli dersler sunarak doğruluk ve adalet kurallarına kuvvetli bir şekilde bağlı kalmanın zorunlu olduğunu vurgulamaktadır. Geçmişte helâk olan toplumların hayatları, günümüz insanları için bir ibret vesilesi olmalı ve bu hatalara yeniden düşmemek için insanlar Kur'ân'ın öngördüğü ahlâk ilkelerini şiar edinmelidir.⁶⁴⁴ Bu durum iş ahlâkının göz ardı edilmesi yalnızca bireysel bir sorun teşkil etmediği, bunun yanında toplumsal ifsada neden olan önemli bir sebep olduğunu göstermektedir.⁶⁴⁵

⁶⁴¹ Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 14/297 ;Ayrıca bk. el-A'râf 7/73-79; Hûd 11/61-68; eş-Şuarâ 26/141-159.

⁶⁴² Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 8/490; Ayrıca bk. en-Nisâ 4/58; el-Bakara 2/247.

⁶⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/391.

⁶⁴⁴ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, 2/87.

⁶⁴⁵ Bayram- Coşkun, "Kur'ân Kıssaları Bağlamında Sosyal Değişim-Helak Münasebeti", 492.

SONUÇ

Bu tezde, insanlığın başlangıcından beri bireylerin sürekli ilâhî rehberliğe duyduğu zorunluluğu esas alarak Kur'ân'da yer alan helâk olan toplumların kıssalarını iş, ticaret ve yönetim ahlâkı çerçevesinde işlenmiştir. Kur'ân'da, Allah'ın insanlığa nebîler ve kitaplar vasıtasıyla ilettiği mesajların, kişisel ve sosyal ahlâkın sağlanmasında oynadığı kritik rol belirtilmiştir. Kur'ân kıssaları tarihi hakikatlerin yanı sıra, ibret verici ve kılavuz olma niteliğiyle öne çıkmaktadır. Bilhassa helâk olan toplumların kıssaları, insanların içinde yer aldığı ekonomik, siyasi ve sosyal çıkmazların, kişisel ve sosyal yozlaşmalara nasıl neden olduğunu çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, Kur'ân kıssalarını iş, ticaret ve yönetim kapsamındaki ahlâki kuralları ele alarak toplumlarda oluşan ahlâki yozlaşmaların sosyal sistemin çürümesine ne derece önemli bir sebep olduğu incelenmiştir. Yapılan bu incelemeler sonucunda, helâk edilen toplumların ortak kaderlerinin özünde, haksız kazanç, adaletsizlik, israf, emanete hıyanet, keyfi yönetim ve liyakatsizlik gibi ahlâki çürümelerin yattığı ortaya konmuştur. Bu sonuçlar, Kur'ân'ın dile getirdiği kıssaların yalnızca geçmişe ait olay örgüsü olmasının dışında, her zaman ve mekânda kabul görmüş genel kurallar barındırdığını belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır.

Çalışma, Kur'ân kıssalarından çıkarılan derslerin çağımız toplumları için kritik bir önemi bulunduğunu göstermektedir. Çağımız toplumlarında ortaya çıkan sosyal adaletsizlikler, genelleşmiş yolsuzluklar, ekonomik dengesizlik ve liyakatsizlik gibi sıkıntılar, Kur'ân'da helâk edilen toplumlarda resmedilen ahlâki yozlaşmalarla dikkate değer benzerlikler bulunmaktadır. Bu benzerlikler, insanların yapısının değişmediğini ve kıssaların bireysel ve sosyal huzurun tesisinde çağlar boyunca uzanan önemli bir rehber olduğunu ortaya koymaktadır.

Ayrıca bu çalışma, Kur'ân kıssalarının sunduğu etik kuralların yalnızca kavramsal birer öneri olmanın ötesinde, kişisel ve toplumsal hayatın tüm sahalarda uygulanabilir işlevsel yöntemler sunduğunu gözler önüne sermektedir. Bilhassa, çağımız yönetimin ve iş dünyasının maruz kaldığı ahlâki çelişkiler karşısında, Kur'ân merkezli bakış açısı şeffaflık, adalet, emanet bilinci ve sorumluluk gibi değerler, uzun vadeli bir başarı ve sosyal huzur için zorunlu birer pusula işlevi üstlenebilir. Geçmişin ders verici sahneleri, çağımızdaki her türlü idari ve ekonomik oluşumun, ahlâki değerlerden yoksun olarak şekillendiğinde uzun süreçte varlığını devam ettiremeyeceği ikazını taşımaktadır.

Nihai olarak, Kur'ân kıssalarının sağladığı evrensel ahlâki kurallar, sadece kişilerin değil toplumların da dürüstlük, liyakat ve adalet çerçevesinde davranmalarının gerekliliğini göstermektedir. Bu kıssalar, halkların ekonomik ve sosyal adaletin temin edilmesinde

üstlendiği görevi açıkça ortaya koymaktadır. Kur'ân'da yer alan helâk edilmiş kavimlerin kıssaları; adaletsizlik, yolsuzluk ve liyakatsiz yönetim gibi sıkıntıların toplumları nasıl felâkete sürüklediğini somut örneklerle ortaya koymaktadır. Bu bağlamda kıssalardan alınacak dersler, sadece tarihsel bir gözlem sunmakla kalmamakta, aynı zamanda günümüz toplumlarının yaşadığı benzer sorunların çözümüne yönelik ahlâki ve pratik bir kılavuz sunmaktadır. Özellikle yönetim, ticaret ve iş alanlarında ahlâki prensiplerin varlığının devam ettirilmesi ve sürdürülmesi, daha yaşanılır ve istikrarlı bir sosyal sistemin sağlanması için zorunludur.

Modern dünyanın karşı karşıya kaldığı ahlâki ve ekonomik sorunlar göz önüne alındığında, İslami yönetim ve iş ahlâkının yeniden keşfi ve pratiğe geçilmesi geçirilmesi acil bir gerekliliktir. Bu, sadece müslüman toplumlara has bir zorunluluk değil, genel bir insani çağrıdır. Zira Kur'ân'ın ortaya koyduğu ahlâki kurallar, etnik ve coğrafi sınırlar tanımayan, tüm insanlığın ortak huzur ve adaletini amaçlayan ilkedir. Bu çerçevede, tezin bulguları, kişilerin kendi iş ve meslek yaşamlarında, kurumların yönetim ve organizasyon yapılarında ve ulusların politika belirleme süreçlerinde Kur'ân'ın ahlâki ilkelerini bir referans noktası olarak almalarının, daha adaletli, daha sürdürülebilir ve daha barışçıl bir dünya sistemi inşa etme yolunda kritik bir adım olduğunu açıkça göstermektedir.

Bu çalışma, Kur'ân kıssalarını iş, ticaret ve yönetim ahlâki çerçevesinde ele alarak ahlâki ilkeler bağlamında hareket etmenin sosyal sistemin korunması açısından zorunlu olduğu sonucuna ulaşmaktadır. İleriki zamanlarda yapılacak çalışmalar kıssalar sosyal, siyasi ve ekonomik alanlarda daha detaylı incelenerek ve kıssalardan çıkarılan ilkelerin günümüz toplumsal sorunların giderilmesine yönelik daha geniş bir perspektif sunması, akademik çalışmalara katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abay, Muhammed. *Kur'an Kıssaları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1.Baskı., 2007.
- Abbas, Fazl Hasan. *Kur'an Kıssaları*. thk. Recep Orhan Özel - Semih Yolaçan. İstanbul: Erkam Yayınları, 2022.
- Akyüz, Vecdi. *Kur'an'da Siyasî Kavramlar*. İstanbul: Kitabevi, 1. Baskı., 1998.
- Alper, Ömer Mahir. "Sünnetullah: Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması". *Haksöz Okulu*. Ekim 1994
- Altıntaş, Hayrani. *İslâm Ahlâkı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Baskı., 1999.
- Altunışık, Mehmet Akif. "Bireysel-Toplumsal Farklılıklar ve Ahlâkî Görecelik Sorunu". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (2018).
- Altıntaş, Halil - Muzaffer Şahin (ed.). *Kur'an-ı Kerim meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 9. bsk., 2012.
- Apaydın, H. Yunus. "Fesad". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, 1995.
- Arslantürk, Zeki - Amman, M. Tayfun. *Sosyoloji / Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 12. Baskı., 2020.
- Aşkar, Mustafa. "Niyâzî-i Mısri". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Ay, Mahmut. *Kur'an Kıssalarını: Siret Bağlamında Okumak; Hz. Musa Kıssası Örneği*. İstanbul: Ensar Nesriyat, 2. Basım, 2017.
- Ayçiçek, Erkan. "*Helâk Edici Yedi Şey*" *Hadisinin Tetkiki*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Aydın, Mehmet Said. "İslâm Felsefesi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Aydın, Muhammed. "Çocuk Eğitiminde Kur'an Kıssalarının Önemi". *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 14 (2007).
- Bardakoğlu, Ali. "Ehliyet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Barman, Ramazan. "'Esâtîru'l-Evvelîn' Bağlamında Kıssa ve Mitoloji İlişkisi". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 8/3 (2021), 632-661.
- Bayraklı, Bayraktar. *Ayetlerin Işığında İman, ibadet ve Ahlak Üzerine Sohbetler*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2000.
- Bayram, Enver - Coşkun, Hasan. "Kur'ân Kıssaları Bağlamında Sosyal Değişim-Helak Münasebeti". *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/2 (2020).
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-. *Meâlimü't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemer vd. Beyrut: Dâru't-Taybe li'n-Neşr ve't-Tevzi, 1997.
- Beyzâvî, el-Kadî Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî el-. *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*. thk. Mahmûd Ahmed Atraş, Muhammed Subhî b. Hasan Hallâk. Dimeşk: Dâru'r-Reşîd, 2000.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Buhârî, Ebû Abdullah, Muhammed bin İsmail bin İbrahim bin el-Muğîre bin Berdizbeh el-. *Sahîh-i Buhârî*. thk. İzzeddin Dullî vd. Beyrut: Darül-Kütübil-İlmîyye, 2020. Basım, ts.

- Caniklioğlu, Meltem Dikmen. *Anayasal Devlette Meşruiyet*. Ankara: Yetkin Yayınları, 1. Baskı., 2010.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el- el-Hanefî. *Arapça-Türkçe terimler sözlüğü*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1. bsk., 1997.
- Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük: Orhun Yazıtlarından Günümüze Söz Varlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
- Çağrııcı, Mustafa. “Ahlâk”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Çağrııcı, Mustafa. *Ana Hatlarıyla İslam Ahlâkı*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 10. Baskı., 2017.
- Çağrııcı, Mustafa. *İlmihal, İnsan ve Toplum*. 2 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 24. Baskı., 2002.
- Çakan, İsmail Lütfü - Solmaz, Nuh Mehmet. *Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 8. Baskı., 2014.
- Çayıroğlu, Yüksel. “İslâm Hukukuna Göre İhtikâr Yasağı”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2015).
- Çelebi, İlyas. “Sünnetullah”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara, 2010.
- Çelik, İbrahim. “Mele”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Çetin, Halis. “Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti- Meşruiyetin İktidarı”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 58/03 (2003).
- Çimen, Abdullah Emin. “Helâk, Devam Eden Bir Süreç Midir?” *Usûl İslam Araştırmaları* 4/4 (2005).
- Çimen, Abdullah Emin. *Niçin Helak Oldular*. İstanbul: Işık Akademi Yayınlar, 2008.
- Çoban Kaynak, Rabia. “Sosyal Adalet, Eşitlik ve Sosyal Hizmet”. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi* 6/4 (2017).
- Deligöz, Cihan. “Joseph E. Stiglitz, Eşitsizliğin Bedeli: Bugünün Bölünmüş Toplumu Geleceğimizi Nasıl Tehlikeye Atıyor?” *İnsan ve Toplum* 5/10 (2015).
- Demir, Hulusi - Songür, Neşe. “Sosyal Sorumluluk ve İş Ahlakı”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/3 (1999).
- Demirhan, Mehmet. *Kur’ân-ı Kerîm’de Hz.Şuayb’ın (as) Kıssasında Helak-Ahlak İlişkisi*. Iğdır: Iğdır Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Dikmen, Fatmanur vd. “Ahlâk, Değerler ve Eğitimi”. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2015).
- Dinçer, Ömer. *Kamu Yönetimi Adabı Geleneğin İzinde Modern Bir Siyasetname*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.
- Dolek, Adem. “Kur’an’a ve Hadîslere Göre Helâl Kazancın İlkeleri”. *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi* 9 (2020).
- Dumanoğlu, Sezai. “Hata ve Hile Ayrımı: Hile Denetimi”. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 20/1 (2014).
- Ebû Dâvûd es-Sicistânî. *Sünen-i Ebû Dâvûd*. thk. Ebû Tâhir Zübeyr. Şam: Darü'l-Feyha, 20016.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*. thk. Sadkî Muhammed Cemîl. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1999.
- Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî. *el-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Şam: Dârü'l-Kalem, 1994.

- Erdoğan, Elif. “Kur’ân Kıssaları ve Hz. Peygamber’in Sîreti Bağlamında Sûreleri Tarihendirme Denemesi -Nûh Kıssası ve Hicret Örneği-”. *Bitlis İslamiyat Dergisi* 5/2 (2023).
- Erdoğan, Mehmed. “el-Muvâfakat”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Eroğlu, Muhammed. “Ashâbü’l-Uhdûd”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ertuğrul, Resul. *Kur’an’a Göre İnsanın Psiko-Sosyal Açısından Değerlendirilmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Ertuğrul, Resul. “Kur’an’da Helâk Olan Kavimlerde Suç-Ceza Uyumu -I”. *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2017).
- Ertuğrul, Resul. “Kur’an’da Helâk Olan Kavimlerde Suç-Ceza Uyumu -II”. *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2018).
- Eryılmaz, Bilal. “Kamu Yönetiminde Hesap Verebilirlik ve Etik”. ed. Hale Biricikoğlu. *İş Ahlakı Dergisi* 1/7 (2011).
- Eyüpoğlu, Osman. “Kur’an ve Tarihsellik: Beşeri Eylemin Toplumsal Sınırı”. ed. murat Yıldız. *Ondoku Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2014).
- Gölbaşı, Şükran. “Ahlaki Davranışların Kurumsallaşmasında İşletmecilik Okullarının Rolü”. *İş Ahlakı Dergisi* 2/4 (2009).
- Güneş, Abdulkaki. “Kur’an’da Sünnetullah ve Toplamların Çöküş Nedenleri”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/4 (2005).
- Güngör, Nurullah. “İslam’ın İlk Yıllarında Liyakat İlkesi”. *Ombudsman Akademik* 6/11 (2019).
- Güriz, Adnan (ed.). *Adalet Kavramı*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 3. Baskı., 2003.
- Gürkan, Salime Leyla. “Kur’an’a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları’nın Seçilmişliği Meselesi”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 13 (2005).
- Gürman, Sadettin. *İslâm Tarihinde Ehliyet ve Liyakat*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.
- Harman, Ömer Faruk. “Fıravun”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Harman, Ömer Faruk. “Hz. Nûh”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Harman, Ömer Faruk. “İsrâil (Benî İsrâil)”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Harman, Ömer Faruk. “Karûn”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Harman, Ömer Faruk. “Medyen”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib b. Abdirrahmân b. Galib. el-Muhâribî el-Gırnâfî el-Endelüsî. *el-Muharrerü’l-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*. thk. Abdüsselam Abdüşşafî Muhammed. Beyrut: Dâr’ül-Kütüb’l-İlmiyye, 2001.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. thk. Remzi Münir Baalbaki. Beyrut: Darü’l-İlm li’l-Melayin, 1987.
- İbn Fâris, Ebû’l-Hüseyn Ahmed. *Mücmelü’l-Luga*. thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultân. Beyrut: Resâle Vakfı, 1986.
- İbn Kesîr, Ebu’l Fidâ İsmâîl. *Hadislerle Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*. çev. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2008.

- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemalüddin Muhammed b Mükerrrem b Ali b Ahmed el-Ensârî. *Lisânü'l- 'Arab*. Beyrut: Daru's-Sadr, 1993.
- İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Ya'kub. *Tehzîbü'l-Ahlâk*. Birleşik Krallık: Hindawi Vakfı Yayınları, 2024.
- İbni Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Mukaddime*. çev. Halil Kendir. 2 Cilt. İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 2004.
- İbn-i Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl. *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-Azîm*. thk. Sami b. Muhammed Selâme. Kuveyt: Daru İbni'l-Cevzi li'n-Neşr ve't-Tevzi, 1999.
- İbn-i Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. ed. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dârü'l Kütübî'l İlmiyye, 2009.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *İslâm Tarihi el-Kâmil Fi't-Târîh Tercümesi*. çev. Ahmet Ağırakça vd. 10 Cilt. İstanbul: Hikmet Neşriyat, Çevik Matbaası., 2008.
- İsfahânî, Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvan Adnan Davudî. Beyrut: Darü'l-Kalem, 1991.
- Kahraman, Ömer Faruk. “Hz. Meryem”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Kallek, Cengiz. “İhtikâr”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kan, Muhammed Enes - Avcı, Salih Börteçine. “Yolsuzluk Konusunda Yapılmış Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi Yöntemi ile İncelenmesi”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi* 36 (2022).
- Kara, Mustafa. *Bireysel ve Toplumsal Açından Kur'an Kıssaları*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.
- Kara, Mustafa. *Güncel Değeri Açısından Kur'ân Kıssaları*. Samsun: Selamet Yayınevi, 2011.
- Karadeniz, Yeliz. “İslâm Düşünce Tarihinde Yönetim Anlayışı: İbnü'l-Mukaffa Örneği”. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* 8/3 (2022).
- Karagöz, İsmail - Fikret Karaman (ed.). *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 7. bsk., 2017.
- Karaman, Hayreddin. *Anahatlarıyla İslam Hukuku (Giriş ve Amme Hukuku)*. 3 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 19. Baskı., 2017.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 7. baskı., 2020.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 3. Baskı., 2017.
- Karasu, Yeliz. *İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarının Etik Açısından Çalışanlar Tarafından Algılanışı ve Örgütsel Bağlılıkla İlişisine Yönelik Bir Araştırma*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Karataş, Mehmet. “Yolsuzluğun Nedenleri, Etkileri ve Yolsuzlukla Mücadelede Alternatif Bir Yaklaşım Olarak Yönetişim”. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları* 50 (2011).
- Kasaboğlu, Kevser. *Tefhîmü'l-Kur'ân'da Kur'ân Kıssaları*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. “Kur'ân'da Sosyal Değişim”. *Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergis* 6/12 (2013).

- Kaya, Remzi. “Kur’an-ı Kerîm Kıssaları ve Düşündürdükleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2002).
- Kayaoglu, İsmet. “İslâmda Adalet Mefhumu”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/15 (1985).
- Kayhan, Mustafa. *İslâm Hukuku Açısından Kur’ân Kıssaları Kritiği*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Kayhan, Mustafa. “Kur’ân Kıssalarının İbadât Bağlamında Değerlendirilmesi”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2013).
- Kayhan, Mustafa. *Kur’an’da Saatin Ön Göstergeleri ve Son Sâat*. ed. Muhammet Şevki Aydın - Rahime Kayhan. Gümüşhane: Üniversite Yayınları, 2024.
- Kayhan, Mustafa. “Yaklaşan Son Sâat’in Ön Göstergeleri”. *Amasya İlahiyat Dergisi* 21 (2023).
- Kaymakcan, Recep - Meydan, Hasan. *Ahlak Değerler ve Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2. Baskı., 2016.
- Kırca, Celal. “Âd”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kırca, Celal. “Semûd”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Köse, Saffet. *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı*. ed. Sinan Polat. İstanbul: İgiad Yayıncılık, Gezegen Basım., 2017.
- Kqiku, Merjeme. *Kur’ân Kıssalarında Geçen Eş Tasvirleri*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Kurt, Ali Osman. “Tâlût”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-. *el-Câmi’ li-Ahkâmî’l-Kur’ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî, İbrahim Atfîş. Kahire: Dârü’l-Kütüb el-Mısıriyye, 1964.
- Kurtulaş, Hasan. *Kur’an’ın Ekseninde Yaratılış Gerçeği ve Peygamberler Tarihi*. Ankara: Kısra Tadında Yayınları, 2. Baskı., 2022.
- Kurtuluş, Berrak. “İş Ahlâkı: Geçmişte ve Günümüzde”. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* 50 (2010).
- Kutub, Seyyid. *Fizilâli’l-Kur’ân Kur’ân’ın Gölgesinde*. çev. Muhammed Emin Saraç vd. İstanbul: Miraç Yayınları, 3. Baskı., 2021.
- Kuzgun, Şaban. “Hâmân”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Küçük, Abdurrahman. “Câlût”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*. ed. Yusuf Şevki Yavuz. çev. S. Kemal Sandıkçı. thk. Bekir Topaloğlu. 16 Cilt. İstanbul: Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2. baskı., 2020.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-. *Te’vilâtü’l-Kur’ân*. thk. Mecdî Baslum. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2005.
- Mâverîdî, Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-. *Tefsîrû’l-Kur’ân (en-Nüket ve’l-Uyûn)*. thk. es-Seyyid b. Abdu’l-Maksûd b. Abdu’r-Rahîm. Beyrut: Dâr’ül-Kütüb’l-İlmiyye, 2010.
- Mâverîdî, Ebû’l-Hasen Alî bin Muhammed bin Habîb el-Basrî el-. *En-Nüket ve’l-Uyûn- Mâverîdî Tefsîri*. thk. Seyyîd İbn Abdülmaksûd b. Abdurrahîm. Beyrut-Lübnan: Darül-Kütübil-İlmiyye, 2009.

- Mehmet Emin, Özavşar. *Hadislerle İslâm*. thk. İsmail Hakkı Ünal, Bünyamin Erul. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022.
- Mevdudî, Seyyid Ebu'l-A'lâ. *İslâm'da Hükümet*. çev. Ali Genceli. İstanbul: Hilal Yayınları, 2016.
- Mevdudî, Seyyid Ebu'l-A'lâ. *Tefhimu'l-Kur'an (Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri)*. çev. Muhammed Han Kayanî vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, Karmat., 2005.
- Mukatil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmud Şihata. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 2002.
- Mücâhid, Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî. *Tefsîr-i Mücâhid*. thk. Muhammed Abdüsselâm Ebu'n-Nil. Mısır: Darü'l-Fikri'l-Arabi, 1989.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. el-Kuşeyrî. *Sahih-i Muslim ve Tercemesi*. çev. Mehmet Sofuoğlu. 8 Cilt. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1988.
- Nasimi, Quدراتullah. *Tâ-hâ Sûresi ve Hz. Mûsâ Kavmi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-. *Tefsîrü'n-Nesefî (Medârikü't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vîl)*. ed. Muhyiddin Dîb Mestû. thk. Yûsuf Ali Bedîvî. Beyrut: Dârü'l Kelimi't- Tayyîb, 1998.
- Oktay, Ayşe Sıdika. *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlak-ı Alai*. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Baskı., 2015.
- Okumuş, Ejder. *Meşruluğun Toplumsal Gerçekliği*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1. Baskı., 2010.
- Önder, Murat - Memiş, Züleyha. "Abdusselam el-Amasi'nin Siyasetnamesi: Tuhfetü'l Umera ve Minhatü'l Vüzera/Siyaset ve Yönetim Ahlakı". *Uluslararası Amasya Alimleri Sempozyumu, Amasya 2* (2017).
- Özcan, Hanifi. "Maturidi'ye Göre Kur'an'daki Kıssa ve Meselelerin Epistemolojik Amaç ve Önemi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2002).
- Özdeş, Talip. "Ahlak-Vahiy İlişkisi ve Kur'an'da İman-Ahlak-Amel Bütünlüğü". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2006).
- Özdoğan, M. Akif (ed.). *Uluslararası İslâm ve Model İnsan Sempozyumu*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, 2018.
- Öztürk, Hamdullah Bayram. *Kur'an'da İstişare*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Öztürk, Mustaf. "Zü'l Karneyn". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2013. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zulkarneyn>
- Paşa, Said Halim. *Buhranlarımız*. ed. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
- Polat, Neslihan. *Kur'an'daki Kıssaların Karakter Eğitimi Açısından Tahlili*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *et-Tefsîrû'l-Kebîr*. Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Arabi, 1981.
- Resul Ertuğrul. "Zulüm Karanlığının En Yoğun Olduğu An Rahmet Güneşinin Doğmaya En Yakın Olduğu Andır". *Törelî Fikir*, ts.
- Sâbûnî, Muhammed Ali es-. *Muhtasarı Tefsîri İbn Kesîr*. Beyrut-Lübnan: Darü'l-Kur'ânî'l-Kerim, 1981.
- Sâbûnî, Muhammed Ali es-. *Safvetü't-Tefsîr*. Kahire: Darü's-Sâbûnî, 1997.

- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-. *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Salah Bâesman vd. Cidde: Dârü't-Tefsîr, 2018.
- Sancak, Seyyid. *Süreç, Yapılaşma ve Model Bağlamında Kur'ân'da Firavun Tipolojisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014.
- Sancar, Cemalettin. *Kur'ân'da Helâk Olan Kavimler*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 1996.
- Saruhan, Müfit Selim. "İslam Düşüncesinde Ahlâk İlmi". *Eskiye* 28 (2014).
- Sırma, İhsan Süreyya. *Müslümanların Tarihi*. 5 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 2. Baskı., 2016.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Küfür". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Solmaz, Mekki. "Kur'ân'da Birey ve Toplumun İnşâsı". *Batman Akademi Dergisi* 6/1 (2022).
- Soykök, Mustafa. *Hadislerde Anlatılan Helâk Olmuş Toplamlar*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es- eş-Şâfiî. *el-İtkan fî Ulûmûl Kur'ân*. thk. Fevvez Ahmed Zemerli. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 2011.
- Şâtibî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî. *el-Muvâfakât İslâmî İlimler Metodolojisi*. çev. Mehmed Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 6. Baskı., 2018.
- Şengül, İdris. "Kıssa". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Şeriatî, Ali. *Dine Karşı Din*. ed. Hicabi Kırılancık - Derya Örs. çev. Doğan Özlük. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Baskı., 2009.
- Şeyzerî, Ebû'n-Necîb Celâlüddîn b. Abdillâh. *Nehcü's-Süluk fî Siyaseti'l-Müluk Siyaset Stratejileri*. ed. Ensar Köse. çev. Nahîfî Mehmed Emin Efendi. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2013.
- Şimşek, M. Said. *Kur'an Kıssalarına Giriş*. İstanbul: Yöneliş, 1993.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Ebu Mu'âz Tarık bin Avadullah bin Muhammed. Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1995.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî. Riyad: Dârü'l-Hicre, 2001.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et Taberî-el-Bağdâdî. *Taberî tefsiri*. çev. Hasan Karakaya - Kerim Aytekin. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996.
- Tan, Zeki. *Kur'an'a Göre Hz. Salih, Hz. Lut, Hz. Şuayb Kavimlerinin İnkırazında Ma'siyetin Rolü*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1994.
- Tan, Zeki. *Kur'an'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü*. İstanbul: Özgü Yayınları, 2010.
- Tiltay, Muhammet Ali - Torlak, Ömer. "Materyalist Eğilim, Dinî Değerler, Marka Bağlılığı ve Tüketici Ahlakı Arasındaki İlişkiler". *İş Ahlakı Dergisi* 1/7 (2011).
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-. *el-Câmi'u's-sahih*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Darü'l-Hadis, ts.
- Tuncay Başoğlu. *Temel İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: İSAM, 2020.
- Turgay, Nurettin. "Kur'ân Açısından Kentlerin Yıkılışı". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 1/1 (2010).

- Tusî, Nasîruddin. *Ahlâk-ı Nâsirî*. çev. Anar Gafarov - Zaur Şükürov. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.
- Türk, Gül Dilek. *İbn Haldun Bağlamında Yönetim Sistemlerinin Meşruiyet Sorunu ve Meşruiyetin İnşası*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018.
- Usta, Sefa - Arslan, Şadiye. “Türkiye’de Etik Yönetim Anlayışına Yönelik Çerçeve Arayışı: Kamu Görevlileri Etik Kurulu Üzerinden Bir İnceleme”. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi* 11/2 (13 Aralık 2020), 222-244.
- Uyar, Ahmet. “Hadislerde Kıssa ve Kıssacıların Hadisler Üzerindeki Olumsuz Etkileri”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/20 (2015).
- Uygül, İlhan. “Kur’ân-ı Kerim’de Allah(c.c.)’ın Sevdiği ve Sevmediği İnsan Tipleri”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 17/1 (2015).
- Uzun, Mustafa. *Kamu Ekonomisi Açısından Yolsuzluklar ve Yolsuzlukla Mücadele*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018.
- Ümit, Mehmet. “Şuayb”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Yakar, Hüseyin. “Kur’an’da Firavunun Dinî Konumuna Dair Âyetler Bağlamında Tefsir Kaynaklarının Değerlendirilmesi”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 53 (2020).
- Yavuz, Ömer Faruk. “Kur’an’ın Temel Amaçlarının İfade Edilmesinde Bir Anlatım Tekniği Olarak ‘Kıssa’nın Rolü”. *Milel ve Nihal* 6/1 (2009).
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Haber”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak dîni Kur’ân dili*. thk. Sıtkı Güllü. 10 Cilt. İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım, 2008.
- Yıldırım, Duran Aliş. “Kur’ân Kıssalarında Toplulukların Helâkı ve Sebepleri Üzerine”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2020).
- Yıldırım, Mehmet Şirin. *Muslûman Gençlere Bir Rol-Model: Ashâb-ı kehf*. Muş: Muş Alparsalan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yıldız, Abdullah. *Hız. Şuayb*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1. Baskı., 2009.
- Yıldız, Günay. “Türk Kamu Yönetiminde Liyakat İlkesi”. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/8 (2016).
- Yıldız, Muharrem. *Kita-ı Mukaddes ve Kur’an-Kerîm Açısından Ad-Semud ve Lut Kavimleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1988.
- Yılmaz, Ali Rıza. *Kur’ân-ı Kerîm’deki Âsi Kavimlerin Helâk Oluş Sebepleri ve Ortak Yönleri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Yücedoğru, Tevfik. “Kur’ân’da İman Kavramı”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2006).
- Zemahşerî, Ebü’l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-. *el-Keşşâf an Haka’iki Gavâmizi’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekavîl fî Vücûhi’t-Te’vîl*. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 2010.

ÖZ GEÇMİŞ

Orhan YALVAÇ, [REDACTED] İlkokulu Bayburt Taşocağı köyünde, ortaokulu Akşar Gençosman İlköğretim okulunda, liseyi de Bayburt Anadolu İmam-Hatip lisesi'nde tamamlamıştır. yılında başladığı Iğdır İlahiyat fakültesini, yatay geçişle Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesine alarak, ... yılında buradan mezun olmuştur. Aynı yıl içerisinde, eğitim gördüğü üniversitenin camiisine müezzin-kayyım olarak atanmıştır. Şu an görev yaptığı camide görevine devam etmektedir.

